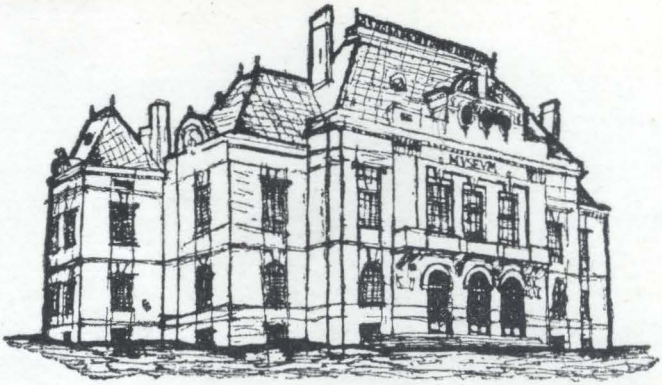

HIERASUS
ANUAR '80

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL JUDEȚULUI BOTOȘANI

COMISIA JUDEȚEANĂ PENTRU RĂSPÎNDIREA CUNOȘTINȚELOR CULTURAL — ȘTIINȚIFICE

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

COLOCVIU ȘTIINȚIFIC

NICOLAE IORGA

5151

Botoșani 21—22 noiembrie 1980

40 DE ANI DE LA MOARTEA MARELUI SAVANT

„Aici am înțeles întîiu ce este în juru-mi, și tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aștepta viața: micul pîrîu naiv al vieții de școală, torentul pătimaș al tinereții, cursul puternic, larg, cuprins în hotare, al bărbăției".

Nicolae IORGA

CUVÎNT DE DESCHIDERE, ROSTIT DE TOVARĂȘUL **HARALAMBIE ALEXA**, PRIM-SECRETAR AL COMITETULUI JUDEȚEAN DE PARTID BOTOȘANI,

Stimate tovarășe,

Stimați tovarăși,

Salutăm cu deosebită plăcere, în numele Comitetului județean al P.C.R. și al Comitetului executiv al Consiliului popular al județului Botoșani, prezența dumneavoastră la lucrările colocviului științific „Nicolae Iorga". Acțiune cultural-științifică de prestigiu, colocviul „N. Iorga" se înscrie în seria tradiționalelor sesiuni de comunicări ale Muzeului județean de istorie, tot atîtea contribuții la investigarea unei istorii bogate, dar frămîntate, de la valorificarea moștenirii culturale și științifice a unei impresionante galerii de personalități de primă mărime ale culturii românești, fii ai acestor meleaguri.

Lucrările prezentului colocviu, pe care le dorim încununate de succes, sînt dedicate marelui istoric și patriot român Nicolae Iorga, fiul al orașului Botoșani, de la a cărui moarte se împlinesc peste puțin timp patruzeci de ani. Atunci, în noaptea de 27 spre 28 noiembrie 1940, viața marelui savant avea să fie întreruptă brusc în dezlănțuirea oarbă și dementă a Gărzii de Fier, a cărei politică iresponsabilă fusese atît de vehement combătută de N. Iorga, apărător vajnic, în acele momente de tulburată istorie, a demnității neamului românesc. Atunci, cel care „în vremea aspră și hursuză, cu furtunile — a dat piept", „au fost tăiat un brad bătrîn, fiindcă făcea prea multă umbră", aidoma acestei presimțiri a sfîrșitului, pe care a mai apucat să ne-o destăinuie în dramaticele versuri ale „Bradului bătrîn".

Sîntem convinși că lucrările colocviului vor reuși să marcheze o contribuție valoroasă la cunoașterea vieții și operei marelui nostru istoric, a legăturilor sale cu Botoșanii. Prezența unor distinși invitați, cercetători de renume ai țării, precum și ai celor din județul gazdă a manifestării, fiind o garanție în acest sens.

Stimate tovarășe, stimați tovarăși,

Locuri de istorie multimilenară, de continuitate românească, leagăn al unor iluștri oameni de știință și cultură, spațiu de vers eminescian și de rapsodie enesciană, Botoșanii cunosc astăzi dimensiunile marilor transformări înnoitoare ale socialismului, capabile să-i asigure un înalt nivel al dezvoltării industriale„ cu o contribuție tot mai sporită la economia țării, la dezvoltarea avuției naționale. Depășind de 30 de ori producția

industrială a anului 1938, grație unui ritm înalt de dezvoltare — de peste 20% — încadrîndu-se în programul general de dezvoltare armonioasă, proporțională a tuturor județelor patriei, județul Botoșani a raportat îndeplinirea înainte de termen a indicatorilor producției globale industriale în actualul cincinal, succes remarcabil, care permite realizarea pînă la sfîrșitul anului a unei însemnate producții suplimentare. Cu o platformă industrială puternică și diversă la Botoșani, cu o alta care prinde un tot mai pronunțat contur la Dorohoi, în măsură să valorifice potențialul de forță de muncă și resursele de materie primă ale județului cu o eficiență economică tot mai mare, județul nostru s-a transformat hotărîtor în anii din urmă, rezultatele înnoirilor cuprinzînd mai toate domeniile. Relevăm, între aceste, sporirea gradului de urbanizare la nivelul județului, pregătindu-se condițiile ca localitățile Bucecea, Flămînzi și Ștefănești să devină orașe : creșterea standardului de viață al oamenilor muncii, edificarea a numeroase obiective social-culturale și altele, asigurîndu-se astfel un cadru optim de muncă și de viață locuitorilor județului nostru. Sînt succese revelatoare, dar nu singurele, care ne permit să întrevedem un viitor luminos acestor locuri, în contextul general al creșterii românești.

Stimați participanți,

Sîntem convinși că manifestarea culturală de față se va dovedi rodnică în lucrările sale și va fi, totodată, un prilej pentru dumneavoastră oaspeți ai Botoșanilor, de a cunoaște realitățile și frumusețile acestor locuri, continuatoarele unor vechi și nobile tradiții ale istoriei. Sîntem convinși că veți onora cu distinsa dumneavoastră participare și alte acțiuni culturale organizate la Botoșani, dedicate trecutului istoric sau prezentului socialist, urîndu-vă deplin succes în desfășurarea lucrărilor colocviului științific „Nicolae Iorga" !

ISTORIA ŞI BAZA DOCUMENTARĂ ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

IONEL GAL

Om fenomenal, rar întîlnit în viaţa omenirii, Nicolae Iorga a dominat epoca în care a trăit.

În tot ceea ce a gîndit şi a scris, el a evocat trecutul aşa cum arătase şi Kogălniceanu la începutul cercetărilor noastre istorice, un popor lipsit de trecut nu poate avea viitor.

Încă de la începtul activităţii sale istoriografice Nicolae Iorga a înţeles insuficienţa bazei documentare a istoriei românilor aşa cum era cunoscută spre sfîrşitul secolului al XIX-lea şi char din timpul anilor de studiu, în Franţa şi Germania, a început o intensă muncă de cercetare în arhivele din Paris, Berlin Lipsca, Dresda şi München pe care mai tîrziu o va continua în toate marile arhive ale Europei pentru a afla izvoarele scrierii istoriei naţionale.

N-a fost arhivă sau bibliotecă în ţara noastră sau în alte state ale Europei, unde setea nepotolită de ştiinţă să nu-l fi dus pentru a strînge tot tezaurul de mărturii istorice relative la trectul românesc şi chiar la alte popoare şi state din răsărit şi apus", spunea Ştefan Meteş în lucrarea sa dedicată activităţii istorice a marelui cărturar [1]. „E ceea ce am făcut vreo douăzeci de ani, arăta, Nicolae Iorga, şi trebuia să o fac pentru că informaţia era încă atît de restrînsă, încît a se risca în istorisiri a scrie pagini de istorie asupra acelora pe care le avea la îndemînă, era o muncă zadarnică" [2].

Străduinţa neobositului şi pasionatului cercetător, de a descoperi noi izvoare, de a întregi şi înnoi cunoaşterea trecutului nostru, din antichitate pînă în vremurile cele mai apropiate, a constituit una din trăsăturile caracteristice ale activităţii sale istorice.

Istoric al românilor, al sud-estului european, istoric al umanităţii, autorul miilor de titluri, s-a născut datorită stăpînirii desăvîrşite a acestor izvoare istorice care constituiau poarta prin care se intra în adevărata creaţie ştiinţifică.

Pasionat al arhivelor, depozitare de preţioase informaţii, subjugat de farmecul manuscriselor, Nicolae Iorga a semnalat şi editat o uriaşă docu-

1 Ştefan Meteş, Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga, Buc., 1921, p. 349.
2 N. Iorga, Generalităţi cu privire la studiile istorice, Buc., 1933, 1975.

mentație din țară și străinătate, îmbrățișînd în imensa lui activitate toate marile epoci ale istoriei universale ca și ale celei naționale.

Rezultatele acestor căutări s-au concretizat în numeroase publicații care i-au asigurat un loc de frunte în istoriografia noastră. El a publicat cele mai multe documente, cele mai multe studii de detaliu și de sinteză cu privire la istoria românilor.

Istoria relațiilor agrare, meșteșugurilor, a industriei și a comerțului, a armatei, a învățămîntului și a presei, a literaturii și artei. din evul mediu și din epoca modernă, însumează mii de studii și articole.

Bazat pe o solidă informare documentară, Nicolae Iorga a făcut cunoscută lumii întregi istoria poporului român, rolul său în progresul omenirii. Datorită culturii sale enciclopedice și a cercetărilor permanente și multilaterale, în arhivele și bibliotecile lumii, căutînd tot ce era legat de trecutul nostru istoric, Nicolae Iorga a dat la lumină lucrări care vor rezista peste ani, pline de idei cu puncte de vedere originale asupra istoriei omenirii.

Printre aceste publicații de izvoare devenite instrumente de lucru extrem de utile pentru toți cercetătorii trecutului, ocupă un loc de frunte marile culegeri de documente : „Acte și fragmente cu privire la istoria românilor", 3 volume, publicate între anii 1895—1897, „Studii și documente cu privire la istoria românilor, 31 volume, apărute între anii 1901—1916 și masivul material documentar publicat de Iorga în colecția de documente străine Hurmuzaki, izvoare nesecate de informații pentru veacurile XVI—XVIII. În zece volume din 45 cît are colecția Hurmuzaki, Iorga a reprodus, integral și în regeste, peste 8800 documente în 6615 pagini, documente copiate din depozitele celor 40 de arhive cercetate.

Colecția „Studii și documente", cuprinde cel mai variat material documentar : documente interne, rapoarte diplomatice, inscripții, condici domnești, cronici și fragmente de cronici, însoțite de ample prefețe care constituie tot atîtea monografii. Realizarea acesteia este rezultatul fructuoaselor sale investigații, cu scopul de a pune la dispoziția specialiștilor uriașul material inedit răspîndit în diferite colțuri ale lumii și atît de necesare studiilor istorice.

Documentele privitoare la genealogia și istoria unor familii boierești (Callimachi, Brîncoveanu, Cantacuzino, Știrbei), avînd o amplă documentație pentru istoria economică, socială și politică a țărilor române, precum și pentru poziția lor externă, constituie alături de alte nenumărate culegeri și publicații de izvoare, risipite prin diverse periodice, o bogată sursă de informații pentru istoria patriei.

Ca rezultat al cercetărilor sale în arhivele germane, daneze, olandeze și suedeze, Nicolae Iorga publică cele două volume de „Documente privitoare la familia Callmachi".

Sub titlul „Documente privitoare la familia Cantacuzino" și „Despre Cantacuzini", N, Iorga dă la iveală un bogat volum de documente inedite din arhiva familiei domnitoare.

În aceeași perioadă de timp publică volumul „Documente cu privire la Constantin Vodă Brîncoveanu" care conține însemnări din țară și rapoarte din corespondențele străine și „Documente privitoare la domnia

lui Barbu Ştirbei, alcătuite din corespondenţă cu străinătatea, rapoarte consulare franceze şi un amplu studiu privind domnia marelui om de stat.

În urma cercetărilor în arhivele Bistriţei, Braşovului, Blajului şi Sibiului pe care Nicolae Iorga le face în anul 1899, publică două volume de „Documente româneşti din arhivele Bistriţei" şi „Socotelile Braşovului şi ale Sibiului".

Referindu-se la documentele româneşti de la Bistriţa, Iorga spunea: „puţine arhive cuprind mai multă viaţă vie, colorată, zilnică românească decît arhivele bistriţene, cu un cuprins foarte bogat şi foarte puţin cunoscut, un adevărat tezaur" [3].

În atenţia marelui istoric al românilor de pretutindeni a stat şi studierea izvoarelor privind istoria Transilvaniei, ceea ce duce la publicarea celor două volume din „Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria". Contribuţiile lui Iorga la publicaţiile Academiei Române — Memoriile secţiunii istorice, prin semnalarea materialului găsit în arhivele interne şi externe, se referă la perioade întregi din istoria noastră şi constituie adevărate pietre de temelie la clădirea unei istorii a românilor.

Ele completează seria lucrărilor referitoare la izvoarele istoriei românilor.

Iorga era convins că ştiinţa istorică trebuie înnoită şi înnoirea nu se poate face decît printr-o „informaţie mai bogată şi îmbogăţirea nu poate veni decît prin despuierea arhivelor".

Bibliotecile şi arhivele pe care le-a cercetat Iorga în străinătate: Vaticanul, Roma, Veneţia, apoi Milano, Geneva, Ferrara, Bologna, Torino, Modena; în Germania: München, Berlin, Drezda, Lipsca, Hamburg; în Belgia: Britush Museum şi Public Record Office din Londra; Biblioteca Bodleyana din Oxford şi corespondenţa prin care a obţinut o serie de documente de la Bruxelles, Florenţa şi Viena, au îmbogăţit baza documentară a istoriei patriei din toate timpurile.

Pe baza materialelor culese din arhivele lumii, printr-o muncă plină de răbdare şi pasiune, Nicolae Iorga a creat remarcabile opere de sinteză.

În domeniul economic a scris „Istoria comerţului românesc", în cel literar „Istoria literaturii româneşti" şi „Istoria armatei româneşti", pentru cel militar.

Avînd la dispoziţie un imens material documentar, Nicolae Iorga publică în limba germană în anul 1905 „Istoria poporului român în cadrul formaţiunilor sale statale", încă o dovadă a faptului că numai pe baza unei asemenea documentaţii ştiinţifice se poate scrie o astfel de lucrare. Valoroasă şi originală prin sistemul de organizare şi expunere a materialului, prin ideile enunţate, lucrarea reprezintă prima sinteză a istoriei românilor fiind un mare pas înainte pe drumul istoriografiei româneşti.

Prima istorie a naţiunii româneşti, întemeiată pe baza solidă a izvoarelor de la care nimeni nu mai avea nimic de adăugat, a lărgit baza documentară asupra domeniului istoriei poporului român. Mai tîrziu,

3 N. Iorga, Documente româneşti din Arhivele Bistriţei, Buc., 1899, p. II.
4 N. Iorga, Generalităţi cu privire la studiul istoriei, ed. a III-a, Buc., 1944, p. 185.

Nicolae Iorga alcătuiește o nouă sinteză dar în limba franceză „Histoire des Roumains et de leur civilisations" (Paris, 1920) care s-a bucurat de o și mai mare popularitate, fiind tradusă în mai multe limbi.

Prin aceste lucrări publicate în limbi de circulație universală, Nicolae Iorga contribuie la răspîndirea în străinătate a cunoștințelor de istorie și de cultură națională.

În toate aceste opere Iorga a folosit izvoarele, și izvoarele erau pentru el în primul rînd documentele de arhivă care în totalitatea lor l-au ajutat să prezinte istoria, să dea o viziune întreagă asupra faptelor petrecute cîndva. Iorga consideră că în elaborarea unei opere de istorie, materialul și critica sînt cele care determină soliditatea și adevărul operei, pe cînd celelalte elemente : organizarea și stilul determină frumusețea operei [5].

Păstrînd continuu contactul cu arhivele și bibliotecile, publicînd fără întrerupere fie în colecții, fie în Revista istorică pe care a întemeiat-o în anul 1915, zeci de mii de documente interne și externe, relatări de călătorie, rapoarte diplomatice, inscripții, nenumărate studii, asupra celor mai diverse teme, monografii regionale, studii referitoare la istoria politică din evul mediu timpuriu pînă în vremile cele mai apropiate, note bibliografice și recenzii în care semnala și analiza toate lucrările care aveau o cît de mică legătură cu istoria românilor, Iorga a creat baza documentară pe care s-a constituit toată istoriografia noastră din prima jumătate a secolului XX.

Materialul adunat de Iorga din arhivele Europei, arhivele publice din țară, arhivele particulare, biblioteci, i-au dat posibilitatea să scrie lucrarea de sinteză, Istoria românilor, 10 volume (București, 1935—1939), la baza căreia au stat documentele pe care le-a căutat, le-a găsit și le-a cercetat în toată întinderea și varietatea lor. În întreaga lucrare Iorga se sprijină pe materialul documentar cunoscut, scoțînd în relief rolul legăturilor continue ce au existat între românii de pe ambele versante ale Carpaților și integrînd dezvoltarea poporului român în ansamblul dezvoltării popoarelor lumii. În cadrul vechii istoriografii române, aceasta, reprezintă cea mai largă înfățișare a trecutului în care s-au vărsat fluviile tuturor colecțiilor de documente, cunoscute pînă în momentul întocmirii sale. Iorga și-a căutat refugiul în muncă, iar rezultatele continuă să uimească prin bogăția și diversitatea lor. Asumîndu-și obligațiile de prim ordin de a depista și a cerceta toate izvoarele, arătînd respect pentru mărturiile trecutului, Nicolae Iorga a înfierat neglijența ori disprețul manifestat de unele instituții față de urmele arheologice, etnografice, folclorice și a celor scrise, cerînd să fie centralizate în „originale sau în copii", clasate și puse comod la dispoziția cercetătorilor pregătiți, cu adaosul de repertorii genealogice și geografice" [6].

În tot timpul vieții, Nicolae Iorga, a adunat și tipărit, punînd la dispoziția cercetării, documente istorice în diferite limbi : română, greacă,

5 Idem, p. 52.
6 Idem, p. 52.

latină, slavonă, germană, franceză italiană, engleză, însoțindu-le de ample comentarii, note și indici.

În concepția marelui cărturar și învățat Nicolae Iorga, valoarea documentelor în cercetarea și scrierea istoriei, era imensă, de aceea el a muncit neobosit pentru strîngerea, interpretarea și publicarea lor.

„Meritul incontestabil, nepieritor rămîne în opera lui N. Iorga, așa cum arată acad. Daicoviciu în rîndurile închinate memoriei istoricului prin faptul că ea se bazează pe un extraordinar material documentar, depistat, descifrat și interpretat de el însuși" [7].

În efortul de a reconstitui lumea dispărută el a cercetat toate categoriile de documente : acte de proprietate, foi de zapise, inventare, sămi ale visteriei, catagrafii, registre de negustori sau socoteli ale cetăților, fundamentînd permanența poporului român pe aceste meleaguri prin izvoare autentice ce-și vor avea valabilitatea peste ani, ajutînd să doboare orice teorie străină de interpretare a faptelor și evenimentelor istorice cu privire la aceste pămînturi și acești oameni. Aceasta îl situiază pe Iorga printre personalitățile care fac glorie acestui secol și a umanității în întregimea ei.

Rămînînd credincios documentelor, cercetînd pe baza lor trecutul, Nicolae Iorga a reușit să dea studii valoroase în numeroase domenii ale istoriei patriei și celei universale, aducînd o remarcabilă contribuție la dezvoltarea istoriografiei românești, prin aceasta impunînd un deosebit respect, admirație și nețărmurită dragoste.

L'HISTOIRE ET LA BASE DOCUMENTAIRE DANS L'OEUVRE DE NICOLAE IORGA

Résumé

Comprenant l'insuffisance de la base documentaire de l'histoire des Roumains, telle qu'elle était connue vers la fin du XIX-ème siècle, Nicolae Iorga a commencé déjà pendant ses années d'études un immense ouvrage de recherche dans les archives de Paris, de Berlin, de Lepzig, de Dresden et de Muniche, ouvrage qu'il allait continuer plus tard dans tous les centres d'Europe pour trouver les sources nécessaires pour écrire l'histoire nationale. Le grand historien a signalé et publié une énorme documentation dans le pays et ailleurs, embrassant dans sont immense activité toutes les grandes époques de l'histoire universelle, de même que de celle nationale.

Il a publié le plus grand nombre de documents, d'études de détail et de synthèse concernant l'histoire des Roumains L'histoire des relations agraires, des metiers, de l'industrie et du commerce, de l'armée, de l'enseignement et de la presse, de la littérature et des arts, du moyen âge et de l'époque moderne, réunit des milliers d'études et d'articles.

Une place importante parmi les ouvrages d'Iorga est occupée par les collections de documents intitulées : „Actès et fragments concernant l'histoire des

7 C. Daicoviciu, În memoriam, Tribuna, IX, nr. 47, 25 noiembrie 1965.

Roumains", „Etudes et documents concernant l'histoire des Roumains", „La collection des documents Hurmuzaki" dans lesquelles il a reproduit plus de 8000 documents copiés dans les dépôts de plus de 40 archives, en complétant ainsi la série d'ouvrages concernant l'histoire du pays et du peuple roumain.

Sur la base des documents recueillis des archives du monde entier, Nicolae Iorga a crée de remarquables ouvres de synthèse. Un exemple conclluident est constitué par „L'Histoire des Roumains" oeuvre en 10 volumes publiée entre 1935 et 1939.

Pendant toute sa vie, Nicolae Iorga a réuni et a édité des documents historiques en différentes langues : roumain, grec, latin, slavon, allemand, français, italien, anglais, en les accompagnant des commentaires, des notes et des indices.

En restant fidèle aux documents, en étudiant par leur intermédiaire le passé, Nicolae Iorga a réussi à créer des études de valeur dans nombre de domaines de l'histoire du pays et de l'histoire universelle, en contribuant en grande mesure au développement de l'historiographie roumaine, et en imposant ainsi un grand respect, de l'admiration et un amour sans limites pour l'histoire.

NICOLAE IORGA ŞI AMERICA

GH. BUZATU

Problema pe care o supunem atenţiei cititorului nu face, acum, pentru prima dată obiectul unei investigaţii aparte. Referiri la legăturile lui N. Iorga cu S.U.A., la contribuţiile sale în domeniul cercetării istoriei şi artei nord-americane au fost sesizate atît înainte, cît şi după 1940. Mai mult decît atît, în ultima vreme istoricul american Keith Hitchins [1] şi istoricul român Lucian Boia [2] au stăruit anume asupra acestui subiect — *N. Iorga şi America*. Beneficiind de contribuţiile existente, cărora le adăugăm noi materiale documentare şi o aprofundare a studiilor iorghiste despre tema în discuţie, să constatăm că posibilităţile de tratare a temei propuse sînt destul de vaste, că unele concluzii de cel mai mare interes se impun atenţiei şi că o serie de aspecte ar trebui numaidecît avute în vedere. În acest ultim sens, să reţinem că o tratare cvasi-globală nu poate ignora una din următoarele probleme :

1) Viziunea lui N. Iorga asupra literaturii şi culturii nord-americane, domeniu în care marele istoric s-a ilustrat fie ca tălmăcitor al unor mari poeţi ai Lumii Noi, fie în calitate de conferenţiar al fenomenului, fie ca un critic literar etc.

2) N. Iorga ziaristul a examinat adesea în detaliu, la sfîrşitul primului război mondial, în primii ani ai deceniului al treilea ori în ajunul celui de-al doilea război mondial, viaţa politică americană, rolul S.U.A. în lumea contemporană, aprobînd sau dezaprobînd, după caz, demersurile şi atitudinile Washingtonului.

În acest context, Iorga a insistat în repetate rînduri asupra raporturilor politice şi economice româno-americane, opiniile sale fiind exprimate de regulă în „Neamul Românesc", dar şi în presa românească (de regulă) din S.U.A., mai cu seamă în ziarul „America" din Cleveland (1921—1924).

3) Pe un plan superior specialistul Iorga a făcut aprecieri sau a publicat studii speciale despre trecutul S.U.A. Opiniile exprimate despre istoria americană, fără a fi rodul unor cercetări tocmai aprofundate, atestă originalitatea concepţiei ilustrului savant, în cele din urmă stă-

1 Vezi „Tribuna" (Cluj), no. 47/25.XI.1965, p. 16.
2 *Nicolae Iorga şi S.U.A.*, în „Revista de istorie", nr. 8/1976, p. 1153-1173.

ruința sa de-o viață de-a ajunge la modelul *istoriei globale*. Cu titlu de exemplu în această privință supunem atenției cîteva dintre constatările lui Iorga :

După el, trebuia să se renunțe de — fapt azi realizat — la concepția că istoria S.U.A. ar începe cu răscoala Angliei, cu declarația din 1776 ; totodată susținea că există un capitol ce „nu poate lipsi cînd se vorbește despre istoria Americii", acest capitol fiind scris „înainte de apariția europenilor" și fiind datorat „lumii indiene" [3]. Despre marele erou al revoluției americane, tot Iorga consemna cu justețe că „mișcarea n-a plecat de la Washington, ci s-a adresat lui Washington" [4]. Revoluția a fost pregătită „de scopuri economice" [5] și i-a confirmat una dintre convingerile intime, și anume că : „...Revoluțiile se fac totdeauna de alții decît acei cari se văd, iar acei care nu se văd în timpul luptei se văd pe urmă, cînd capătă cîștigul" [6]. Fără a fi mărturisit vreun moment că-l consultase pe Turner, celebrul autor al celebrei teorii despre rolul „noii frontiere" în consolidarea S.U.A. în sec. al XIX-lea, Iorga a consimțit că America „a fost alcătuită numai din cesiuni", întinzîndu-se mereu spre Vest [7]. Căpătîndu-se aceste „enorme" teritorii, în America „s-a produs o formidabilă mișcare plină de încredere către producția cea nouă" [8]. Viziunea despre America anilor '20 este tot atît de pătrunzătoare : „Societatea americană ⟨...⟩ nu aparține nici președintelui, nici Congresului, alcătuit din cîte doi reprezentanți de ficare Stat, indiferent de cifra populației. Societatea americană aparține asociațiilor, ligilor, aparține formațiunilor de interese materiale sau aparține asociațiilor religioase. Omul politic nu domină societatea. Omul politic reprezintă pe cineva, democrat sau republican sau socialist, care stă la dispoziția acestor asociațiuni" [9] Totuși, de cine este „guvernată" această societate ? Răspunsul vine clar : „De oameni cari nu apar, cari sînt în fund, de oameni ca Morgan, Rockefeller, Amour, Carnegie, de omul petrolului, oțelului, căilor ferate, jamboanelor. Aceștia sînt cei ce conduc de fapt societatea americană, ei o au în mînă", cei cîțiva „Napoleoni ai producției" [10]. Poate cineva, încă azi, contesta acest punct de vedere ?

4) Un alt domeniu privește legăturile statornicite cu oamenii de știință americani și, îndeosebi, cu românii din America. La cererea acestora din urmă și cu sprijinul lor material, istoricul a efectuat, în ianuarie — martie 1930, călătoria sa în S.U.A. de pe urma căreia ne-au rămas inspiratele „note de drum", conferințele de la Ateneul Român din aprilie — mai 1930 și lecțiile ținute la universitățile americane.

3 N. Iorga, *America și Românii din America. Note de drum și conferințe*, Vălenii de Munte, 1930, pp. 214-216.
4 *Ibidem*, p. 215.
5 *Ibidem*, p. 229.
6 *Ibidem*, p. 230.
7 *Ibidem*, p. 232.
8 *Ibidem*, p. 233.
9 *Ibidem*, p. 237.
10 *Ibidem*, p. 238.

5) N. Iorga este în prezent unul dintre cei mai apreciați specialiști ai sud-estului european în istoriografia americană. Deja în 1930, la 18 martie, primindu-l la Columbia University din NYC, profesorul John Gerig îl considera drept „una dintre cele mai mari figuri intelectuale — dacă nu, după cum sînt eu convins, principala personalitate — a lumii moderne“ [11]. Asemenea recunoașteri sînt întregite de aceea a prof. George Soulis („cel mai mare istoric pe care de departe l-a produs vreo țară balcanică“) [12] ori a celui mai recent dintre specialiștii americani în iorgologie, William O. Oldson : o personalitate complexă, fenomenală [13]. Tot aici este cazul să amintim că, în bibliotecile americane și canadiene, lucrările marelui istoric român sînt păstrate cu grijă și consultate cu atenție de specialiștii străini, că marile arhive americane păstrează cu sfințenie documente provenind de la N. Iorga (vezi Arhivele Naționale din Washington sau Arhiva Institutului Hoover din California, unde am putut efectua cercetări).

6) Ne-am referit deja la Călătoria lui N. Iorga în S.U.A., în 1930, deducînd, astfel, existența contactului direct al savantului cu lumea de peste Ocean. Asupra călătoriei, el a lăsat, cum am amintit, însemnări din cele mai interesante și asupra lor vrem să stăruim în cele ce urmează, evidențiind mai multe aspecte caracteristice pe care „călătorul“ sau „turistul“ Iorga le-a surprins în legătură cu societatea americană, cu marile-i și curioasele ei probleme.

Să începem cu orașul New York, unde istoricul a debarcat la 27 ianuarie 1930. El a vizitat toate obiectivele turistice tradiționale, a fost primit la Universitatea Columbia, la redacția ziarului „The New York Times“, s-a întîlnit cu oameni de afaceri. Impresie despre oraș — întocmai ca și Chicago — mare „cît o țară“ [14], o insulă „ermetic închisă. Cîțiva km pătrați de stîncă, dar o stîncă așa de profundă, așa de tare că poți sprijini orice pe dînsa, mutîndu-i granitul în înălțime“ [15]. Muzeele orașului — *Metropolitain,* în rîndul întîi — rezultate din „adunarea măreților daruri ale mecenaților“ [16]. Adevărata dictatură, veritabili „imperatori“ ai fabuloaselor bogății sînt „Cresușii de astăzi“, mulți dintre ei — „săracii de ieri“. Unul dintre ei, Pierpont Morgan, la cei 80 de ani ai săi, arăta încă ca un *conquistadores.* E surprins de Iorga stabilind strategia concernului ; invită la sine pe cîțiva colaboratori, i-a poftit la masă, „dar el a făcut o anchetă. A avea oameni întregi înainte, cu putința de a scoate ce vrea de la dînșii i se pare mai util decît a răsfoi o carte, carte care nu spune decît același lucru tuturor și pe care, pe lîngă aceasta, n-o poți privi în ochi“ [17]. Primit de proprietarul lui „New York Times“, savantul are pri-

11 N. Iorga, *My American Lectures,* Bucharest, 1932, p. 5.
12 Charles and Barbara Jelavich, *The Balkans in Transition,* Hamden, Conn., 1974, p. 427.
13 *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga,* Boulder, 1973, p. 99.
14 N. Iorga, *America și Românii din America,* p. 30.
15 *Ibidem,* p. 16.
16 *Ibidem,* p. 26.
17 *Ibidem,* p. 31.

lejul să comenteze rolul presei în S.U.A. : „puterea ziarului este imensă ; un articol publicat de un ziar trece în sute de gazete ; el e standardisat : cu un singur articol poți să pui în mișcare toată opinia publică americană“ [18]. Această constatare ne conduce, peste ani, la originea afacerii Watergate și a demisiei unui președinte american : apariția, în „The Washington Post“, a unei relatări în iunie 1972.

După ce a vizitat New York City, „capitala afacerilor“, istoricul s-a deplasat — după un plan bine chibzuit — în celelalte „capitale“ americane, după cum urmează :

— în cea politică, care este Washingtonul ;

— în cele industriale — Chicago, Cleveland și Detroit ;

— în cele ale grădinilor, adică la San Francisco și Los Angeles ;

— în fine, un scurt popas prin „lumea învinșilor“, prin ținuturile indienilor, cu principalul punct de atracție — marile Canioane ;

— apoi capitalele trecutului — Gettysburg, Baltimore, Philadelphia, Trenton și Princeton, Boston, Harvard.

În ansamblu, America este o țară „cu un caracter cu totul particular“, este „o țară care se face“ [19]. Pretutindeni a fost primit „așa de bine“ [20]. Natura țării și-a pus amprenta asupra sufletului oamenilor și evoluției istorice ; nu este straniu că Iorga, știut fiind ce importanță acordă pământului în dezvoltarea istorică, înglobîndu-l între „permanențe“, stăruie asupra naturii americane, care s-ar caracteriza prin mai multe „elemente [21] : pădurea, piatra, marea, lacurile, șesul. Nu ignoră că America este „o țară foarte rău locuită“ [22], dar că americanii „sînt... oameni eminenți supt raportul activității. De voie sau de nevoie urmașul leneșului din Europa ajunge în America un om harnic. Ești ridicol dacă nu lucrezi...“ [23].

Numeroase impresii ale savantului privesc centrele universitare vizitate, care-i provoacă entuziasmul sincer. Istoricul a poposit la universitățile din New York City, Chicago, California, Washington, Princeton și Harvard. În genere, „universitatea e un oraș în mijlocul unei păduri“ [24]. Lumea universitară este împărțită pe colegii, care dispun de mari și bogate biblioteci ; peste tot, „ordinea e perfectă“ [25]. Erau universități, ca Harvard, unde fiecare student avea „profesorul său“ : acolo a numărat însuși istoricul în „Anuar“ 1600 de profesori la tot atîția studenți ! În majoritatea cazurilor studenții își plăteau studiile, iar cine nu o face era un element excepțional, căci — comentează Iorga — „a plăti o țară pentru oameni de mîna a patra înseamnă a azvîrli banii pe fereastră“ [26]. Scopul universității este „să creeze un cetățean“ ; americanul nu o frecventa

18 *Ibidem*, p. 238-239.
19 *Ibidem*, p. 163.
20 *Ibidem*, p. 166.
21 *Ibidem*, p. 167.
22 *Ibidem*, p. 176.
23 *Ibidem*, p. 175.
24 *Ibidem*, p. 210.
25 *Ibidem*, p. 211.
26 *Ibidem*.

numaidecît „pentru examen şi pentru titluri". A întîlnit persoane care s-au mulţumit cu un singur an de universitate, dar cînd îţi spune un fabricant de galoşi că a fost un an la Princeton „aceasta constituie totdeauna pentru dînsul un titlu de superioritate" [27]. Concluzia generală era că, spre deosebire de Anglia, universitatea americană „nu e făcută pentru a continua o clasă dominantă şi pentru a păstra tradiţia unei foarte vechi culturi. Universitatea americană este pentru *orice* cetăţean american" [28]. În aceste universităţi, se pregăteşte continuu „viitorul Americii" [29].

Am putea fi tentaţi să credem că, examinînd fenomenele americane, spiritul critic al istoricului era absent. Nicidecum nu au stat lucrurile astfel. În ciclul de şapte conferinţe ţinute la Ateneul Român după revenirea din S.U.A. Iorga a precizat dintru început că va expune „şi lucruri favorabile şi lucruri nefavorabile ţării pe care am cunoscut-o" [30]. În adevăr, el a insistat asupra marii probleme a negrilor [31], asupra celei a indienilor [32]. A avertizat că America nu este „raiul lui Dumnezeu, cum şi-ar închipui atîţia" [33], iar legat de aceasta nu a rămas plăcut impresionat de condiţiile generale de trai ale celor 120 000 de români aflători pe atunci în S.U.A. Românii americani nu erau răspîndiţi pretutindeni : „cei mai mulţi, din nenorocire, se întîlnesc în locurile unde este munca mai grea şi mai grozavă, aceia care stoarce toate puterile omului. Sînt «negrii albi» ...ai fabricilor americane. Se întîlnesc şi la Philadelphia, dar mai ales la Chicago, unde sînt oţelăriile cele mari, în care se prăpădeşte puterea celui mai vrednic..." [34] Iar mai apoi : „Românii au fost atraşi, întăiu de toate, în fabricile de oţel, unde munca este de zi şi de noapte, într-o căldură neînchipuită : dogorile Iadului, cu ochii asupra flăcărilor care orbesc, stropiţi de scîntei" [35]. Invitat de aceşti români, cu ocazia sărbătoririi a 20 de ani de activitate a Clubului „N. Iorga" din Indiana Harbour (Chicago), istoricul ni se destăinue : „am avut mustrare de cuget şi mi-a părut foarte rău că a trebuit să mă ating de banii lor ; parcă vedeam o picătură de sînge pe fiecare dolar pe care-l atingeam" [36]. Faţă de această situaţie, singurul îndemn ce a venit stăruitor din partea lui Iorga a fost acela „de a-i ruga să se întoarcă în ţară" [37]. Publicului de la Ateneul Român el i-a declarat, de asemenea, cu sinceritate că pe românii din America „nu trebuie să-i lăsăm acolo" [38]. Românilor stabiliţi în S.U.A.

---

27 *Ibidem*, p. 316.
28 *Ibidem*, p. 314-315.
29 ***Ibidem*, p. 208.**
30 ***Ibidem*, p. 165.**
31 ***Ibidem*, p. 70 ; *passim*.**
32 ***Ibidem*, p. 130 şi urm.**
33 ***Ibidem*, p. 184.**
34 ***Ibidem*, p. 283.**
35 ***Ibidem*, p. 284.**
36 *Ibidem*.
37 *Ibidem*, p. 289.
38 *Ibidem*, p. 293.

le afla și un mare rost : acela de-a face propagandă favorabilă și utilă țării lor de baștină. Convins fiind — după cum scria ziarul „America" din Cleveland, la 17 mai 1923 — că „orice țară se ține pe lume, nu numai cu ce este, ci și cu faima pe care-o are" [39], Iorga, pe aceeași cale, atrăgea atenția românilor americani : „Să nu uite nimeni că, dacă acasă la dînsul oricine trebuie să fie cetățean deplin, dincolo de hotare datoria oricuia trebuie să fie de a se preface într-un aprins propagandist" [40].

Încheind aceste rînduri, se cuvine să constatăm că „experiența americană" a lui N. Iorga a fost bogată în roade pe multiple planuri : științifice, culturale, politice și practice. Din toate aceste puncte de vedere, călătoria istoricului în America în 1930 continuă să constituie un punct de reper, un moment de referință în evoluția raporturilor româno-americane.

39 Vezi N. Iorga, *Scrisori către Românii din America, 1921—24*, Cleveland, f.a., p. 92.
40 *Ibidem*, p. 22.

NICOLAE IORGA ÎN EVOLUȚIA SPIRITULUÎ CRITIC

AL. ZUB

O temă ca aceasta, implicînd o abordare globală a operei, necesită desigur un cadru mai larg. Să-i schițăm aici doar conturul, limitîndu-ne la generalități ? Să sondăm numai unele aspecte, care să o sugereze întrucîtva ? Ambele modalități se cuvin avute în vedere într-un demers preliminar ca acesta, menit să configureze locul marelui savant în evoluția spiritului critic, mai ales pe tărîmul istoriografiei. Demersul se arată a fi din mai multe motive necesar. Mai întîi, fiindcă subzistă prejudecata că o structură de artist și un temperament pasionat, vulcanic, cum a fost Nicolae Iorga, sînt incompatibile cu spiritul critic. Apoi, fiindcă în polemicile provocate de „noua școală", relevîndu-se inerent erori de detaliu, s-a pus sub semnul întrebării însăși capacitatea critică a istoricului. În fine, pentru a evoca doar încă un temei, opera însăși n-ar putea fi înțeleasă cum se cuvine fără a-i decela perspectiva critică.

În lipsa unor studii pregătitoare, pe domenii și pe răstimpuri mai mici, un asemenea demers nu e deloc comod. Căci N. Iorga, cel mai impunător dintre istoricii români, a scris în același timp critică și istorie literară, proză și poezie, teatru și aforisme, a rostit discursuri și a ținut conferințe fără număr, iar ca savant a activat în mai multe domenii, participînd în sensul cel mai plenar la viața culturală a epocii. În toate, se înțelege, dar în măsuri diferite, spiritul critic e prezent, ca dimensiune inerentă oricărei creații. Nu însă la acest înțeles al sintagmei ne vom referi în cele ce urmează, restrîngînd cercetarea la domeniul istoriei și limitîndu-l chiar pe acesta la aspecte semnificative. Altminteri, scrisul său istoric (o dovedesc bibliografia întocmită de B. Theodorescu și adaosurile de mai tîrziu) [1] e de o vastitate incredibilă, cu neputință de examinat într-un cadru atît de restrîns. „Specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor", cum îl vedea G. Călinescu [2], el a scris studii de mare acribie documentară ,dar și sinteze de largă respirație, a publicat numeroase volume de documente, alături de monografii pe probleme și domenii spe-

1 B. Theodorescu, *Bibliografie istorică și literară a lui N. Iorga*, București, 1935, completată de A. Sacerdoțeanu *(Opera lui N. Iorga, 1934—1941)*, în *Revista arhivelor*, 4, 1941, p. 410-437 ; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, București, 1976.

2 G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 542.

ciale, cercetări genealogice, restituții de istorie politică, socioculturală și economică, manifestînd aceeași voluptate în descinderile analitice, ca și în construcțiile sintezei. Cine să-l urmărească în mulțimea enormă a demersurilor sale ? Riscată e oarecum orice tentativă, căci poate să nu cuprindă totul ori să nu exploreze destul de adînc. Amplitudine și profunzime, iată direcții ce se cuvin urmărite concomitent și cînd e vorba de spiritul critic al cărturarului, spirit ale cărui modalități de expresie implică situarea într-o evoluție a domeniului și comportă o evoluție proprie. E firesc să ne întrebăm întrucît istoriografia anterioară a impus un anume fel de critică, după cum e firesc să urmărim efectele exercițiului critic asupra operei lui N. Iorga.

În adevăr, de la M. Costin și D. Cantemir (ultimul preocupat chiar de „canoanele" cercetării istorice), însă mai ales de G. Șincai (în a cărui operă întîlnim întîia oară termenul de *critică)* pînă în primele decenii ale secolului XX, dominate de personalitatea lui N. Iorga, spiritul critic a parcurs o evoluție demnă de interes. Ea n-a fost totuși cercetată sistematic. G. Ibrăileanu s-a interesat doar de latura culturală, în sens larg [3], examinînd mai cu seamă atitudinile față de asimilarea valorilor străine, problema ce preocupase pînă la obsesie generația *Junimii.* Cîteva elemente critice ale istoriografiei umaniste a scos la lumină Dan Simonescu [4]. Pentru rest trebuie să ne adresăm scrierilor înseși, dacă dorim un contur, fie și provizoriu, al dimensiunii respective. Trecînd peste Școala ardeleană, al cărei exercițiu critic, chiar dacă unilateral și subiectiv, n-a putut rămîne fără urmări [5], trebuie amintit aportul masiv al generației pașoptiste, îndeosebi al lui Kogălniceanu și Bălcescu, apoi criticismul junimist, important nu atît prin ceea ce afirmă, cît prin ceea ce neagă, pentru a ne apropia de momentul în care istoriografia înregistra după Hasdeu și Xenopol, un nou mare nume : N. Iorga.

N. Iorga face parte, alături de D. Onciul și de I. Bogdan, din eminenta „triadă" a școlii critice [6], care a introdus în istoriografia noastră, la finele secolului trecut, exigențele pozitivismului. Exigențe de metodă, mai ales, fiindcă, în ce-l privește pe N. Iorga, el n-ar putea fi definit ca pozitivist sub unghi filozofic. Fixîndu-și singur locul în evoluția domeniului, el refuza orice etichetă simplificatoare, sub unghiul amintit, nu fără a-și recunoaște însă apartenența la directiva criticistă a epocii [7]. De la Ranke mai ales, această directivă făcuse progrese și ea continua să fertilizeze o bună parte din istoriografie, acum disputată în principal de un raționalism

3 G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească,* Iași, 1909.

4 Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească,* București, 1943 (extras).

5 Cf. Al. Zub, *Sur la modernité de l'historiographie roumaine au XVIIIe,* in *Revue des études sud-est européennes,* XVIII, 1980, 2, p. 345-355.

6 V. Pârvan se referă undeva la „școala cea nouă critică, a triadei Iorga, Bogdan, Onciul" *(Analele Academiei Române. Dezbateri,* XXXIX, 1916—19, p. 362). Infra, *AARDezb.*

7 *Histoire et historiens depuis cinquante ans,* I, Paris, 1927, p. 320-340 ; idem, *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIXe siècle,* in *RESEE,* 1933, 4-6, p. 105-118.

pozitivist, care s-a bucurat de puternice ecouri şi în spaţiul românesc [8]. În acelaşi timp, filonul romantic îşi continua opera, într-o îngemănare stranie cu naturalismul, prin B.P. Hasdeu, iar materialismul istoric, în plină expansiune pe continent, cîştiga adepţi de importanţă secundară în jurul *Contemporanului*.

Supravieţuirea romantismului, în forme totodată seducătoare şi insolente, era de natură să determine reacţia spiritelor mai sobre. Istoria *critică* a lui Hasdeu a fost primită, de aceea, cu un refuz la fel de brutal, ca una ce dispreţuia faptele precise în favoarea unei construcţii în care fantezia deţinea un loc excesiv, iar interpretările erau adesea bizare [9]. Nu i-a fost greu lui G. Panu să întreprindă în numele respectului pentru fapte şi al unui raţionalism de sursă pozitivistă, critica faimoasei *Istorii critice*, a cărei modernitate în concepţie şi metodă se va revela doar mai tîrziu [10]. Nu înainte însă de a fi suportat critici, fie şi nesistematice, din partea lui N. Iorga.

Elev al lui A. D. Xenopol, care i-a remarcat îndată, marile daruri şi i-a îndrumat primii paşi în studiul istoriei, Iorga şi-a desăvîrşit formaţia la Paris, Berlin şi Leipzig profitînd de tot ceea ce erudiţia putea să ofere, pe acest tărîm, spre finele secolului. „Cu multă greutate — îşi va aminti istoricul, spiritul meu care tindea spre orizonturi şi era deprins cu o libertate absolută, spiritul acestora răbdător a trebuit să se supună acelei dure discipline a cercetărilor metodice de amănunte, foarte potrivite pentru minţile încete, dar chinuitoare pentru cele mai iuţi, pe care totuşi un Carducci le socotea ca o necesitate..." [11].

Trei ani peste hotare au avut darul, în adevăr, să-l deprindă cu metoda şi să-i disciplineze spiritul, mai ales la École de Hautes Études, citadela însăşi a erudiţiei, unde trona, sever, Gabriel Monod [12]. L. Duchesne, Ch. Bémon, L. Leger, E. Lavisse ş.a. ţineau de aceeaşi orientare critică [13]. „Cel mai impecabil şi observat dintre eruditi" era însă Ch.-V. Langlois [14], care împreună cu Ch. Seignobos avea să sistematizeze admirabil problemele domeniului, încercînd să depăşească limitele pozitivismului şi păstrînd în acelaşi timp distanţă în raport cu edificiile abstracte ale istoriei „filosofice" [15]. Accentul cădea pe metodă, iar aceasta voia să însemne, la Paris ca şi în Germania, unde Iorga îşi va continua studiul, un deplin respect pentru realitatea faptelor şi un exerciţiu neîntrerupt al

8 Cf. Al. Zub, *Descriptivism şi „istorie filosofică"*, în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie*, Iaşi, XVII, 1980, p. 229-241.

9 Lucian Boia, *„Istoria critică a românilor" — fantezie şi ştiinţă*, în *Analele Universităţii Bucureşti, istorie* (infra: *AUBI)*, XXVII, 1978, p. 47-54.

10 M. Eliade, *Studiu introductiv* la B.P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, I, Bucureşti, 1937, p. LXXI-LXXX; L. Boia, *op. cit.*, p. 52-53.

11 N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice* (infra, *Generalităţi)*, ed. III, Bucureşti, 1944, p. 215.

12 Idem, *O viaţă de om*, Bucureşti, 1972, p. 187-189.

13 *Ibid.*, p. 188-190.

14 *Ibid.*, p. 191.

15 Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898, p. V-VI.

spiritului critic. Ambiția școlii pozitiviste de a așeza istoria în sistemul general al științelor, de a stabili legi precise, de a integra omul în societate și societatea în mediul natural cedase unui țel mai modest, care însemna în primul rînd disciplină și precizie [16]. Colaborarea la *Revue historique* („uriașă oanoare") [17] și mai cu seamă lucrul la teza despre *Philippe de Mezières* i-au adus „o prețioasă disciplină pentru toată viața" [18], în timp ce lecturi din Renan îl deprindeau cu nuanța, îndoiala și ironia, ca atribute ale spiritului critic [19]. Într-o vreme cînd W. Dilthey se întorcea la Kant, preconizînd o *Critică a rațiunii istorice* [20], iar Windelband și Rickert deplasau accentul spre o teorie a valorilor [21], școlile frecventate l-au deprins pe tînărul Iorga cu rigoarea indispensabilă cercetării istorice, fără a-l lipsi totuși de orizontul necesar oricărei reconstrucții [22]. Spre un atare orizont îl îndemna apropierea, atît de fertilă, de K. Lamprecht, la a cărui colecție *(Allgemeine Staatengeschischte)* avea să colaboreze substanțial.

Orizont și rigoare. Noțiunile nu sînt deloc incompatibile, lucru pe care tînărul cărturar român îl observase la unii dintre maeștrii săi. Pînă de curînd, va nota el, „știința istorică se pierdea în mărunte lucrări de erudiție, bogate, exacte, precise și mai mult sau mai puțin inutile (...). Suflarea cea puternică de înviere a lui Ranke încetase ; scopurile înalte ale marilor filosofi fuseseră părăsite." A trebuit să vină Lamprecht, „acest mare spirit neliniștit", pentru a căuta „nu adevărul faptelor, ci adevărul din fapte, nu suprafața singură, ci, împreună cu dînsa, esența, sensul superior al zbuciumului umanității, fizionomiile pe care le îmbracă pe rînd sufletul ei nobil, drumurile sigure ale dezvoltării, tipurile ce-i înseamnă fiecare popas" [23]. Sînt idei pe care, sub altă formă, le întîlnim și la N. Iorga, chiar dacă acesta a ținut să se distanțeze, în ce privește „tipurile" amintite, de fostul său îndrumător de la Leipzig. Deasupra lor însă el așeza, nu fără temei, cîștigul metodologic, dobîndit în toate centrele academice prin care trecuse. Grație metodei respective a putut introduce, după propria-i mărturisire, „un scrupul de informație și o critică foarte severă" în istoria românilor [25], convins și el, ca și E. Bernheim, că „spiritul fără metodă păgubește știința nu mai puțin decît metoda fără spirit" [26].

Cu acest cîștig de orizont teoretic și de metodă, N. Iorga și-a început cariera de istoric, într-o perioadă de „relativă vestejire" pe tărîm cultural [27]. Avea lecturi întinse și, ceea ce este mai important, asimilate critic,

16 L. Boia, *op. cit.*, p. 46.
17 Iorga, *op. cit.*
18 *Ibid.*, 187.
19 *Ibid.*, 184.
20 Cf. H. I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1953, p. 20.
21 N. Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei*, București, 1930, p. 30-109.
22 Iorga, *op. cit.*, 197 sqq. ; 182-183.
23 Idem, *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 171-172.
24 Idem, *Generalități*, p. 81-82.
25 *Ibid.*, 186. Vezi și *Oameni cari au fost*, III, 1936, p. 118.
26 E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode*, Leipzig, 1908, p. 183.
27 *Istoria literaturii românești contemporane*, I, București, 1934, p. 1.

precum se poate observa lesne din articolele de critică literară din primii ani. Pentru el, spiritul critic însemna mai ales bun simț, iar triumful acestuia contra „scribomaniei fără frîu" se cuvenea salutat. *Convorbirile*, după opinia sa, aveau meritul de a fi curățit „un văzduh îngreuiat de miasme" [28], pentru a-l face receptiv față de adevăratele valori. Ceea ce vrea să presteze el însuși, în diverse publicații, dar mai cu seamă, în *Epoca*, *România Jună*, *Lupta* și *Indépendance roumaine*, e o „critică științifică" [29], vizînd întregul fenomen cultural, iar mai apoi întreaga societate românească. Atras inițial de personalitatea lui C. Dobrogeanu-Gherea, „maestrul criticei noastre științifice", N. Iorga și-a croit repede un drum propriu, caracterizat prin comparatism [31]. Criticii maioresciene, o critică „de catedră și de tribunal", el îi reproșa lipsa acelui „sens al dezvoltărilor istorice și neapărata lor perspectivă" [32]. Invocînd acest sens el acuza generația de la 1848 de irealism și superficialitate, pledînd pentru o sincronizare cu Europa apuseană, sincronizare întemeiată pe valorile proprii, crescute organic și îmbogățite prin asimilări creatoare [33]. Se recunoaște în această atitudine o idee ce avea să domine întreaga operă a cărturarului și ea a nutrit cîteva din afirmările cele mai viguroase ale spiritului critic.

De la *literatură*, N. Iorga se va îndrepta spre *istorie* și spre *cultură*, într-un înțeles larg, care cuprindea pînă și problema țărănească, întrucît cultura îi apărea ca un factor de unificare pe tărîm social și național [34]. Aceeași perspectivă critică, extinsă de la publicațiile fazei de debut pînă la *Sămănătorul* și după aceea, explică îndemnul stăruitor, patetic, la „o nouă epocă de cultură", menită să reformeze cadrele întregii vieți naționale [35]. După ce învinuise *Convorbirile* de „diletantism romantic" și după ce examinase critic întreaga viață intelectuală a țării, în acea „belle époque", atît de tensionată totuși, din primii ani ai secolului nostru, Iorga încerca să fie pozitiv, solidarizîndu-și contemporanii în jurul unui program de resurecție morală pe calea culturii. Cultura trebuia deci să fie purificată, întregită, generalizată și la „mulțimile muncitoare", pentru a determina mutații favorabile unui progres autentic, recuperator și sincronizant. Iar cultura însemna, pentru „apostolul" Iorga, în primul

28 Iorga, *Pagini de tinerețe*, I, București, 1968, p. 140.
29 Idem, *O viață de om*, București, 1972, p. 167.
30 Idem, *La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucarest, 1899 ; *Opinions pernicieuses d'un movais patriote*, Bucarest, 1900.
31 Semnificative pentru faza debutului, articolele : *Critica de jurnal ; Critica literară și anticii ; Critica literară și știința ; Critica impersonală ; Rolul criticii.* Vezi *Pagini de tinerețe*, II, p. 34-37 ; 115-118 ; 159-161 ; 210-216.
32 Iorga, *O viață de om*, p. 170.
33 I. Lăzărescu, *N. Iorga, critic și istoric literar*, în *Anuar de linvistică și istorie literară, Iași, XIX, 1968, p. 71-88 ; V. Râpeanu, Studiu introductiv* la *O luptă literară*, I, 1979, p. VIII-IX ; Florin Mihăilescu, *Conceptul de critică literară în România*, București, 1976, p. 188-212.
34 V. Râpeanu, *op. cit.*, p. XXII.
35 Iorga, *O nouă epocă de cultură*, în *Sămănătorul*, 18 mai 1903 : „O nouă epocă de cultură *trebuie* să înceapă pentru noi. *Trebuie*, sau altfel vom pieri".

rînd *şcoală*, o şcoală în stare să instileze un ideal de viaţă, o disciplină a muncii, o rigoare în conduită, o statornicie salutară. Ea însemna în acelaşi timp *critică* şi *istorie*, intim întrepătrunse, axate pe direcţia programului naţional.

În nici un caz istoriografia nu putea rămîne indiferentă la exigenţele acestui program, în serviciul căruia N. Iorga înţelegea să se angajeze plenar. Între opera lui istorică şi manifestările de ordin literar sau politic, o spunea singur, nu e nici o deosebire de esenţă [36]. Toate ţin de acea „mişcare de îngrijire, de observaţie critică, de osîndire aspră şi de sfîntă revoltă", pe care el însuşi o identifica la începutul veacului [37], solidar cu o generaţie pe care o ştia, mai curînd o dorea, critică, realistă, păzită de orice avînt" [38].

Înţelegem astfel asprimea cu care Iorga reproşa generaţiei mai vîrstnice, în materie de istoriografie, lipsa „spiritului de ordine" şi a „disciplinei de spirit", însuşiri indispensabile cercetării [39]. Era oare vinovată filosofia de această carenţă ? Aşa s-a spus, dar e limpede că violenta contestaţie criticistă privea doar „abuzul filosofic", apriorismul afirmat, sub influenţa filosofiei, de unii istorici. Pînă de curînd o artă, suferind de pe urma amestecului excesiv al fanteziei, istoria începea să devină o ştiinţă cu statut propriu şi metode ce se voiau riguroase. Profesionalizarea ei era un proces încheiat pe la 1900 [40], cînd trebuie să socotim încheiat şi procesul maturizării istoricului N. Iorga. Ar fi greşit să se creadă că spiritul filosofic în care îl îndrumase Xenopol n-a lăsat nici o urmă asupra lui. Dimpotrivă, Iorga a avut chiar intenţia să studieze filosofia, împreună cu istoria [41], dar se pare că a renunţat, la ea, sub presiunea mediului parizian, refractar atunci la tot ce aducea, în istoriografie, a divagaţie filosofică.

Din această perspectivă tînărul învăţat aprecia, ca şi Louis Leger, metoda lui Hasdeu ca fiind una „fastuos romantică" [42] şi condamna excrescenţele de orice fel ale romantismului. Protestul său viza îndeosebi lipsa „disciplinei", caracterul capricios al informaţiei şi interpretării, imixtiunea patosului în discursul istoric. Şi dacă nu-i putea refuza tributul genialităţii, el o vedea zburdînd „pe verzi plaiuri înflorite". Faţă de Hasdeu, critica lui Iorga a fost poate cea mai aspră, fiindcă îl socotea simbol al unei direcţii inacceptabile prin subiectivismul ei excesiv. Evocîndu-l mai tîrziu, el îi opunea figura lui D. Onciul, aspră exigentă cu sine şi cu alţii, capabilă să îndrume pe căile unei cercetări oneste şi răbdătoare. Unul semnifica „subiectivismul luptător, agresiv", celălalt izbînda asupra propriei sale individualităţi, triumful rigorii şi al studiului metodic. Hasdeu era „crainicul între fulgere al tablelor revelaţiilor sale", pe cînd

36 Idem, *Generalităţi*, 98.
37 Idem, *Sfîrşitul unei polemici*, în *Noua revistă română*, II, nr. 19 (1 oct. 1900), p. 271.
38 Idem, *B. P. Hasdeu*, Vălenii de Munte, 1927, p. 7.
39 Idem, *Note critice asupra culegerii de documente româneşti*, Bucureşti, 1903, p. 27.
40 L. Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, p. 140.
41 Iorga, *O viaţă de om*, p. 183.
42 *Ibid.*, 186.

Onciul „un gardian al tabernacolului", în stare „a grămădi asupra unui punct toată clara lumină a criticii". Opoziția demonstrativă, în care marele istoric își declara încă o dată inaderența la formula hasdeiană. Contrastul nu utea fi, în adevăr, mai bine ales. De o parte rigoare, selecție lucidă și eficace ; de cealaltă, erudiție fastidioasă, răsfrîntă pe „întregi margini de continent" [43]. „Genialității necritice" a lui Hasdeu, el îi opunea, cu alt prilej, seriozitatea metodică a lui I. Bogdan, celălalt corifeu al noii școli, de care îl lega aceeași opoziție clară față de romantism [44].

Ne putem întreba astăzi dacă atîta înverșunare în efortul de a se delimita de Hasdeu nu e întrucîtva suspectă. Nevoia autodefinirii duce la exagerări, desigur, și ele sînt cu atît mai evidente cu atît spirituale ce se opun sînt mai apropiate ca structură și veleități creatoare. În ce-l privește pe Iorga, el se arată a fi mult mai legat de tradiția romantică decît i-a plăcut să recunoască[45]. Bălcescu și Kogălniceanu au jucat un rol important în formarea lui ca istoric și nu mai puțin în orientarea programului său[46]. Este și cazul lui Al. Papiu-Ilarian, alt romantic, despre care virulentul critic al romantismului scria : „Din tot scrisul lui de om cult și nobil, de învățat modern și occidental, se desface în același timp respectul pentru adevăr, uitarea de sine și o respectare a muncii altora, care mergea pînă la uitare" [47]. S-ar putea invoca, firește, și alte exemple. Dar este vorba de istorici a căror activitate se încheiase demult și față de care criticul putea fi mai senin. Cînd se referă însă la istorici mai apropiați de el, chiar dacă de aceeași orientare fundamentală, critica lui N. Iorga devine mult mai intolerantă. Așa s-a întîmplat cu V. A. Urechia, a cărui *Istorie a românilor*, în fond o culegere de documente, i-a fost utilă pentru cunoașterea secolului XVIII. Așa s-a întîmplat cu G. Tocilescu, împotriva căruia a dus o veritabilă campanie, ani de-a rîndul, și nu l-a cruțat nici în discursul ce trebuia să marcheze succesiunea rebarbativului critic în scaunul ocupat anterior de autorul *Daciei înainte de romani*. Așezîndu-l printre romanticii întîrziați în plină epocă criticistă, recipiendarul emitea asupra lui Tocilescu o judecată mai mult negativă, cu toate circumstanțele de rigoare, vestejind exagerările patriotice, care avuseseră o justificare la începutul secolului XIX, dar nu mai puteau fi tolerate în noua epocă, al cărei rost trebuia să fie înainte de toate critic [48]. Critica istorică, insista Iorga, se născuse în secolul XVIII, ca urmare a îndoielii filosofice a unui Bayle ori Voltaire și era îndreptată mai cu seamă contra tiraniei și obscurantismului. Era mai mult o „critică a libertății de spirit" decît o critică istorică în sensul propriu al cuvîntului,

---

43 *AARDezb.*, XLVIII, 1927-28, p. 34. Vezi și *ibid.*, XLIII, 122-23, p. 54.
44 Iorga, *Oameni cari au fost*, II, 1935, p. 447.
45 V. Cristian, *Nicolae Iorga și tradițiile istoriografiei românești*, în *ASUII, ist.*, XVII, 1972, 2, p. 137-145.
46 B. Theodorescu, *Introducere* la *Pagini de tinerețe*, I, p. XXIII ; Al. Zub, *Kogălniceanu și Iorga*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 247-254.
47 Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor istorice*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 69. (Infra, *Prinos).*
48 Idem, *Generalități*, p. 82-85.

sens în întîmpinarea căruia venea totuşi un Mabillon, atunci cînd crea paleografia şi critica textelor. O asemenea critică, împinsă la limită, l-ar fi dus pe Hasdeu la „înlocuirea unei prejudecăţi printr-o iluzie, a unei tradiţii printr-o fantasie, a unui adevăr admis printr-o viziune personală. Astfel critica istorică a ajuns a fi o pasiune deformantă, care nu se poate tolera şi nu putea să aducă rezultatele dorite [49]. N. Iorga a respins-o deci cu tărie şi chiar cu o vehemenţă ce ascunde, altfel orientată, aceeaşi pasiune. Să ne mirăm că respingîndu-l pe marele maestru, îl respingea şi pe „scutierul" acestuia, Tocilescu ? [49]. Capriciul, fantezia necontrolată, excesul analitic, lipsa aparentă a oricărui principiu de ordine deveneau un rău contaminat sub pavăza lui Hasdeu, a cărui acribie documentară, chiar, îi stîrnea îndoieli, căci „orice însuşire exagerată, deci şi precizia, se preface în neajuns" [50]. Dimpotrivă, un spirit mult mai modest, precum Aron Densuşianu, îi smulgea cuvinte de laudă pentru rigoarea de care dăduse dovadă. Pînă la urmă, conchidea Iorga, „fanatismul orînduielii e mai bun decît dispreţul pentru dînsa" [51]. Ceea ce îi reproşa lui Hasdeu, în legătură cu *Istoria critică*, era lipsa de măsură, de sens al porporţiei, pierderea în detalii inutile. „Povestirea nu exista şi nu se vedea o ţintă, aşa încît lucrarea era menită să rămîie fragment, fragmentul simbolic al unei epoci de silinţi titanice pentru a atinge culmi către care ştiinţa n-are drumuri" [52]. Este reproşul pe care i-l făcea şi Xenopol atunci cînd vorbea de „omul-fragment", incapabil să observe acea măsură a lucrurilor care face cu putinţă sinteza. *Metoda* era deci vicioasă, în stare să compromită orice construcţie de anvergură prin condamnarea la fragmentarism. Faţă de strania *Istorie critică*, pînă şi manualul scos de Laurian, fals în ideea lui fundamentală, părea o lucrare sistematică şi utilă [53]. Firește, lectura operei hasdeene are astăzi alte efecte, dezvăluind o modernitate surprinzătoare prin chiar elementele ce şocau atunci. Se observă în ea interesul pentru latura neevenimenţială a istoriei, metoda comparativă, spiritul interdisciplinar, o definiţie mai largă a domeniului, ceea ce face ca romanticul, fantezistul Hasdeu să apară într-o lumină mai favorabilă [53].

Faţă de Hasdeu, care nu putuse încheia nici unul din marile-i proiecte, abandonînd şi sinteza istorică şi *Marele Etimologic*, N. Iorga era mai realist şi mai constructiv. Lecţia lui Xenopol şi îndrumările şcolii franceze l-au încurajat, desigur, în această direcţie. Patru elemente necesare, socotea el, într-o operă istorică : *material, critică, organizare* şi *stil*. Pe cele dintîi două se sprijină adevărul, pe celelalte frumuseţea [54]. *Critica* se leagă însă mai mult de *organizare* şi necesită din partea istoricului o *disciplină* riguroasă. Încă de la întîia lecţie de deschidere, Iorga atrăgea atenţia, citîndu-l pe Ranke, că „numai istoria cercetată critic poate valora ca istorie" [55]. Spiritul critic rămîne esenţial pentru înţelegerea operei sale

49 Idem, *Note critice...*, p. 19-20.
50 *Ibid.*, p. 22.
51 *Noua revistă română*, II, nr. 18 (15 sept. 1900), p. 218.
52 Iorga, în *Prinos*, p. 77.
53 L. Boia, vezi nota 9.
54 Iorga, *Generalităţi*, p. 41.
55 C. C. Giurescu, *Pentru vechea şcoală de istorie*, Bucureşti, 1937, 71 p.

și el se recunoaște ușor în numeroasele domenii abordate. Între critica literară din primii ani, critica culturală și istorică de la cumpăna veacului, polemica cu „noua școală" și viguroasa campanie antinazistă de la sfîrșitul carierei, pntru a nu cita decît ipostazele mai de seamă, e o continuitate de exercițiu al spiritului critic, în care evoluția însăși a istoriografiei a fost pusă, adesea, în cauză. Momentele cele mai semnificative, pe acest tărîm, sînt fără îndoială, critica deja amintită la adresa „vechii școli" și polemica mai tîrzie cu „noua școală". Se va vedea însă cît de relativă e noutatea, mai ales cînd e circumscrisă polemic, fiindcă Iorga însuși avea să fie clasat în „vechea școală de istorie" [55]. Se învechise în adevăr înnoitorul ? Așa au afirmat cîțiva dintre cei mai valoroși elevi ai săi, grupați în jurul *Revistei istorice române,* care se voia tribună a unei noi direcții în istoriografie. „O generație veche de istorici — observa P.P. Panaitescu — a fost *romantică,* sacrificînd adevărul pur unor considerații noționale, care aveau rost doar înainte de realizarea unității românești" [56]. Cum această observație se făcea într-o reuniune academică prezidată de Iorga însuși, de la care se aștepta sprijin pentru noua revistă, este de presupus că nu pe el îl viza. A crezut totuși că trebuie să-și apere generația, pe I. Bogdan și pe D. Onciul mai cu seamă, care „au fost modele ale unei obiectivități uneori prea reci chiar, ca ton de exprimare" [57]. Începea astfel o polemică, în care rolul principal, din partea „noii școli", avea să-i revină lui Constantin C. Giurescu, titularul catedrei de istoria românilor la aceeași universitate. Datele ei se cunosc [58] și nu vom stărui asupra lor. Destul să amintim că exagerări s-au produs și de o parte și de alta, dar că în cele din urmă polemica, oricît de dură a putut fi, a stimulat cercetarea și a dus la apariția unor lucrări importante, îndeosebi a monumentalei *Istorii a românilor și a romanității orientale* (10 vol.) de N. Iorga [59]. Era, prin forța împrejurărilor, o ocazie de bilanț, folosită îndeosebi de cei tineri pentru a-și formula crezul istoriografic. Dar era acesta atît de diferit de al fostului lor profesor, încît să justifice contestația ? Examinînd programul „noii școli", Alexandru Boldur a ajuns ulterior la concluzia că unele obecții de amănunt erau adevărate, dar că nu putea fi vorba de o nouă orientare. „Noua școală", fondabilă pe un comparatism de felul celui preconizat de H. Pirenne (1923), rămînea să se înfăptuiască de aici înainte [60], iar în întîmpinarea ei sugestiile școlii „Analelor", fructificate de G. Brătianu și P. P. Panaitescu [61], trebuiau primite cu bucurie. Dar nu puteau fi găsite aceleași sugestii în chiar opera lui N. Iorga ? Fără îndoială. Este o operă atît de vastă și de complexă, încît ea oferă isto-

56 Apud N. Iorga, *Școala nouă de istorie,* București, 1936, p. 8.
57 *Ibid.,* p. 9.
58 Alexandru Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 de ani,* Iași, 1946, p. 20-23.
59 Al. Zub, *Constantin C. Giurescu : perspectivă istoriografică,* în *AIIAI,* XVI, 1979, p. 498-500.
60 Alexandru Boldur, *op. cit.,* p. 48, 91.
61 L. Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales",* în *AUBI,* XXVIII, 1979, p. 31-40.

ricilor cele mai variate sugestii, unele de o actualitate frapantă. Înnoitor, într-o epocă în care istoriografia română traversa un proces de renovare, început cu multe decenii în urmă și desfășurîndu-se încă în anii polemicii cu „noua școală", Iorga își definise personalitatea prin opoziție față de un „romantism definitiv răsuflat", ca și față de „criticismul sterp" al *Junimii* [62]. Fusese aspru cu „ușorul diletantism al unui Alexandrescu" și condamnase, în numele unei „ere de rațiune", excesul de fantezie din opera lui Hasdeu, „îngusta doctrină romană a unui Laurian", schematismul ideologic al unui Bărnuțiu [63]. Spiritul său critic, exersat în mai multe domenii, condamnase pedanteria inutilă, superficialitatea, improvizația, pledînd pentru un profesionalism riguros, însă nu lipsit de orizont, în stare să asigure sincronizarea cu istoriografia aupseană. Concepția sa, la început ușor electică, a prins cu vremea un contur personal, întemeiat pe ideea de sinteză organică, nutrită din analogii, similitudini, paralelisme pe spații și durate mari. O atare concepție sporea enorm sarcinile istoricului, abolind frontiera dintre *național* și *universal*, pentru a cuprinde întreaga desfășurare a vieții istorice. E o perspectivă ce reduce coeficientul de eroare în marile construcții, dar îl sporește pe acela al detaliilor. Criticii săi n-au văzut, în genere, decît erorile de amănunt, lesne detectabile într-o operă atît de întinsă. Ei pierdeau însă din vedere faptul că pe măsură ce înainta experiența sa de istoric, Iorga punea tot mai mare preț pe viziunea de ansamblu, care dă sens faptelor și stabilește acel „adevăr de mediu", de atmosferă, de epocă, dincolo de care faptele înseși nu duc la nimic. Situarea în mediu, pe plan *material* sau pe plan moral, devenise pentru el o preocupare esențială [64] și un criteriu de judecată, în lumina căruia chiar sinteza xenopoliană îi dezvăluia grave deficiențe [65]. În afară de aceasta, *fenomenul istoric* se cuvenea cunoscut *în el însuși*, în esența și în legăturile lui inextricabile [66], dincolo de care istoria refuză să se constituie. „Dacă-ți interzici legăturile, ești foarte sigur ; numai cît, dacă nu sînt legături, nu e nici istoria", observa Iorga, cu gîndul la „noua școală" [67], căreia îi reproșa tocmai faptul că interesîndu-se peste măsură de amnunte, pierdea din vedere ansamblul, sinteza organică, totalitatea, penetrabilă nu doar cu mintea (care nu e nici fidelă, nici egală cu ea însăși) [68], ci și prin forța intuitivă, divinatorie a istoricului. Altminteri, erorile sînt aproape inevitabile [69], revizuirea opiniilor necesară, ca un act de smerenie [70]. Cazul lui C. Jireček și al unui distins profesor de la École de Hautes Études îi revelau în ce măsură excesul de scrupul poate paraliza elanul creator [71]. „Eu cred că în știință a evita

62 Iorga, *Oameni cari au fost*, II, p. 447.
63 Idem, *Ist. lit. rom. XIX*, vol. III, 1909, p. 302.
64 Idem, *Generalități*, p. 205, 207.
65 *Ibid.*, p. 206.
66 *Ibid.*, p. 209, 22.
67 *Ibid.*, p. 203.
68 *Ibid.*, p. 199.
69 *Ibid.*, *p. 205* : „Fără greșeală e doar cine a scris o singură carte".
70 *Ibid.*, p. 198 : „Numai un cap înțepenit nu-și schimbă niciodată părerile".
71 *Ibid.*, p. 202-203.

greşelile, nelucrînd, este un act de prudenţă lașă, iar curajul cere a înfrunta greutăţile, a lua răspunderea şi a suferi toate riscurile“ [72], conchidea Iorga, convins că inteligenţele cele mai strălucitoare încă sînt pîndite de fatalitatea erorii. Fapte ? Detalii ? Abia dincolo de „repertoriul“ lor începe studiul legăturilor, al atmosferei, al mediului, care face ca evenimentele să poată fi plasate într-o „generalitate a timpului“ [73].

O deontologie profesională trebuie să rezulte din efortul de analiză critică prestat de istoric. Oricine critică e dator, spunea Iorga, să opue propriile constatări şi judecăţi [74], *erata* ţine de statutul profesiei [75]. I se reproşa împenetrabilitatea la critică ? „Eu am avut în viaţa mea prieteni cu care schimbam adevărate liste de erori“, declara Iorga [76], dispus să accepte critica, oricît de aspră, cu condiţia ca ea să nu ignore punctul de vedere al autorului [77], viziunea istorică, dincolo de care faptele în sine nu înseamnă mare lucru. În formă necritică, ele se află în izvoare, dar numai critica şi supunerea la sistem le atribuie o semnificaţie [78]. Căci, „adevărurile istorice sunt de *discernămînt*, nu de simplă constatare şi reproducere“ [79]. Aceasta înseamnă că „istoria nu e înşirare, ci explicaţie [80], iar explicaţia reclamă în prealabil critica scrupuloasă a izvoarelor, „eliminarea scoriilor dn metalul preţios al adevărului“ [81].

Bine îndrumat, spiritul critic trebuie să ducă nu numai la progres în stabilirea adevărului, dar şi la o mai bună cunoaştere de sine şi prin aceasta la un progres spiritual. „La început — observa Iorga, evocîndu-şi propria evoluţie — spiritul, deprins cu libertatea, se revoltă de umilirile neapărate ce le întîmpină. Apoi, cu vremea, găsindu-şi greşelile aiurea, la cei mai mari, convins de fatalitatea lor, el păstrează din amintirea deziluziilor şi a înfrîngerilor o modestie de spirit care nu cade pînă la descurajare, dar taie pentru totdeauna putinţa insolenţei şi a prezumţiei“ [82]. Înfrîngerea orgoliului perfecţiunii, care e adesea paralizant pentru spirit, nu e mai puţin demnă de relevat, căci ea netezeşte calea adevărului şi în istorie, înlesnind înţelegerea acelei „ironii a vieţii“, care însoţeşte orice pas în istoriografie [83]. Iorga însuşi, care începuse prin a fi atît de sever cu „gerontocraţia“ domeniului din anii tinereţii sale, se confesa lui Marcel Emerit, circumstanţiindu-şi demersurile : „J'écris beaucoup et tout ce que j'écris est imparfait, parce que mon pays a beaucoup de temps à rattraper. Il doit mieux se connaître pour aller en avant“ [84]. E o mărturisire ce

72 *Ibid.*, p. 205.
73 *Ibid.*, p. 207, 210.
74 *Ibid.*, p. 88.
75 *Ibid.*, p. 202.
76 *Ibid.*
77 *Ibid.*, p. 216.
78 *Ibid.*, p. 343.
79 *Ibid.*, p. 348.
80 Idem, *Ist. lit. rom. XIX*, vol. 1908, p. 1.
81 Apud *O luptă literară*, I, p. XV.
82 Idem, *Generalităţi*, p, 37,
83 *Ibid.*, p. 203.
84 M. Emerit, *Quelques souvenirs personnels sur N. Iorga*, in *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, ed. D. M. Pippidi, Bucarest, 1972, p. 23.

trebuie reținută, fiindcă ea atestă un spirit critic mereu treaz și asumarea acelui risc inerent oricărei profesii, dar mai cu seamă unui domeniu în care adevărul înaintează atît de anevoie și se vădește a fi, adesea, atît de precar. Înțelegîndu-și profesia de istoric la modul cel mai serios [85], N. Iorga a știut să dea totodată „cezarului ce e a cezarului", făcînd din istoriografie un mijloc de resurecție morală prin cunoașterea de sine a națiunii în devenirea ei. L-a îndepărtat aceasta de la adevăr ? În ce măsură *patosul* pe care îl condamnase la istoricii romantici s-a instilat pînă la urmă în propria lui operă, subminînd acțiunea *logosului* ? [86] Se poate vorbi apoi de o evoluție a spiritului critic înlăuntrul acestei opere ? Sînt chestiuni pe care nu le putem urmări aici, dar care, adîncite, ar configura mai exact locul lui N. Iorga în evoluția spiritului critic românesc. Contestatar și contestat în numele acestui spirit, marele savant e, desigur, una din izbînzile lui cele mai alese, antamabilă la diferite nivele, însă revelîndu-și forța, furoarea, doar la acela al sintezei, care împacă erudiția cu nevoia de orizont.

85 Iorga, *O viață de om*, I, p. 311-312.

86 Șt. Zeletin, *(Romantismul german și cultura critică română*, în *Minerva*, Iași, II, 1929, 3, p. 80) considera că romantismul era încă „o mișcare de înaltă actualitate" în cultura română.

NICOLAE IORGA ŞI PATRIMONIUL URBANISTIC-ARHITECTURAL AL BOTOŞANILOR

EUGENIA GRECEANU

Nicolae Iorga, marele cărturar care a dat noi direcţii de cercetare istoriei europene, a asigurat Botoşanilor un loc de frunte în bibliografia românească de specialitate prin publicarea studiilor sale despre oraş, dovedindu-şi astfel recunoştinţa — caracteristică firilor alese — pentru locul despre care scria în 1904 : „Aici am înţeles întîiu ce este în juru-mi, şi tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aştepta viaţa..." [1].

Este sigur că — şi în lipsa lui Nicolae Iorga studiile despre trecutul Botoşanilor ar fi fost prezentate în bibliografia oraşelor româneşti, datorită puternicei intelectualităţi create aici în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, pe temeiul unui învăţămînt elementar şi liceal de prim rang. Ne-o dovedesc, înainte de Iorga, studiul lui Alexandru Papadopol-Callimachi publicat în 1885, modest intitulat *Notiţă istorică despre oraşul Botoşani* [2], precum şi lucrarea *Dicţionar geografic al judeţului Botoşani (la anul 1891)* [3] ale cărui bogate informaţii au fost preluate aproape fără modificări în volumul I din *Marele dicţionar geografic al României,* apărut în 1898. Dar tot atît de sigur este faptul că publicarea de către Nicolae Iorga a documentelor botoşănene în 1903—1904 [4], inscripţiilor botoşănene în 1905 [5], a studiului despre breasla blănarilor din Botoşani în 1911 [6] şi a primei prezentări integrale a istoricului în 1921 [7], a pus la îndemînă instrumentele de lucru indispensabile tuturor categoriilor de studii ale

1 Iorga, Nicolae, *Drumuri şi oraşe din România,* Bucureşti, 1904, p. 170.
2 Papadopol-Calimachi, Alexandru, *Notiţă istorică despre oraşul Botoşani,* în „Analele Academiei Române", seria II, tom VII, 1885—1886, secţiunea II, p. 93-150.
3 Nădejde, Victor C. şi Ţiţu, I., *Dicţionar geografic al judeţului Botoşani (la anul 1891),* Bucureşti, 1895.
4 Iorga, N., *Documente relative mai ales la Botoşani şi împrejurimi, din colecţia d-lui Al. Callimachi,* în „Studii şi documente cu privire la istoria românilor" (=„Studii şi documente"), V, Bucureşti, 1903, p. 209-286 şi 648-677 ; Idem, *Documente botoşănene, mai ales din colecţia d-lui Gr. Goilav, fost senator,* în „Studii şi documente", VII, partea III, Bucureşti, 1904, p. 121-151.
5 Idem, *Inscripţii botoşănene,* Bucureşti, 1905.
6 Idem, *Breasla blănarilor din Botoşani,* Bucureşti, 1911.
7 Idem, *Un oraş românesc : Botoşani,* în „Botoşani în 1932 — Schiţă monografică", Liga Culturală — Secţia Botoşani, f.a., p. 1-16, extras din Iorga, N., *Istoria României în chipuri şi icoane,* editura „Ramuri", Craiova, 1921.

orașului, începînd cu monografiile bisericilor botoșănene publicate în 1906, pînă la recentul studiu de urbanism medieval al autoarei acestor rînduri, încheiat în 1978 [9]. În același timp, publicațiile sale au dat o nouă orientare cercetării orașelor medievale din întreaga țară, îndreptînd atenția către aspectele de organizare social-economică, structură etnică și importanță a breslelor românești. Vedem ca atare în lucrările de tinerețe ale lui Nicolae Iorga, închinate Botoșanilor, fenomenul unui proces de adîncire și diversificare a cercetării orașului, care a făcut ca bibliografia Botoșanilor să concureze — dacă nu sub aspect numeric, în orice caz sub aspect calitativ — bibliografiile încă nedepășite ale Bucureștilor și Iașilor. Este suficient să amintim valoroasa monografie istorică a lui Artur Gorovei, apărută în 1926 [10], lucrarea de colectiv *Botoșanii în 1932* [11], care aduce prețioase completări de informație cu privire la structura economică și etnică a orașului, studiile de geografie istorică ale lui Victor Tufescu [12], — fără a uita modestele dar prețioasele consemnări de arhitectură cuprinse în albumul *Botoșanii care se duc* [13]

Pentru Nicolae Iorga, istoria nu a reprezentat o fugă de prezent sau izolarea egoistă într-o specialitate aducătoare de onoruri. Depășind scopul orientării înțelepte căutat de Miron Costin în studiul istoriei („... cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare..."), Nicolae Iorga a înțeles să folosească această disciplină drept „mijloc de ridicare a conștiintei naționale" [14], deteleninid căile de înțelegere a culturii medievale românești. În același timp, în egală măsură cu publicarea și interpretarea documentelor scrise, el a închinat o neobosită activitate păstrării și cunoașterii monumentelor istorice, documente vii de cultură și viață românească, cu atît mai prețioase cu cît împlinesc imensele goluri ale arhivelor, risipite și distruse în vremurile de băjenie, ce s-au abătut atît de des asupra țării noastre. Membru al Comisiunii istorice de la 3 noiembrie 1914 pînă la asasinarea sa la 27 noiembrie 1940 și președinte al Comisiunii monumentelor istorice cu începere din 1923, Nicolae Iorga a urmărit constant respectarea autorității Comisiunii și a cadrului legal de protecție a monumentelor, selecția celor mai bune cadre de specialitate pentru urmărirea

---

8 *Cultul ortodox în județul Botoșani. 1906*, Botoșani, 1906.

9 Greceanu, Eugenia, *Studiul zonei cu valoare istorică și artistică din orașul Botoșani*, 1978, lucrare în manuscris, în arhiva Muzeului de istorie al R.S.R. și a Consiliului popular al județului Botoșani (în pregătire pentru publicare de către MIRSR).

10 Gorovei, Artur, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, f.a., (1926).

11 *Botoșanii în 1932 — Schiță monografică*, sub îngrijirea lui Tiberiu Crudu.

12 Tufescu, Victor, *Asupra așezării și dezvoltării orașului Iași*, în „Buletinul Societății regale române de geografie", tom LI, 1932, p. 302-313 (cuprinde o valoroasă explicație a genezei orașului Botoșani, în funcție de factori geografici și economici); Idem, *Tradiții și perspective în dezvoltarea municipiului Botoșani*, în „Botoșani. Istorie și contemporaneitate. Comunicări prezentate cu prilejul sesiunii științifice organizate la Botoșani în zilele de 16-18 mai 1969", f.r., p. 9-21.

13 Gheorghiu, Aurel I., Olinescu, M., *Botoșanii care se duc*, Botoșani, 1927.

14 *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 184.

lucrărilor de restaurare (arhitecții Horia Teodoru [15] și Ștefan Balș [16] și-au început cariera de restauratori ai Comisiunii sub președinția lui Iorga), judicioasa repartiție a fondurilor disponibile pentru întreținerea unui număr cît mai mare de monumente și nu pentru restaurări spectaculoase, care pot ușor aluneca spre „înfrumusețări" arbitrare și în orice caz costisitoare. În paralel cu protecția activă, Nicolae Iorga a susținut intens activitatea Buletinului Comisiunii monumentelor istorice, în care publicațiile totalizează 149 titluri, între 1908-1942, socotind și articolele publicate *post mortem;* în oricare din domeniile abordate, studiile, articolele și notele sale cuprind prețioase informații asupra trecutului monumentelor istorice sau al obiectelor muzeistice, precum și indicațiile înțelepte asupra politicii de urmat în materie de restaurare [17]. Cît de mult a iubit Nicolae Iorga activitatea B.C.M.I., ne-o spune chiar el într-o conferință din 1937 : „Buletinul Comisiei, care se vinde puțintel și în țară, dar se cere în străinătate, publicație foarte frumoasă, pe care eu o îngrijesc foarte de aproape în însăși tipografia mea, unde lucrez și cu pagubă numai să iasă cît se poate de bine. Ceia ce dăm acolo este cu desăvîrșire gratuit, dar noi avem conștiința că folosim monumentele așa iubite de noi..." [18].

Ne-am oprit mai mult asupra acestei activități, în care vedem reflectată conștiința de român a lui Nicolae Iorga, pentru a compensa lacunele menționării ei prea lacunare în rubrica — atît de cuprinzătoare sub celelalte aspecte — care îi este rezervată în *Enciclopedia istoriografiei românești* [19] tot atît de ciudată, în spiritul drumului trasat de Iorga, apărînd omisiunea, în aceeași lucrare, a Comisiunii monumentelor istorice, la capitolul destinat instituțiilor care au contribuit la cercetarea de istorie.

15 *Teodoru, Horia,* 1894—1976, arhitect, profesor universitar emerit. A lucrat cu începere din 1928 în cadrul Serviciului tehnic al CMI, pe care îl va conduce, după moartea lui N. Ghika-Budești (1939), pînă în 1948. A avut o activitate exemplară de protecție a monumentelor istorice, pînă la sfîrșitul vieții. Autor al unor restaurări considerate drept model de aplicare a principiilor Chartei de la Atena : biserica „Curtea veche" din București, biserica Sf. Treime din Siret, casa domnească de la Cîmpulung-Muscel (restaurare compromisă prin intervenția DPCN în faza sa finală de activitate), curtea Goleștilor de la Goleși-Argeș. Autor al unor studii de primă importanță pentru evoluția arhitecturii românești.

16 *Balș, Ștefan,* n. 1902, arhitect. A lucrat între 1930—1948 în cadrul Serviciului tehnic al CMI ; șeful atelierului de proiectare a restaurărilor de monumente istorice în cadrul Institutului de cercetare pentru sistematizarea orașelor și regiunilor (1952—1959), continuîndu-și activitatea de proiectare în cadrul serviciului de proiectare al Direcției monumentelor istorice (1960—1977). Autor a 44 lucrări de restaurare, între 1930—1977, dintre care citățm doar biserica Crețulescu din București, mănăstirea Neamț, cetatea Neamț, biserica Sf. Gheorghe din Pitești, biserica lui Ștefan cel Mare din Războieni. Autor a 29 de studii privind cercetarea și restaurarea monumentelor istorice, publicate între 1929—1977.

17 Pentru activitatea lui Nicolae Iorga în cadrul Comisiunii monumentelor istorice, vezi Greceanu, Radu, *Buletinul CMI, 1908—1945. Anuarul CMI 1914—1915, 1942—1943. Indici bibliografice. Introducere,* lucrare în manuscris.

18 Iorga, N., *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice. Conferință ținută în 1937,* în „BCMI", XXXI, 1938, p. 50.

19 *Enciclopedia istoriografiei românești,* p. 183-184.

În paginile B.C.M.I., Nicolae Iorga a dedicat Botoşanilor, în 1938, un amplu studiu al monumentelor oraşului, intitulat *Din tesaurul de artă botuşănean* [20]. Trebuie arătat că sînt foarte rare, în acest periodic, studiile de ansamblu privind arhitectura unui întreg oraş, excepţia de faţă datorîndu-se profundei afecţiuni păstrată de Iorga oraşului său natal. Aceluiaş sentiment îi atribuim două trăsături neobişnuite în contextul B.C.M.I : atenţia acordată arhitecturii bisericilor de oraş din veacul al XIX-lea (epocă în general puţin luată în seamă), precum şi menţiunea unor valori ale arhitecturii civile din a doua jumătate a aceluiaş veac, poate singurul caz întîlnit pe parcursul celor 38 ani de apariţie a Buletinului C.M.I.

Studiul citat se ocupă în principal de arta şi arhitectura religioasă, întrucît — în stadiul de atunci al cercetării, — cînd arheologia medievală abea se înfiripa —, Nicolae Iorga considera arhitectura civilă drept o soră tînără şi modestă a arhitecturii de cult [21], înseşi aprecierile asupra acesteia din urmă sînt adesea influenţate de prejudecăţi (acoperişurile baroce cu bulb sînt caracterizate drept „ruseşti" iar arhitectura clasicistă a începutului de veac XIX este privită ca o denaturare, atunci cînd s-a suprapus unor structuri mai vechi [22]), dar valoarea estetică şi originalitatea bisericilor româneşti botoşănene, ridicate în prima jumătate a veacului al XIX-lea, este caracterizată cu entuziasm drept „un extraordinar avînt al unei arhitecturi de o soliditate şi de o armonie extraordinară". Caracterul inovator al acestui grup se manifestă — după părerea istoricului — în special prin masivele turnuri-clopotniţă ce domină faţada de vest. Cităm : „...la formele vechi ale arhitecturii moldoveneşti, la care turnul cu clopotul era cuprins în acel zid de înconjur, care din nenorocire a dispărut şi ale cărui urme s-ar putea reconstitui prin săpături în jurul lăcaşului

20 Iorga, N., *Din tesaurul de artă botuşănean*, în „BCMI", XXXI, 1938, p. 1-21. Semnalăm că în ilustraţia fotografică s-au strecurat unele confuzii : figurile 1 şi 2 nu privesc biserica m-rii Coşula, ci reprezintă cele două biserici ale m-rii Vorona ; clopotniţa din fig. 4 nu este a bisericii Sf. Ilie şi — după cîte ştim astăzi — nu s-a aflat în Botoşani ; figurile 29 şi 30 nu reprezintă aceeaşi casă : fig. 29 redă imaginea casei Ciolac din str. Marchian nr. 70 (actualul sediu al Arhivelor Statului, propusă pentru dărîmare !) iar în fig. 30 apare casa de la intersecţia străzilor Cuza Vodă şi Marchian. Facem aceste precizări din dorinţa de a evita identificări greşite, dorinţă care nu trebuie confundată cu meschina plăcere a corectării detaliilor mărunte în opere monumentale.

21 Conform concepţiei lui Nicolae Iorga, arta medievală românească este reprezentată în principal de arta bisericească, din cauza condiţiilor istorice care nu au permis dezvoltarea în aceeaşi măsură a arhitecturii civile. Cităm : „...noi avem o artă a noastră care s-a aşezat în domeniul religios, pe vremea aceea lucru de căpetenie, dar se leagă şi cu arhitectura profană, prin urmare cu casa pentru călugări, cu casa domnească, adause pe lîngă mănăstiri şi biserici. Numai mai tîrziu, în secolul al XVII-lea şi mai ales în secolul al XVIII-lea, au ajuns particularii să-şi facă nişte ziduri de locuinţe de proporţii mai mari, în care să se găsească şi elemente de frumos, adaptate cuminte la nevoile ţării. Astfel această artă este religioasă, dar, pentru o bucată de vreme, prin aceasta cuprinde tot cîmpul frumosului" — vezi Iorga, N., *Ce este vechea noastră artă ? Conferinţă la cursurile din Vălenii-de-Munte (13 august 1939)*, în „BCMI", XXXV, 1942, p. 127.

22 *Ibidem*

care a rămas izolat în mijlocul unei populații de altă națiune și altă religie [23], secolul al X«I»X-lea a introdus supt influența apuseană catolică, venind din Bucovina, marea clopotniță care a rezistat la toate vicisitudinile vremilor : legată însăși țesătura arhitectonică a bisericii, ea formează o unitate care... nu exista în perioadele caracteristice și clasice ale acestei arhitecturi din Moldova. Nu există nici una din bisericile botușănene care să nu presinte supt această influență, un caracter impresionant de vigoare în acelaș timp de perfectă potrivire estetică" [24].

Chiar dacă influența „apuseană" a venit, după părerea noastră, nu din Austria, ci din Transilvania, unde același tip de turn-clopotniță se generalizează la bisericile românești de zid, începînd cu veacul al XVIII-lea [25] și chiar dacă originalitatea grupului de biserici botoșănene de veac XIX constă și în îmbinarea unui admirabil decor clasicist cu prelucrări ale structurilor tradiționale, [26] concluzia lui Nicolae Iorga citată mai sus sintetizează impecabil valoarea lor artistică, pe care o subliniase, în 1904 și sub aspectul calității lor de dominante ale siluetei orașului : „...Așa, biserică de biserică ,se depăna orașul, bogat în livezi ca nici-unul altul, pe o rază nemărginită. și nu biserici mărunte, prinosuri de negustori, ridicîndu-și abia sfioase turnulețul de lemn, cum le vezi în luxosul București, ci cinstite biserici trainice, începînd cu o puternică turlă bine înfiptă în pămînt și încheiate cu un elegant bulb acoperit de tinichea, peste care păzia aurie orucea ; mari biserici... clădiri ale Domnilor și marilor boeri : Sf Gheorghe al Doamnei Rareș... ,Ospenia cu turnul de pază a focului Vovidenia, și cîte altele ce se întreceau în putere trainică și frumuseță, ridicîndu-și în deal și în vale cupolele argintii de-asupra arborilor și coperemintelor de șindrilă" [27].

---

23 Nicolae Iorga se referă la biserica Adormirea Maicii Domnului — Uspenia, ctitorie a doamnei Elena Rareș, ridicată în 1552 la răscrucea drumurilor comerciale majore pe care s-a dezvoltat structura de tîrg.

24 Iorga, N., *Din tesaurul de artă botușănean*, p. 7.

25 Greceanu, E., *Spread of Byzantine traditions in the mediaeval architecture Romanian masonry churches in Transylvania*, în „Études bysantines et post-bizantines", București, 1979, p. 197-238.

26 În prima jumătate a veacului al XIX-lea, toate bisericile de lemn din Botoșani au fost înlocuite cu biserici de zid, ridicîndu-se și noi lăcașuri de cult : biserica Roset, otitorie boierească, sau biserica romano-catolică a relativ noii comunități germane. Spre deosebire de bisericile altor grupări etnice (armani, lipoveni) sau confesionale, bisericile românești — toate ortodoxe — prezintă două caracteristici principale : 1. Predilecția pentru decorul clasicist al începutului de veac, folosit în soluții variate (lizene, pilastratură toscană, coloane angajate, frontoane, cornișe cu denticuli). 2. Reproducerea sau sugerarea în plan a tipului trilobat, după modelul acelor ctitorii domnești ale orașului, în formule extrem de variate : structură trilobată cu turlă pe naos, la Sf. Spiridon (1801) ; navă unică, boltită în leagăn, cu abside laterale deschise sub planul de naștere (străvechiul tip al Cotmenei), la Sf. Nicolae (1808), precedată de Trei Ierarhi (1789) ; naos pseudo-trilobat, în două variante : cu abside amenajate în grosimea zidului, la Sf. Paraschiva (1815), biserica Roset (1826), Sf. Ioan (1832), Duminica Mare (1838), Sf-ții Voevozi (1850—1862) — și cu absidele acuzate spre exterior printr-un decro șal zidăriei, la Vovidenia (1834) și la Sf. Ilie (1843), prima avînd o tratare de pură factură barocă, cu racordări în planuri curbe ale tuturor decroșurilor.

27 Iorga, N., *Drumuri și orașe din România*, p. 172-173.

Prezentînd pe scurt datele istorice ale tuturor bisericilor românești din Botoșani, Nicolae Iorga s-a oprit cel mai mult asupra bisericii Sf Ilie, a breslei blănarilor, pe care a socotit-o de cea mai mare frumusețe: „...numai în cele mai vechi și mai frumoase biserici din partea de sud a țării se pot vedea rădicîndu-se turle a căror încordare verticală să fie așa impresionantă... Înconjurată de o curte bine îngrijită, cu înalți copaci bătrîni, această biserică ar trebui să fie scoasă în relief prin degajarea pe care nu odată am cerut-o, de la Primăriile aservite cîte odată unor interese particulare și fără destul simț național, pentru toate clădirile noastre de odinioară" [28].

În domeniul arhitecturii civile, Nicolae Iorga a avut intuiția acelei tradiții „de interesante zidiri care în domeniul profan se întîlneau neapărat odinioară în prăvăliile botușănene" [29], deși nu a știut să le recunoască, sub haina transformărilor tardive, din cauza prejudecății — generalizată la moldoveni — care constă în asimilarea trecerii zonei de tîrg, după 1850, în mîinile populației evreiești —, cu refacerea din temelie a clădirilor [30] și, implicit, cu dispariția la propriu a vechiului centru de negoț românesc. Această prejudecată a permis și emiterea opiniei — fundamental greșite — privind caracterul de sat pe care l-ar fi avut orașele din Moldova și Țara Românească pînă în veacul al XIX-lea, opinie în totală contradicie cu dovezile documentare referitoare la intensitatea unei producții de mărfuri și a unui negoț care nu s-ar fi putut desfășura în ogrăzi sau pe margine de drum, impunînd dimpotrivă alcătuirea unor structuri urbane specifice acestui tip de activitate [31].

Nicolae Iorga a pomenit în treacăt exemple din Botoșani ale arhitecturii romantice, pe care a denumit-o „stil occidental, cu elemente de fals gotic" [32], cum a fost — de exemplu — frumoasa casă Ciolac din strada Cuza Vodă nr. 22, astăzi total mutilată prin reparații grosolane efectuate în jurul anului 1950 și care, în 1938, era folosită ca internat de băieți „în mijlocul unei minunate grădini" [33] — și aceasta de asemenea dispărută. Și Iorga nu a uitat să amintească clădirea în același stil a școlii Marchian, reprezentată în text și printr-o excelentă fotografie [34], despre care scria în 1904: „Pe o stradă îngustă ieșii înaintea unei clădiri mari, într-o piață întinsă: așa de înaltă, așa de largă și totuși desăvîrșit de tăcută. Intrai acolo ca să învăț a tăcea și a mă supune, precum și alte lucruri. Eram la școala Marchian, în sala cea mare a clasei I-iu, unde frumosul chip al Archiereului fundator, Marchian Florescu, privia de

28 Idem, *Din tesaurul de artă botușănean*, p. 8.
29 *Ibidem*, p. 12.
30 În *Drumuri și orașe din România*, p. 173, Nicolae Iorga consideră că toată zona „Străzii Mari" (Calea Națională de astăzi) a fost reconstruită între 1850—1870, „tot în stil galițian, de arhitecți poloni fugiți în urma mișcărilor revoluționare..."
31 Greceanu, E., *Un problème actuel: l'urbanisme médiéval en Roumanie* în „Revue roumaine d'histoire", XVIII, 1979, nr. 1, p. 133-153.
32 Iorga, N., Din tesaurul de artă botușănean, p. 12.
33 *Ibidem*, p. 14.
34 *Ibidem*, p. 14 și fig. 15, p. 12.

sus din cadru la şcolari a căror vîrstă mergea... de la şase la şeisprezece ani. Eu eram cel cu şase ani..." [35]. Ne gîndim cu tristeţe că această ilustrată clădire (prin vechime şi prin elevul care i-a călcat pragul) — a fost dărîmată curînd după cel de al doilea război mondial, deşi nu suferise decît uşoare avarii.

Aprecierile făcute de Nicolae Iorga cu privire la ansamblul urban al Botoşanilor se rezumă la o localizare sumară a zonei de tîrg — insuficient examinată din cauza prejudecăţii mai sus amintite —, la consemnarea dominantelor reprezentative de turnurile bisericilor, „foarte înalte clopotniţe şi mîndre, înalte şi luminoase ziduri de piatră, care se pot vedea, în acest număr şi în aceste proporţii, nu numai puţine ale Moldovei" [36], precum şi caracterizarea mahalalelor botoşănene, vestite prin frumuseţea livezilor şi a grădinilor de flori, Citäm : „Mijlocul tîrgului se cuprindea între cele două biserici ale Doamnei, precum este şi astăzi. Încolo se întindeau mahalale, care erau multe, tîrgul prelungindu-se pînă foarte departe cu bune căsuţe curate şi cu livezi întinse de pomi roditori, pînă la rădiurile de pădure din împrejurimi" [37].

Această viziune parţială a structurii urbane, în care domină primele impresii ale copilăriei şi adolescenţei, este cu prisosinţă întregită de documentele pe care le-a studiat şi interpretat Nicolae Iorga.

Documentele şi inscripţiile botoşănene au evidenţiat structura economică, socială şi etnică a unui străvechi tîrg românesc, a cărui activitate de producţie şi desfacere a fost întotdeauna asigurată în principal de români, fapt dovedit de ridicarea în veacul al XVI-lea a două ctitorii domneşti, în prindipalele centre de schimb ale tîrgului, precum şi de prezenţa a 10 biserici de breaslă — majoritatea din lemn — cel mai tîrziu în veacul al XVIII-lea [38], refăcute în zidărie în primele decenii ale veacului următor, atît de către breasle, cît şi de membrii unui solid patriciat urban, cu contribuţia unor boieri stabiliţi în oraş în veacul al XVIII-lea şi integraţi în mare parte aceluiaş patriat prin participarea activă la negoţ.

Cu privire la structura polietnică, specifică tuturor oraşelor medievale, documentele publicate de Iorga au scos în relief rolul economic — deosebit de al celorlalte naţionalităţi — pe care l-a jucat comunitatea armeană şi care se reflectă în structura urbană prin alcătuirea nobilelor mahalale armeneşti (după însăşi caracterizarea cărturarului [39]), precum şi localizarea, vechimea şi organizarea primelor nuclee evreeşti, care nu au depăşit 1/9—1/10 din totalul numărului de locuitori pînă în a doua

---

35 Idem, *Drumuri şi oraşe din România*, p. 171.

36 Idem, *Un oraş românesc : Botoşanii*, p. 11.

37 *Ibidem*, p. 6.

38 Conform datelor consemnate documentar (pisanii, obiecte de cult datate, pietre de mormînt) sau de tradiţie, în veacul al XVIII-lea au existat în Botoşani biserici de lemn româneşti pe locul următoarelor biserici de zid : Trei Ierarhi, Vovidenia, Sf. Ioan, Sf. Dumitru, Sf. Paraschiva, Sf. Ilie, Coborîrea Sf. Duh — Dumineca Mare (hramul bisericii de lemn era Sf. Vasile), Sf. Spiridon, Sf. Nicolae şi Sf-ţii Voevozi.

39 Iorga, N., *Drumuri şi oraşe din România*, p. 179 : „...mahalalele încă aşa de curate, tăcute şi nobile, ale armenilor...".

jumătate a veacului al XIX-lea. Localizarea pe bază de document explică amplasamentul vechii sinagogi din „țigănime", precum și pe cel al cimitirului medieval din apropierea locului de târg anual (oborul de vite).

O importanță excepțională prezintă analiza organizării breslei blănarilor, care a permis identificarea pe teren a structurii generale de această organizare : gruparea dughenelor pe o uliță astăzi desființată prin construirea magazinului universal de pe Calea Națională și gruparea locuințelor de breaslă în jurul bisericii Sf. Ilie, cu prelungire de-a lungul străzii Dochia. Structura străzii cu dughene, dărîmate înainte de 1975, nu mai poate fi reconstituită decît în baza unor documente cartografice, dar strada Dochia a păstrat pînă în 1980 un ansamblu de case ce aparțineau stilistic arhitecturii populare, fără a exclude stratificarea socială manifestată în apariția casei cu parter înălțat și pridvor. Această casă, asemănătoare cu locuințele de veac XVIII din Tîrgul Vechi, era un unicat în Tîrgul Nou, dezvoltat la nord de Calea Națională înainte de 1776 [40] ; ea a aparținut, poate, acelui staroste al breslei blănarilor, „jupîn Andrei Işlicarul", amintit în 1772, față de care neascultarea se pedepsea cu „cinci ocă de ceară «date» breslii și 10 lei gloabă judecătorului de Botășani și 50 de bețe în tălpi" [41].

Identificarea caracteristicilor pe care le prezenta gruparea breslei blănarilor ne-a permis reconstituirea, cu ajutorul documentelor cartografice, a tuturor nucleelor de bresle românești din structura orașului, polarizate — în ceea ce privește locuințele — de propria biserică cu cimitir rezervat comunității respective. Pentru faza finală a activității breslelor românești — respectiv prima jumătate a veacului al XIX-lea, arhitectura acestor biserici ajută, chiar în lipsa unor documente concludente, la aproximarea locului ocupat de fiecare comunitate în ierarhia economică a orașului.

Tot ce a publicat Nicolae Iorga în legătură cu Botoșanii a contribuit ca atare la înțelegerea valorilor urbanistice și arhitecturale ale orașului, ceea ce nu a ajutat la conservarea acelor elemente pe care le-a subliniat în mod deosebit. Însăși casa în care s-a născut a fost refăcută în forme

40 Existența Tîrgului nou (Tîrgul de jos, Tîrgul vitelor) încă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea poate fi dedusă din menționarea „Tîrgului de sus" într-un document din 22 iunie 1745 (Iorga, *Studii și documente*, V, p. 243). Este însă posibil ca „tîrgul de jos" să fi fost din vechime doar locul de schimb periodic, iarmarocul, ocupat astăzi de Parcul tineretului ; ca atare, termenul *ante quem* pentru închegarea Tîrgului nou, ca organism urban complex (loc de schimb, zonă comercială și zonă de locuințe), este oferit de documentul din din 4 mai 1776, emis de Grigore Ghica, prin care ordonă delimitarea cu pietre de hotar a locului de tîrg („loc slobod, carele dintru început au fost numit pentru adunare oamenilor, ci să strîng la zi de tîrg, ținîndu-și vitele ce avè de de vînzare pe acel loc..."), în scopul de a se stăvili extinderea gospodăriilor nou înființate pe locul de tîrg („...acum, din adăogire și înmulțire lăcuitorilor ar fi început unii a să întindi..." — Iorga, *Studii și documente*, V, p. 255).

41 Idem, *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 9.

ce nu se aseamănă cu imaginile autentice conservate [42], iar casa din str. Stejar nr. 1 în care a locuit temporar [43] şi care îşi păstrase nealterată valoarea unui tip singular de arhitectură populară, a fost recent iremediabil denaturată. Nu mai există nici o urmă a mormîntului tatălui său, care se afla în cimitirul bisericii Sf. Parashiva [44], astăzi desfiinţat prin sistematizarea străzii Unirii. nu figurează în listele de morminte istarice elaborate după 1955, biserica Sf. Ilie ,a cărei valoare de document social românesc reiese — nu numai din frumuseţea lăudată de Nicolae Iorga — dar chiar din actele pe care acesta le-a publicat şi mai ales din acel contract încheiat în 1837, prin care stabileşte în cea mai curată tradiţie medievală modele încărcate de semnificaţie socială ce trebuiesc avute în vedere de constructori : biserica domnească a Uspeniei şi Vovidenia, expresie a patriciatului urban [45]. Pare de necrezut, dar s-a putut lua în discuţie o restructurare a schemei de circulaţie care implică desfiinţarea acestui monument al activităţii economice româneşti, iar în prezent propuneri de împănare a curţii cu blocuri tip, după dărîmarea ultimei „case curate" cu tindă pe trei laturi, situată pe str. Dochia nr. 3. Însăşi casa parohia din incintă, a cărei arhitectură originară poate fi dedusă astăzi numai pe baza stîlpilor de lemn profilaţi, păstraţi ca suport al frînghiilor de rufe, a fost denaturată prin modernizări inacceptabile în zona de protecţie a unui monument istoric.

---

42 Atît acuarela reprodusă în *Botoşanii în 1932*, p. 16, cît şi planşa XIII din albumul *Botoşanii care se duc.*, permit să se constate lipsa de autenticitate a noii clădiri, de zid, care a înlocuit vechea casă cu schelet de lemn : volume rigide ; acoperiş şound ; introducerea unei streaşini înfundate, cu pazie, în locul streaşinei libere ; stîlpi cu profile fanteziste, în locul stîlpilor simpli ai vechiului pridvor ; ferestre cu două canate, în locul ferestrelor cu oberlicht etc.

43 Iorga, N., *Drumuri şi oraşe din România*, p. 174 : „...Şi ni tot schimbam adăpostul în case străine, urmărind chiria cea mai mică şi căsuţa cea mai bună. Am locuit aşa în faţa bisericii Sfîntului Ioan". Casa din str. Stejar (strada Sf. Ioan) nr. 1 a fost proprietatea lui Ludwig Artberger ; nepotul său, Ferdinand, născut în 1912, este proprietarul casei învecinate de pe Calea Naţională nr. 264, admirabil exemplar de casă veche botoşăneană, propusă pentru dărîmare în 1980, deşi perfect conservată. Ferdinand Artberger a asistat în 1923 la o conferinţă ţinută la Botoşani de Nicolae Iorga care, amintindu-şi de anii copilăriei, a declarat că a locuit şi „la un neamţ, lîngă biserica Sf. Ioan".

44 Iorga, N., *Drumuri şi oraşe din România*, p. 172 : „...Dar, Dumineca şi sărbătorile, datina visitelor mă ducea în locuri şi mai depărtate, în mahalaua Sfintei Paraschiva, unde casele boiereşti, curate, avîndu-şi fiecare grădina de flori şi livada de pomi, înconjurau biserica, în cimitirul căreia, supt o cruce de sănăcie, care şi aceia a căzut de mult de atunci, tot de sănăcie, dormia tata, pe care abia dacă l-am cunoscut".

45 Idem, *Breasla blănarilor din Botoşani*, p. 27-29. Contractul încheiat între epitropi şi „calfele de pietrari anume Constantindinu sinu Iordache Pietrariu şi Ilie Ciobanu" precizează elementele care trebuiesc luate ca model de la ambele biserici. Semnificativ este paragraful 5 : „Boltitura unde stau cîntăreţii să fie adusă ca la Ospenia (este vorba de structura turlei de pe naos, descărcată pe arce diagonale), făcîndu-să pe dinu afară stîlpi ca la Vovideniia, însă mai groşi şi de va cere trebuinţa şi mai mulţi, ca să fie pre citu se va putè mai împodobitu, atîtu pe dinu afară, precum şi înlăuntru".

Organizarea colocviului din 1980 dovedește că Botoșanii iubesc și respectă amintirea lui Nicolae Iorga. Pare îndreptățită, ca atare, dorința regăsirii acestor sentimente și în modul de păstrare a valorilor urbanistice și arhitecturale ale orașului, într-un context care să permită înțelegerea nemijlocită a felului în care au trăit și au muncit comunitățile medievale. Este de fapt dorința lui Nicolae Iorga, publicată în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, la doi ani după moartea sa: avem datoria „de a păstra cu scumpătate tot ce a rămas. Este averea țării, averea neamului... Ceea ce s-a putut păstra împotriva răutății vremurilor și a lipsei de înțelegere a oamenilor este de așa mare preț, încît rostul nostru în istoria civilizației se fixează mai mult de jumătate prin aceasta..." [46]

LE PATRIMOINE URBAIN ET ARCHITECTURAL DE BOTOȘANI VU PAR NICOLAE IORGA

Résumé

Nicolae Iorga a assuré à sa ville natale, Botoșani, une place de premier ordre dans la bibliographie des villes roumaines, par la publication de documents, descriptions de la ville et de ses monuments, ainsi que d'études concernant la génèse et l'évolution de cet important centre économique médiéval.

Les données historiques fournies par Iorga, transposées sur le plan de la ville, permettent de reconnaître les étapes du développement urbain et les lois de grouppement des citadins — par quartiers et rues —, selon des critères socio-économiques, ethniques et confessionnels. Les documents concernant la confrérie des fourreurs, attestée au début du XVIIIe siècle, corroborés avec les documents cartographiques, mettent en évidence l'organisation urbaine de cette importante communauté : boutiques et ateliers dans une rue — aujourd'hui disparue — au centre du bourg et zone résidentielle aux abords de l'église placée sous le vocable de St. Élie, patron de la confrérie.

L'oeuvre de Nicolae Iorga, ainsi que son activité en tant que membre et président de la Comission des monuments historiques, constituent un appel pour la protection de l'héritage urbain et architectural de Roumanie.

46 Idem, *Ce este vechea noastră artă ?*, p. 140-141

NICOLAE IORGA — ÎN APĂRAREA MONUMENTELOR ISTORICE

ANDREI PALEOLOG

În contextul reconsiderărilor pe care astăzi le operăm, puținele referiri privind activitatea lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei artei nu au avut în vedere calitatea sa de membru și, ulterior, de conducător al Comisiunii Monumentelor istorice și cu atît mai puțin concepția sa generală referitor la păstrarea, restaurarea și valorificarea monumentelor istorice. [1]. Departe de a fi pierdut din vigoare, sau de ași fi diminuat semnificația, scrierile lui Iorga, vizînd atenția și atitudinea responsabilă ce o datorăm monumentelor noastre istorice își afirmă, și în prezent, o îndreptățită actualitate. Cele cîteva considerații pe care ne încumetăm a le formula cu ocazia de față, se înscriu în chip de modest omagiu ce vrem să-l aducem profesorului N. Iorga — nedezmințit apărător al monumentelor noastre, al acestor „documente de netăgăduit" ale istoriei și civilizației ce s-a constituit pe teritoriul României.

Conferințele sale, mai cu seamă cele din 1914 și 1937 rostite din însărcinarea expresă a Comisiunii Monumentelor Istorice, unele articole din „Semănătorul", mai puțin cunoscutul serial cu rol educativ și mobilizator publicat în paginile revistei „Cercetașul" ca și interpelările sale din parlament în perioada îndoielnicelor restaurări conduse de Lecomte du Noüy, constituie tot atîtea puncte de referință care circumscriu concepția lui Iorga în legătură cu rolul ce trebuie acordat monumentelor noastre istorice.

Problema monumentelor istorice este pentru N. Iorga în primul rînd o problemă de coștiință — de conștiință cetățenească. Din acest motiv, printre accente adesea malițioase, savantul face loc moralistului : (...) cînd *n-are românul ce să facă se duce să vadă o clădire care se găsește în stare rea, sau care i se pare că ar fi (...) și atunci el caută de îndată un responsabil.! Cel mai bun lucru este, fără îndoială, să se întrebe românul cela, dacă este din localitate, ce a făcut el pentru ca monumentul să se găsească în această stare, să se întrebe ce ar fi putut face pentru ca monumentul să se găsească într-o stare mai bună și, dacă își va face acest examen de conștiință va constata că pe acest monument l-a văzut de prea*

1 Ștefănescu I. D.

puține ori." [2] Pe planul examenului de conștiință mai avem și astăzi de progresat, iar datoria de „a vedea" starea monumentelor noastre poate constitui și azi un subiect de permanentă autocritică.

Conceptul de monument istoric implică, așa cum afirmă Nicolae Iorga, atît noțiunea de „monumental" cît și cea de „istorie". „*Dar* scria el în 1915 — *monumentul istoric este mult mai mult decît atîta, mai ales mai variat, mai multiplu, mai multilateral.*" [3] Concepția pe care Iorga și-a făurit-o în prejma primului război mondial în legătură cu rolul și valoarea monumentelor istorice, concepție pe care o va clarifica și nuanța în deceniile următoare fără a-i aduce corective esențiale, are la bază o laborioasă încercare de clasificare a monumentelor care, deși, astăzi, ne poate părea doar intuitivă și empirică, are calitatea de a fi perfect funcțională, dovedindu-se, fără echivoc, adevărată și adaptată scopului principal pentru care ea a fost gîndită și anume, ocrotirea, păstrarea autenticității și restaurarea monumentelor istorice. Astfel, N. Iorga va propune o serie de accepții ale conceptului, accepții care, trebuie să recunoaștem, stau și în prezent la baza formulărilor noastre privind monumentele istorice.

Există monumente în care elementul istoric și cel estetic se găsesc admirabil îngemănate. În acest caz avem de a face cu semnificații istorice rememorate printr-un context formal de înalt nivel estetic. Acestea sînt, considera N. Iorga, „*monumente de primă categorie*". Palatul brîncovenesc de la Potlogi, cetatea Tîrgoviștei îi sînt exemplele cele mai la îndemînă.

Cu exemplară consecvență istoricul Iorga a pledat pentru relevarea importanței tuturor acelor monumente care păstrează ecoul evenimentelor. „*Memoria zidurilor*", afirmarea nealterată a istoriei, fie chiar și în dauna esteticului, devin pentru el argumente pentru includerea a numeroase edificii în rîndul monumentelor istorice. Monumentul înțeles ca mărturie a evenimentelor și personalităților istoriei românești, constituie elementul fundamental al concepției celui care a condus Comisiunea Monumentelor Istorice aproape 20 de ani. Această concepție nu aparține doar istoricului Iorga ci, în egală măsură, omului politic. Așa se explică importanța deosebită pe care Iorga o acordă tuturor caselor care, indiferent de „aspectul" lor păstrează amprenta inefabilă a celor pentru ce N. Iorga pledează de nenumărate ori. aducînd exemplul Germaniei și Italiei, pentru păstrarea și ocrotirea „caselor memoriale", a acelor case în care au trăit sau activat personalități ale istoriei noastre mai vechi sau mai noi. Nicolae Iorga pledează, nu o dată, pentru o istorie scrisă prin monumentele păstrate, conștient fiind totodată, de dificultățile unei asemenea întreprinderi.

Deși elementul „istorie" fundamentează întreaga concepție a savantului privind evaluarea monumentelor noastre, argumentul estetic își găsește, la rîndul său, o relativă autonomie. „*Orice zidire anterioară anului 1850 este din punct de vedere intrinsec artistic un monument*" [4] va

2 Iorga, N., „Monumentele noastre și opera Comisiunii Monumentelor Istorice" Vălenii de Munte, 1939.
3 Iorga, N., „Ce este un monument istoric". Vălenii de Munte, 1915.
4 Idem.

susține el. Asemenea zidiri sînt dovezi incontestabile și ale unei continuități stilistice specifice aptă să mărturisească rosturile culturale ale unei civilizații care a știut să răzbată cu „îndărătnicie" veacurile și vicisitudinile istoriei.

Tot lui Nicolae Iorga îi datorăm una dintre concepțiile cele mai înaintate privind valorificarea monumentelor istorice. Monumentele, argumentează Iorga, nu trebuie înțelese drept entități disparate avînd valoare documentară sau estetică, ci ca ansambluri cu valoare socială care presupun realționări multiple și de mare complexitate. Acest foarte modern punct de vedere, căruia astăzi îi acordăm întreaga noastră atenție, a fost exprimat de N. Iorga încă din anul 1914. Restaurările estetizante executate de echipa lui Lecomte du Noüy nu puteau fi, în această lumină, decît amendate ca abuzuri și ca încălcări grave ale autenticității.[5] Polemica declanșată în acea perioadă își găsește și astăzi ecou în chip de permanent avertisment. Dorința ca monumentele istoriei noastre să fie „cu folos valorificate" întreține la profesorul Iorga un necruțător spirit de observație și un ascuțit instinct polemic. În 1914 el vede Biserica Doamnei — admirabil monument de arhitectură și de artă cantacuzinesc al Bucureștilor — *„înăbușită între case surpate în cursul timpului."*[6] Peste nu mai puțin de 55 de ani, în 1979, am ratat încă odată șansa de a valorifica în mod plenar acest monument, strîns încorsetat, actualmente, de betonul construcțiilor moderne. „Stavropoleos" se află și astăzi, cum observa N. Iorga în 1914, sugrumată de clădirile poștelor. Tot asemenea, „Colțea", ctitoria lui Mihail Cantacuzino", *se topește de modestie lîngă namilele juxtapuse și suprapuse ale spitalului"*[7] iar *„egipteanul morman de pietre dizarmonice ale Camerei deputaților se impune ca o fatalitate lîngă liniile fine ale bisericii mitropolitane, lîngă paraclisul lui Nicolae Mavrocordat."*[8] Acestea sînt exemplele anului 1914. Actualitatea lor reclamă cel puțin un moment de meditație.

În anul 1937, enumerînd pe înaintașii cărora le datorează prinos de stimă pentru grija manifestată pentru monumente, N. Iorga îl amintește pe *acest admirabil descoperitor de monumente care a fost Petre Gîrboviceanu."*[9] Și nu este întîmplător lauda și zăbovirea sa asupra unui nume, astăzi, aproape uitat. Descoperirea monumentelor a fost pentru Iorga o activitate cel puțin tot atît de importantă ca și restaurarea lor. În favoarea descoperirii și *„citirii"* monumentelor — termenul *„citire"* îi aparține lui Iorga — semiotician și „lecturist" avant la lèttre — în favoarea descifrării monumentelor în noianul zidirilor Iorga se exprimă ori de cîte ori are prilejul. Întocmai ca și „Semănătorul" la începutul secolului, revistele interbelice găzduiesc articolele sale, nu rare ori veritabile chemări patetice între salvgardarea monumentelor istorice. Pentru că *„cercetășia are*

5 Iorga, N., „Discursuri parlamentare" vol. 1, București.
6 Op. cit. (3)
7 Idem.
8 Idem.
9 Op. cit. (2)

scopul frumos de a scoate pe şcolari din cercul lucrurilor scrise pentru a-i pune înaintea lucrurilor văzute (...) este păcat ca un băiat între 14 şi 18 ani care fără efort poate înţelege ce este un monument istoric, să treacă pe lîngă un monument fără a-l vedea bine, iar odată ce l-a văzut este încă mai păcat să nu-l facă cunoscut şi altora." [10] Îndemnurile nu i se vor fi părut niciodată suficiente firii sale atît de pasionate. „*Opriţi-vă, luaţi condeiul şi schiţaţi, luaţi poziţia locului ,măsuraţi ! (...) Luaţi aminte ca nu cumva vrînd să faceţi un lucru bun să provocaţi năruiri, lăsînd monumentul într-o stare mai rea decît înaintea venirii dvs. (...) La Botoşani, la Dorohoi, la Fălticeni, la Iaşi, la Bîrlad, la Craiova sînt mahalale absolut admirabile. Casele acestea se dărîmă cu furie de oamenii de astăzi ! Dvs. nu ştiţi dacă, revenind într-un oraş veţi mai întîlni casa aceea frumoasă ; de aceea luaţi imediat o schiţă ! (...) Recomand cercetaşilor să aibă oarecare cunoştinţe în ceea ce priveşte adunarea de datini, dar mai cu seamă, last not least, în ceea ce priveşte monumentele istorice care se găsesc aici în preajma noastră şi pe care nu le cunoaştem !*" [11] L-am citat doar pe Iorga profesorul, pedagogul, entuziastul şi mereul optimistul Nicolae Iorga ce, nu odată, şi-a afirmat încrederea în puterea de ordine a tinerilor. „*Generaţiile crescute în sentimentul pietăţii, cu înţelegere pentru artă se vor uimi de bogăţia pe care ne-au lăsat-o strămoşii*". [12] „*De aceea* — afirma Iorga în 1937 — *trebuie ca această Comisie a noastră să se pună pe un lucru îndărătnic (...) să se facă o statistică totală a monumentelor noastre, pînă la ultima bisericuţă de sat şi, astfel, o să putem preţui şi salva.*" [13]

A preţui şi salva — o altă cordonată a concepţiei lui Iorga, o datorie de fapt, de la care nu va face rabat nici în cele mai vitrege condiţii. „*Ni s-au oferit 3—4 milioane* — mărturisea preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice în 1937 — *ca să consimţim la distrugere sau mutarea plină de atîtea riscuri a monumentului de la Rebegeşti. Noi am zis nu ; ei bine nu s-a trecut peste acest NU !*" [14] Pentru ca hotărîrea Comisiunii să devină un NU categoric, Iorga s-a prevalat, adesea, de autoritatea sa politică. Pentru el „*fiecare restaurare este o bătălie*". O bătălie ce trebuia dată ca incompetenţa, cu nepăsarea, cu elanul obtuz modernizator ; o bătălie ce n-a pregetat s-o dea cu diversele guverne pentru mărirea sau susţinerea bugetului alocat ocrotirii şi restaurării monumentelor, cu beneficiarii de folosinţă care unii „*aşteaptă totul de la centru*", iar alţii „*prea zeloşi, strică vrînd, să repare cu sau fără autorizaţii bine intenţionate dar necompetente*". [15] O bătălie, deci, cum nu se poate mai actuală !

Bătălia pentru salvarea monumentelor, pentru restaurarea lor presupune cunoaşterea situaţiei reale existente pe teren. În termeni moderni,

10 Iorga, N., „Cercetaşii şi monumentele noastre de istorie şi artă", rev. „Cercetaşul", 1930, nr. 2-5.
11 Idem.
12 Idem.
13 Op. cit. (2).
14 Idem.
15 Idem.

este necesar un sistem informațional și decizional. Iorga deplînge lipsa organismelor de specialitate și recunoaște faptul „*că n-are ochi de linx Comisiunea ca să vadă în toate colțurile din România*", și totodată, că „*nimeni din Comisiune nu e plătit, fiind o jertfă de timp pe care o facem*". [16] Coordonarea însești a Comisiunilor regionale i se pare greoaie : „*cu ardelenii ne înțelegem mai mult întîmplător decît administrativ, fiindcă nu se trimit totdeauna rapoarte de către Comsiunea de la Cluj*". [17] Cu toate acestea, „bătăliile" lui Iorga sînt cel mai adesea cîștigate, iar Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, deși se tipărește „în pagubă", apare în mod regulat fiind „*atît de necesar*" — susține președintele Comisiunii — *propagandei noastre peste hotare*". [18] Bătălia pentru istorie, pentru adevărul istoric, pentru restituirea sa a fost, fără îndoială, vocația lui Iorga. Restituirea adevărului istoric prin monumente nu presupune doar restaurarea elementelor de măreție, a „*monumentalului*" ci, în egală măsură, păstrarea a ceea ce nu se poate restaura și anume — recomandă savantul — „*urma vremurilor cu tot ceea ce au dus pe aripile lor*". Istoria străbate piatra, o transformă, o spiritualizează, o sfințește, îi dă o valoare însutită, înmiită în ochii noștri. Din acest motiv, restaurînd — susține N. Iorga — avem datoria „*de a nu împrăștia sfințenia monumentului însuși*". Majoritatea restaurărilor realizate prin grija sa constituie pledoarii convingătoare în favoarea regăsirii și păstrării caracterului inițial al monumentelor. Pare a fi aceasta o concepție depășită astăzi și, totuși, cu atenție recîntărind-o, nu-i putem nega valabilitatea în contextul reevaluărilor istorice românești. Istoria României are nevoie de argumente mereu mai ferme, iar monumentele aduse la înfățișarea lor inițială, așa cum profesa Iorga, constituie fără greș, în cazul nostru, argumentele palpabile și concrete ale adevărului, ale obiectivității de care istoria României are nevoie.

Istoria, considera un filosof antic, este un dar întors prezentului. Un dar măsurat în venerație, adînc respect și cinstire, care, firește, mărturisește puterea noastră de înțelegere a evenimentelor, epocilor sau personalităților ce aparțin trecutului. Un dar ce oferă, în același timp, justa imagine a responsabilității ce ne-o asumăm, prin trecut, față de viitor.

Nicolae Iorga, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, este pentru noi, și nu va înceta să fie, poate cel mai concludent exemplu al asumării fără umbră de ezitare, unei asemenea responsabilități. Așezînd parcă „pietre ale templului de mai tîrziu" — pentru a-l parafraza pe Blaga — N. Iorga, prin fiecare descoperire de monumente, prin fiecare acțiune de salvare, protecție sau restaurare pe care a promovat-o, a adăugat mereu noi verigi în cronica de aur a poporului român, la istoria eroică a acestui popor care — așa cum afirma istoricul — a străjuit neclintit valorile civilizației și culturii, dar, mai presus de toate, valorile demnității și omeniei.

16 Idem.
17 Idem.
18 Idem.

N. IORGA — PREȘEDINTE AL ADUNĂRII DEPUTAȚILOR (1919 — 1920)

GH. I. FLORESCU, VENERA CABALORTĂ

Odată cu încheierea primei conflagrații mondiale și adoptarea sufragiului universal, viața parlamentară a României intra într-un nou stadiu al înaintării sale, influențată fiind, așa cum era și firesc, de prefacerile profunde reclamate de realitățile economice, sociale și politice ale acelor vremuri. În întreaga Europă, dealtfel, rosturile Parlamentului au fost restructurate și redimensionate în virtutea particularităților evidențiate de evoluția generală a lumii postbelice [1]. Parlamentarismul a devenit una dintre temele predilecte ale confruntărilor politice, cu atît mai mult cu cît în România, din noiembrie 1918 și pînă în noiembrie 1919, activitatea Corpurilor legiuitoare a fost suspendată, în timp ce în celelalte țări europene, Parlamentul a funcționat fără întrerupere în toți anii războiului [2]. S-a vorbit chiar, la un moment dat, de o revoluție politico-parlamentară, care învedera faptul că „Parlamentul trebue să rămînă oglinda reală a voinței libere a poporului exprimată sub forma cea mai curată, într-o atmosferă senină de gîndire și de cuvînt" [3]. Reluarea activității parlamentare, în noiembrie 1919, s-a constituit într-un adevărat eveniment politic, în stare să influențeze opera de refacere și redresare a țării, după războiul abia încheiat. Depășindu-se pesimismul acelora care afirmau că Parlamentul român putea trăi din amintirea marilor oratori, care s-au succedat ani de-a rîndul la tribuna Camerei, precum și pesimismul celor ce vorbeau de declinul parlamentarismului, treptat, toți cei care s-au referit la viața parlamentară românească au recunoscut că odată cu desăvîrșirea unității naționale, aceasta a cunoscut o fază superioară a desfășurării sale [4]. „Parlamentul român — observa cineva, — emanație a vo-

1 Raoul Persil, *Le Devoir parlementaire*, în „Le Parlement et l'Opinion", Paris, 11-e année, no. 2, 20 Tanvier 1921, p. 114 ; Dragomir Udrițe, *Rolul parlamentului*, în „Revista politică și parlamentară", I, nr. 2, 15 octombrie 1920, p. 32.

2 Gr. Alevra, *Cuvînt înainte*, în „Revista politică și parlamentară", I, nr. 1, 1 octombrie 1920, p. 1 ; D. Gălășescu Pyk, *Nivelul parlamentar*, în „Democrația", XI, nr. 10, octombrie 1923, p. 34 ; N. Maxim, *Parlamentarismul votului obștesc*, în „Parlamentul", I, nr. 3, 16 noiembrie 1927, p. 2 ; Em. Grigoraș, *Parlamenrismul*, în „Parlamentul românesc", nr. 17-18, 15 iunie 1931, p. 7.

3 Gr. Alevra, *op. cit.*, p. 2-3.

4 G. Pleșoianu, *Spiritul care lipsește*, în „Parlamentul", I, nr. 3, 16 noiembrie 1927, p. 9 ; Vasile Savel, *Scriitorii și politica*, în „Parlamentul", I, nr. 7, 14 decembrie 1927, p. 11 ; Gr. Alevra, *Cum privesc străinii parlamentul și guvernul nostru*, în „Revista politică și parlamentară", I, nr. 1, 1 octombrie 1920, p. 13.

tului universal, e superior celorlalte, dinainte, din toate punctele de vedere. El e mai apropiat de inima acestui popor, fiindcă e mai *democrat*. Azi nu se mai apără proprietatea şi spiritul acestei noţiuni, ca apanagiu al cîtorva, cum atîţia în parlamentele trecute nu se sfiau s-o facă, ci ca un drept deţinut de cei mulţi şi valorificat de dînşii" [5]. Compoziţia socială şi structura partidistă a noului forum legislativ al ţării erau mult deosebite faţă de perioada anterioară, exprimînd ascensiunea către viaţa publică a celor care nu avuseseră pînă atunci drepturi politice. Aşa se explică, dealtfel, faptul că Parlamentul a devenit una dintre instituţiile fundamentale ale întregii naţiuni, areopagul unde ţara îşi hotăra cursul evoluţiei sale viitoare. Dincolo de aprecierile acelora care afirmau că votul universal a scăzut nivelul vieţii parlamentare, în comparaţie cu perioada de dinaintea războiului, cînd „...ţara întreagă avea aţintiţi ochii săi asupra Parlamentului, pe care era învăţată să-l considere ca cea mai de valoare instituţie a sa", convingerea generală era aceea că Parlamentul României noi era „...cea mai sfinţită biserică a neamului nostru..." [6]. Întorşi la vetrele lor, cei care ne afirmaseră idealul naţional pe atîtea cîmpuri de luptă îşi trimiseseră în forumul legislativ al ţării pe reprezentanţii lor, pentru a ratifica ceea ce neamul nostru întreg deja hotărîse. Iar cel care va rosti, de la tribuna parlamentară, decizia tuturor românilor de a trăi pentru totdeauna uniţi va fi N. Iorga, cela pentru care Corpurile legiuitoare constituiau „...sacra instituţiune a libertăţii unui popor..." [7]. Prezent în incinta sau la tribuna parlamentară, ca deputat ori preşedinte al Camerei, N. Iorga înţelegea că activitatea Corpurilor legiuitoare reprezenta un act istoric, în care erau implicaţi toţi cei învestiţi cu demnitatea parlamentară. Nu o dată, rostindu-se de la tribuna Adunării deputaţilor, el amintea că... „vine o vreme care va judeca cu totul liniştit hotărîrile noastre [...]. Prin urmare hotărîrea care pleacă de la noi, dintr-un Parlament şi mai ales într-un timp în care lumea toată fierbe, prin urmare şi ţara noastră nu se poate să nu fiarbă, hotărîrea aceasta a noastră trebuie să fie de o legalitate perfectă" [8]. Discutînd despre debaterul parlamentar N. Iorga, se impune precizarea că el se număra printre cei cu experienţa acestei ipostaze, circumstanţă pe care a recunoscut-o dealtfel şi nu o singură dată [9]. Referindu-se la principiile după care îşi desfăşura activitatea parlamentară, marele istoric amintea că „...eu nu am altă călăuză decît conştiinţa mea...", precizînd, totodată, că s-a crezut întotdeauna îndreptăţit a se rosti de la tribuna Camerei, „pentru că sunt totdeauna animat de spiritul dreptăţii" [10]. Învestit cu demnitatea de reprezentant al naţiunii,

5 Alex. C. Cusin, *Caracteristica parlamentului român*, în „Parlamentul", nr. 2, 9 noiembrie 1927, p. 11.

6 „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 20 martie 1923, p. 1289 (în continuare se va cita D.A.D., după care se va indica data şedinţei); idem, 24 octombrie 1922, p. 660 şi 28 noiembrie 1924, p. 360.

7 Idem, 8 iulie 1920, p. 252.

8 Idem, 28 iunie 1920, p. 130; 24 martie 1923, p. 1568.

9 Idem, 1 şi 9 aprilie 1922, p. 112, 358.

10 Idem, 6 decembrie 1920, p. 29; 8 martie 1921, p. 113; N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 121.

el nu evita să recunoască, ori de cîte ori împrejurările reclamau această confesiune, că „eu sunt istoric, care nu primesc orice lucru ca adevărat, ci supun criticei orice fapt care îmi cade sub ochi“ [11]. Pentru el conta, în primul rînd, nu persoanele, ci „mersul lucrurilor însuşi“, convins fiind „...că la originea tuturor lucrurilor este starea de spirit, factorul moral, şi că ele au exact valoarea şi trăinicia pe care le-o dă acesta“ [12]. Dezbaterile parlamentare, în accepţiunea sa, nu reprezentau nişte confruntări partidiste. „Este rolul unui adversar politic, remarca el, ca, faţă de un Român, şi el avînd aceeaşi conştiinţă şi aceeaşi inimă, să fie mărturisitor de adevăr, pentru ca în schimb, să primească din partea celuilalt, atunci cînd este vorba de participarea la opera naţională, recunoaşterea deplină“ [13]. Implicat nemijlocit în procesul refacerii şi al consolidării României întregite, N. Iorga îşi va exercita prerogativele demnităţii parlamentare cu convingerea că înaintarea ţării sale depindea de toţi românii. Urcînd la tribuna parlamentară, el nu se rostea niciodată ca purtător de cuvînt al unei ideologii sau al unui program politic de partid, avînd în vedere, înainte de toate, interesele poporului său, fiind unul dintre cei „...care are obiceiul — cum singur sublinia — să facă din fiecare cuvînt şi din fiecare vot al său o chestie de conştiinţă“ [14]. Desigur, s-au găsit printre aleşii naţiunii şi unii care să-i conteste rectitudinea sau chiar principiile, dar, nu odată, s-a afirmat că „...atunci cînd avem în ţară şi în Parlament un istoric mare şi un orator de talent, ca N. oIrga, ar fi fost mai bine să-l ascultăm numai pe dînsul, şi să nu facem noi istorie, aşa cum dorim noi, cu patima şi lipsa noastră de perspectivă“ [15].

După ce a făcut parte şi a condus generaţia care a înfăptuit *Unirea cea Mare*, N. Iorga s-a angajat la reconstrucţia şi consolidarea României, atunci cînd aceasta devenise ea însăşi din punct de vedere etnic, geografic, cultural, politic şi economic. Reluîndu-şi activitatea parlamentară întreruptă odată cu instituirea guvernului Al. Marghiloman, N. Iorga se va afirma ca unul dintre ctitorii şi îndrumătorii primului forum legislativ al României noi.

*

Mereu amînată, justificat sau nu, confruntarea electorală care trebuia să desemneze cel dintîi Parlament al tuturor românilor a constituit principalul eveniment politic al anului care a urmat războiului abia încheiat. Cei care conduceau ţara la acea dată, şi nu numai ei, ştiau că în alegerile ce urmau să aibă loc, ţara îşi va afirma voinţa sa asupra evoluţiei viitoare a realităţilor politice româneşti [16]. „În această adunare —

11 D.A.D., 1 aprilie 1922, p. 113.
12 N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. III, Bucureşti, 1934, p. 100, 106.
13 D.A.D., 16 decembrie 1922, p. 162.
14 Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului*, Bucureşti, Ed. Cartea românească, 1979, p. 265 ; Valeriu Râpeanu, *Cultură şi istorie*, Bucureşti, Ed. Militară, 1979, p. 116 ; D.A.D., 6 iunie 1921, p. 2793.
15 D.A.D., 26 decembrie 1923, p. 905.
16 Cf. Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»“, Iaşi, IX, 1972, p. 313-331.

se sublinia apoi —, prima adunare a tuturor românilor, se va concretisa visul de unire pe care sufletele românești îl hrănesc cu atîta dărnicie de iluzii și cu atîta entuziasm. În această Adunare constituantă se va hotărî cum trebue să trăiască de acum încolo România, — să trăiască cu demnitate de stat liber și mare care și-a făurit destinele cu prețul unui martiriu aproape milenar și cu prețul enormelor jertfe din timpul războiului. Se va consolida astfel în aceasta primă adunare a tuturor românilor uniți, modul cum va trebui să se desfășoare viața neamului nostru în limitele noilor granițe pentru care a curs atîta sînge românesc" [17]. Implicat direct în acțiunea de desemnare a noului Parlament, N. Iorga acorda o mare atenție circumstanțelor în care urma a se constitui acesta, întrucît, remarca el, forumul legislativ al României noi „...mai mult decît oricînd trebuie să represinte în adevăr țara" [18].

Candidînd în mai multe locuri, N. Iorga a fost învestit cu mandatul de deputat de către județele Orhei și Covurlui și cu cel de senator de către județul Prahova [19]. La data deschiderii lucrărilor primului Parlament al României întregite, marele istoric se afla, așadar, printre cei desemnați a reprezenta țara în forumul care urma a ratifica ceea ce românii hotărîseră pe cîmpul de luptă.

Pe o vreme de iarnă timpurie, cu un cer amenințător și greu, la 20 noiembrie 1919, Ferdinand, slăbit și bolnav, emoționat, ca idealtfel toți cei prezenți sub cupola Ateneului român, declara deschise dezbaterile noului Parlament [20]. Remarcînd semnificațiile deosebite ale unor asemenea „...clipe înălțătoare pentru neamul românesc...", regele se declara mîndru aflîndu-se „...în mijlocul reprezentanților din vechiul Regat, Basarabia, Bucovina, Ardeal, Maramureș, Crișana și Banat unite pentru vecie în Statul Român...". Primul gînd al suveranului se îndrepta către cei care, prin eroismul și jertfele lor, au reușit să înfăptuiască idealul național al românilor de pretutindeni. Adresîndu-se, apoi, celor prezenți, el preciza că „acum nouă ne revine înalta datorie de a pune așezămîntul viitor al Patriei pe temelii solide, astfel ca poporul român să rămînă neclintit sentinela civilizației latine, la răsăritul Europei. Astăzi — continua Ferdinand —,

17 *Prima adunare a românilor uniți*, în „Viitorul", din 18.X.1919, p. 3.

18 N. Iorga, *Parlament și Parlament*, în „Neamul românesc" din 17.VII.1919, p. 1.

19 D.A.D., 26 noiembrie 1919, p. 19, 28; „Neamul românesc" din 24.X.1919, p. 2 și 16.XI.1919, p. 2. Referindu-se, mai tîrziu, la modul în care a obținut mandatul de deputat al județului Orhei, în noiembrie 1919, el preciza că „...la Orhei am fost ales cu concursul întregei populațiuni. Sunt foarte recunoscător tuturor cetățenilor credincioși ai acestei țări, fără deosebire de naționalitate și religie, cari m-au ales acolo" (Idem, 13 februarie 1920, p. 525; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 19).

20 Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919—1939 (note și memorii)*, București, Ed. politică, 1973, p. 31. Consultarea electorală din noiembrie 1919, desfășurată în baza votului universal, a desemnat un număr mult mai mare de deputați, în comparație cu numărul deputaților rezultați în urma vechilor alegeri. Astfel încît, localul în care își ținea ședințele fosta Cameră a devenit neîncăpător. De aceea, noul Parlament s-a reunit în sala Ateneului român *(Ibidem;* „Viitorul" din 14.XII.1919, p. 1).

mai mult ca oricînd, se cere unirea sacră a tuturor Românilor iubitori de țară pentru deslegarea problemelor interne și externe, care ne stau în față" [21].

Între cei prezenți la solemnitatea deschiderii lucrărilor marelui Parlament, profesorul N. Iorga, lîngă care se afla Vasile M. Kogălniceanu, se distingea nu atît prin ținută, cît mai ales prin tot ceea ce realizase în anii grei ai războiului [22]. Pentru el, momentul în care se reuniseră la sfat reprezentanții tuturor românilor avea o semnificație deosebită. „Cuprinzînd pentru întîia oară de la Divanurile ad-hoc — sublinia el — membri ai tuturor claselor sociale și avînd alături, cum nu s-a pomenit niciodată în istoria tulburată și plină de dureri a neamului nostru, Români din toate ținuturile românești, această Adunare, aleasă cu garanții de libertate unice în viața noastră contemporană, este de sigur un fenomen nou și în cel mai înalt grad interesant" [23]. Dealtfel, aprecierile tuturor celor care s-au referit la actul deschiderii primei sesiuni parlamentare a României întregite evidențiau faptul că 20 noiembrie 1919 marca un început de care va depinde înaintarea ulterioară a statului național unitar român [24]. Al. Marghiloman, de pildă, sublinia entuziasmul cu care au întîmpinat membrii noilor Corpuri legiuitoare momentul deschiderii sesiunii parlamentare [25]. Constantin Mille, la rîndul său declara cu entuziasm că „eri a fost ziua cea mare, în care Parlamentul României-Mari s-a adunat pentru întîiași dată", încheind cu speranța că „din dezbaterile lui și mai ales din hotărîrile lui, tragem nădejdea, ca să iasă și o Românie Nouă" [26]. Eugen Crăciun, adresîndu-se celor reuniți în Parlamentul Unirii, în numele celor mulți, care-și puseseră atîtea speranțe în votul lor, mărturisea că „ne-am căznit și să vă alegem [...] pentru că am crezut că ciasul care este pentru neamul nostru încheierea veacurilor nu îngăduie celor cu suflet nici «abținere», nici dușmănie, căci astăzi de bună-seamă nu sîntem *tu* și *eu*, ci o inimă care se strînge lîngă altă inimă în împărtășania celei mai sfinte taine" [27].

---

21 D.A.D., 20 noiembrie 1919, p. 1. Referindu-se la momentul prezentării mesajului regal, N. Iorga, observa că „diplomații străini sînt vădit impresionați" (N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 268). În loja diplomatică erau prezenți: însărcinatul cu afaceri al Franței, ministrul S.U.A., ministrul Olandei, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii, ministrul Belgiei, ministrul Italiei, atașatul militar al Italiei, însărcinatul cu afaceri al Serbiei, ministrul român la Roma, ministrul român la Varșovia etc. („Adevărul" din 21.XI.1919, p. 3).

22 Ion Constantinescu, *op. cit.*, p. 32. În momentul în care N. Iorga a intrat în incinta Ateneului, deputații transilvăneni au aplaudat îndelung. (N. Iorga, *op. cit.*, p. 268).

23 N. Iorga, *Deschiderea Parlamentului*, în „Neamul românesc" din 21.XI. 1919, p. 1.

24 *Deschiderea Parlamentului*, în „Adevărul" din 21.XI.1919, p. 3; Dr. Alexis Vodă, *Parlamentul de trei luni*, în „Parlamentul", nr. 1, 2 noiembrie 1927, p. 12.

25 Alexandru Marghiloman, *Note Politice, 1897—1924*, vol. IV, București, 1927, p. 414. Liderul conservator remarca, nu întîmplător, că între noii deputați erau mulți tineri, „nu așa de nespălați cum se zicea".

26 Const. Mille, *Epigonii*, în „Adevărul" din 22.XI.1919, p. 1.

27 Eugen Crăciun, *Discursul unuia care n-a fost ales*, în „Fapta", nr. 24, 22 noiembrie 1919, p. 506.

Așa cum era și de așteptat, depășindu-se momentul solemn consumat la 20 noiembrie 1919, nu puțini au fost aceia care au afirmat că Parlamentul abia deschis nu reprezenta voința națiunii, lăsînd impresia că nu va reuși să răspundă imperativelor epocii. Alții imputau noului forum legislativ faptul că trei formațiuni politice nu erau reprezentate, cu adevărat, în organismul ce urma a pune bazele României Mari [28]. Adevărul este că fiecare dintre grupările politice care s-au confruntat în consultarea electorală din noiembrie 1919 și-au făcut calculele sale. Rezultatele au fost surprinzătoare. Și tocmai din această cauză, unitatea Camerelor a fost dintru început compromisă, chiar dacă cei aleși erau în stare să răspundă întrebărilor cu care se confrunta atunci România [29]. Mulți dintre cei care au înțeles că voința națiunii era alta decît calculele lor, au declanșat o adevărată campanie împotriva noului Parlament, înainte chiar ca acesta să se fi constituit. Nu întîmplător, N. Iorga, vorbind despre deschiderea sesiunii Adunării naționale, conchidea că „de valoarea ei reprezentativă nu-și dau samă aceia cari-i poruncesc să se disolve singură, odată ce n-a fost «anulată» de Suveran..." [30]. Prin urmare, încă de la început, marele patriot a înțeles pericolul care amenința existența însăși a noului Parlament, acționînd în consecință. Refuzînd să figureze pe lista Blocului Parlamentar, N. Iorga, își justifica opțiunea, subliniind că „...nu puteam înțelege o guvernare altfel decît cu garanțiile necesare pentru a putea îndeplini un program și servi un ideal" [31]. Or, formula ministerială instituită sub conducerea lui Al. Vaida-Voevod nu era în măsură a-i oferi, așa cum singur declara, chezășia realizării unei opere guvernamentale care să continue împlinirile dobîndite în anii războiului. La vechile îndoieli și nemulțumiri de ordin politic se adăuga, de această dată, îngrijorarea privitoare la viitorul Parlamentului, notînd, de pildă, zvonurile care circulau la începutul lunii decembrie 1919, despre „...o degradare a Camerelor, cărora li s-ar răpi calitatea constituantă" [32]. Asemenea insinuări tendențioase erau colportate, bineînțeles, fie de cei care s-au văzut rămași în afara organismului parlamentar, neavînd curajul de a se prezenta în fața alegătorilor, fie de cei nemulțumiți de rezultatele obținute în confruntarea electorală abia încheiată. Al. Averescu și Take Ionescu, bunăoară, văzîndu-se excluși dintre cei care preluaseră conducerea țării, nu puteau accepta o asemenea circumstanță. O îndreptare a lucrurilor o putea oferi, afirmau ei, soluția dizolvării Parlamentului, procedîndu-se la o nouă consultare electorală. I. I. C. Brătianu, pe de altă parte, surprins de eșecul suferit la impactul cu sufragiul universal, nu

28 R. Patrilius, *Unde ne-au dus*, în „Fapta", nr. 24, 22 noiembrie 1919, p. 507; Dr. Ilariu Socoliu, *Noul Parlament*, în „Adevărul" din 8.XII.1919, p. 1-2. Liga Poporului, Partidul Conservator Naționalist și Partidul Socialist s-au abținut de la alegeri. Dar, unii dintre membrii acestor formațiuni politice nu au respectat ordinul de abținere, reușind să pătrundă în Parlament (vezi Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 319-320).

29 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 17.

30 „Neamul românesc" din 21.XI.1919, p. 1.

31 N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 332; idem, *Memorii*, vol. II, p. 285.

32 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 285.

se sfia de a încuraja acțiunile politicianiste ale celor care se declarau pentru dizolvarea noilor Camere. La toate acestea se adăugau, apoi, calculele și insatisfacțiile celor care nu aprobau sau nu se puteau acomoda cu realitățile politice de atunci. Astfel, transilvănenii, dezolați de perspectivele care li se deschideau, discutau, la 15 noiembrie 1919, „...planul de a se ține la o parte de orice acțiune politică —, ceea ce ar duce — remarca N. Iorga — la dizolvarea Parlamentului“ [33]. Așadar, încă înainte de întrunirea noilor Corpuri legiuitoare, spectrul dizolvării acestora începuse a se contura. Sesizînd pericolul, N. Iorga s-a declarat de la început împotriva unei asemenea perspective. Însă, și-a dat seama, avînd în vedere lipsa de unitate manifestată în rîndul majorităților parlamentare, că primejdia nu va putea fi evitată fără a se recurge la o măsură concretă și eficientă. Dar, care ? În contextul politic de atunci, era greu, dacă nu imposibil, de a se găsi un răspuns la această întrebare. În cadrul Blocului Parlamentar, tendințele individualiste, regionalismul transilvănenilor sau calculele politicianiste ale unor grupări partidiste care luptau pentru afirmare excludeau, din capul locului, posibilitatea inițierii unei acțiuni comune, în stare să contracareze tendințele dizolvante manifestate de unii fruntași politici. Totul se complica, apoi, în situația în care președinția Camerei urma să fie preluată de un taransilvănean, soluție acceptată de unanimitatea celor care fuseseră învestiți cu demnități parlamentare. Primul Parlament al României Mari trebuia să aibă în fruntea sa pe unul dintre cei care, la 1 Decembrie 1918, semnaseră rezoluția de la Alba Iulia. O asemenea decizie era reclamată și de conjunctura internațională evidențiată de desfășurarea lucrărilor Conferinței de pace de la Paris [34]. Prin urmare, prezența unui transilvănean în fotoliul prezidențial nu prezenta garanțiile necesare evitării dizolvării Parlamentului. Circumstanțele s-au modificat întrucîtva în momentul în care Al. Vaida-Voevod a fost învestit cu demnitatea de șef al guvernului instituit la 5 decembrie 1919. Locul lăsat liber de noul premier, care deținuse, începînd cu 28 noiembrie 1919, funcția de președinte al Camerei deputaților, trebuia ocupat de altcineva. Cel vizat ca înlocuitor era V. Goldiș, care refuzase, în momentul primei alegeri, a primi președinția forumului parlamentar [35]. Chibzuind asupra conjuncturii intervenite, N. Iorga a găsit, considera el, soluția în stare să înlăture pericolul dizolvării Parlamentului. Impunîndu-se ca președinte al Adunării deputaților, va reuși, era încredințat el, să se opună celor care unelteau împotriva primului Parlament al României unite, cerînd suveranului o nouă consultare a corpului electoral. Calculele sale erau încurajate de unii dintre fruntașii politici, care judecau conjunctura internă în aceeași manieră. Paul Bujor, președintele Senatului, se declara pentru

33 *Ibidem*, p. 265.

34 Gh. I. Florescu, *Sistemul tratatelor de pace de la Paris și realitățile politice românești (1919—1920)*, în „Carpica“, Bacău, IX, 1977, p. 177-178 ; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului Parlamentar“ (1919—1920)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»“, Iași, XIII, 1976, p. 135-136.

35 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 276.

candidatura lui N. Iorga la postul rămas vacant prin însărcinarea lui Vaida-Voevod cu investitura supremă [36]. Şi nu era singurul. N. Iorga a apărut ca o soluţie opusă tendinţelor dizolvante, mai ales după ce pe lista noului cabinet era propus şi generalul Al. Averescu. După dezorientarea de început, nemulţumirile au fost afişate fără menajamente. Unitatea Blocului şi existenţa Parlamentului se vedeau ameninţate mai mult decît oricînd. Generalul, acceptînd a intra în noul guvern, pretindea dizolvarea Corpurilor legiuitoare [37]. Take Ionescu, colaboratorul generalului, văzîndu-se abandonat de acesta şi fără alte perspective, cerea şi el dizolvarea Parlamentului, sperînd că o nouă consultare electorală i-ar fi favorabilă [38]. În cele din urmă, însă, generalul a acceptat, după îndelungi tratative purtate cu ţărăniştii din Vechiul Regat şi Basarabia, să semneze o declaraţie în care recunoştea Parlamentului caracterul de Adunare Naţională, chemată să revizuiască pactul fundamental al ţării şi să realizeze, totodată, programul guvernului. Cînd totul părea a reintra în normal, a survenit momentul realegerii preşedintelui Camerei. Calculele politicianiste au reizbucnit, zguduind din nou unitatea unui organism ce nu reuşise încă a se consolida. Actul prin care se avansa candidatura lui V. Goldiş la preşedinţia Adunării deputaţilor nu reprezenta, după unii, un gest de recunoştinţă faţă de fostul raportor al Marii Adunări naţionale de la Alba Iulia. Între Iuliu Maniu şi I.I.C. Brătianu intervenise un pact privind colaborarea Partidului Naţional cu cel liberal. Alegerea lui V. Goldiş în locul lui Vaida-Voevod, era considerată ca o primă manifestare a unei acţiuni ce viza o viitoare colaborare parlamentară [39]. Cunoscînd aceste manevre şi întrezărind consecinţele lor, N. Iorga, consultat de I. Ianculeţ, Pan. Halippa, I. Mihalache şi Paul Bujor, declara că îşi va menţine candidatura la preşedinţia Camerei, împotriva lui V. Goldiş, „...pentru a demonstra şi a da o nouă garanţie contra acelor cari urmăresc disolvarea“ [40]. Dacă basarabenii şi I. Mihalache declarau că îl vor sprijini, Paul Bujor nu se mai arăta convins, aşa cum o făcuses cu o zi înainte, de utilitatea acestei alegeri. Prevăzători, naţionalii translivăneni au încercat să evite orice surpriză. Dar, Sever Dan şi secretarul lui Iuliu Maniu, trimişi la şeful naţionaliştilor democraţi, pentru a afla dacă acesta îl va vota sau nu pe Goldiş, aveau să constate că profesorul evita să-şi precizeze atitudinea, declarînd că nu hotărîse nimic în această privinţă. Îngrijora însă indignarea lui N. Iorga faţă de compromisul cu Al. Averescu, deşi Sever Dan pretindea că includerea generalului printre ministeriabili reprezenta „...un act de mare înţelepciune politică, după cum se va vedea în program“ [41]. Dar, cu toate că existau unele temeri în legătură cu ale-

36 *Ibidem*, p. 286.
37 Gh. I. Florescu, *Liga Poporului (aprilie 1918 — martie 1920)*, în „Carpica“, Bacău, X, 1978, p. 345-346.
38 C. Argetoianu, *Memorii*, în „Magazin istoric“, nr. 3, 1968, p. 73 ; „Viitorul“ din 12.XII.1919, p. 3.
39 Pamfil Şeicaru, *Nicolae Iorga*, Madrid, 1957, p. 62.
40 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 286.
41 *Ibidem*, p. 287.

gerea lui V. Goldiș, se părea că totul era hotărît. În prima ședință a Camerei, însă, după aceea în care Vaida-Voevod fusese ales președinte, N. Iorga, imediat după anunțarea listei ministeriale, cerea alegerea neîntîrziată a succesorului aceluia ce devenise premier. „...De o săptămînă și mai bine — declara el — țara trăește în împrejurări de criză, care apasă greu pe sufletul ei. [...] Camera este insultată și amenințată în fiecare moment din partea unor grupări politice pe cari nu greșala noastră le-a silit să nu se amestece în lupta electorală“ [42]. Aprobîndu-se propunerea, N. Iorga urca din nou la tribuna Camerei, declarînd că ceda stăruințelor acelora care îl voiau președinte al Adunării naționale, convins fiind că opțiunea sa nu contravenea înțelegerii ca această demnitate să revină unui transilvănean, deci tot unui român. „Sunt — afirma el — din toate părțile românismului, unde munca mea devotată a putut să răsbată, creînd o conștiință, al cărui rezultat este între altele faptul de astăzi“. Consultîndu-se Camera, N. Iorga obținea 168 voturi, devansîndu-l pe V. Goldiș și reușind astfel a se impune ca președinte al primului Parlament al României întregite [43]. Acceptînd noua demnitate, preciza N. Iorga, se vedea nevoit să-și întrerupă investigațiile științifice, sperînd că atunci cînd va părăsi fotoliul prezidențial, se va spune că „...aici a stat un om de treabă“. În scurta alocuțiune programatică rostită cu prilejul învestiturii sale prezidențiale, el sublinia faptul că „țara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe cari, cu o admirabilă resemnare, care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii cîțiva ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme cari să atingă curajos toate domeniile vieții naționale ; ea cere ca jertfa de timp pe care a făcut-o părăsind grele ocupațiuni pentru a ne trimite aici și jertfa de bani pe care o face ținînd această Adunare, ca aceste jertfe să fie pe deplin răsplătite, fiind în stare să prețuim cu toții marele ceas istoric de care nimeni nu se poate face nevrednic, fără ca blestemul vremilor cari vor veni să apese asupra lui“ [44].

Depunîndu-și candidatura pentru locul devenit vacant prin numirea lui Vaida-Voevod ca prim-ministru, N. Iorga, așa cum singur va mărturisi, n-a dat curs vreunei sugestii, călăuzit fiind de gîndul că acela care va oficia, de la înălțimea tribunei parlamentare, ca îndrumător al acesteia, va trebui să nu uite că prima rațiune a ființării ei era ratificarea unirii tuturor provinciilor românești. Trecînd peste voința unora dintre reprezentanții națiunii și rugămințile lui Iuliu Maniu, căre-i cerea retragerea în favoarea cărturarului transilvănean, N. Iorga a candidat împotriva acestuia, „...ca o protestare, va nota el, contra loviturii, de o neînchipuită naivitate, a Ardelenilor, cari, dînd Internele generalului Averescu, fără a mai întreba celelalte grupe din «bloc», credeau că pot imobilisa pe omul înzeit de foștii lui ostași...“ [45].

---

42 D.A.D., 9 decembrie 1919, p. 68.
43 *Ibidem*, p. 69. V. Goldiș a obținut 151 voturi.
44 *Ibidem*.
45 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 18 ; idem, *Istoria unei legende : Iuliu Maniu*, Vălenii-de-Munte, 1934, p. 35.

Deşi mărturisea că totul a fost făcut cu intenţia sinceră a menţinerii Camerelor şi a instaurării unui parlamentarism adevărat, gestul lui N. Iorga a avut consecinţe dintre cele mai grave pentru guvernarea Blocului Parlamentar. Transilvănenii erau astfel îndepărtaţi de organismul politic constituit la 25 noiembrie 1919, convinşi fiind, cum declara O. Goga, că nu peste mult timp, „Camerele se vor dizolva, deputaţii noştri vor pleca la casele lor şi «generalul» va organiza alte alegeri din care va reuşi să scoată nişte majorităţi cu care să se poată guverna". Treptat, neînţelegerile şi dezorintarea vor interveni şi în rîndul celor care se declaraseră iniţial alături de N. Iorga [46]. Liberalii, nemulţumiţi de nereuşita lui V. Goldiş, condamnau manevra lui N. Iorga şi acordul ţărăniştilor, considerînd că singura raţiune a acestei acţiuni comune era „blamarea tovărăşiei Averescu — Goga şi a prezenţei lor în guvern" [47].

Alegerea lui N. Iorga ca preşedinte al Adunării deputaţilor a fost interpretată şi comentată în chip diferit de cei care s-au referit la actul din 9 decembrie 1919. Cei mai mulţi i-au zis „lovitură", întrucît, se ştia că acela desemnat ca succesor al lui Vaida-Voevod era V. Goldiş. A doua zi după succesul lui N. Iorga, presa vremii, comentînd „lovitura de la Cameră", conchidea, nu fără temei, că „...alegerea D-lui Iorga are o semnificaţie politică vizibilă" [48]. Al. Marghiloman, prezent în Cameră, la 9 decembrie 19"9, caracteriza tot ca o „lovitură" manevra lui N. Iorga, îndreptată împotriva guvernului, dar mai ales a lui Al. Averescu [49]. Nici odată cu trecerea anilor, gestul lui N. Iorga nu a fost uitat, continuînd a stîrni nemulţumirea sau chiar iritarea celor care vor fi puşi în situaţia de a-l comenta. Astfel, la un an după căderea guvernului Blocului, un deputat transilvănean îi mărturisea lui N. Iorga că V. Goldiş considera drept dată de început a insuccesului fostului cabinet, 9 decembrie 1919, adică ziua în care se consumase cunoscuta „crimă politică" [50]. În august 1922, Zaharia Boilă, nepotul lui Iuliu Maniu, readucea în actualitate alegerea din decembrie 1919,, considerînd că N. Iorga a făcut atunci o „gafă", atrăgîndu-şi astfel „blamajul" Camerei [51]. Victor Iamandi, la rîndul său, în cunoscuta-i filipică rostită la adresa fostului său îndrumător, la 4 noiembrie 1925, declara că N. Iorga a reuşit să se aleagă preşedinte al primei Camere a României noi datorită abţinerii liberalilor, conchizînd că „epoca aceea, scurtă din fericire, a rămas de pomină în analele parlamentarismului român" [52]. Unii, însă, judecau lucrurile altfel. Fostul colaborator al ziarului parizian „La Roumanie", în anii pri-

46 „Viitorul" din 13.XII.1919, p. 3 ; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 288 ; Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, partea a VI-a, nr. 1/1, caiet 31, f. 273.

47 „Viitorul" din 13.XII.1919, p. 3.

48 A. W., *Lovitura de la Cameră*, în „Adevărul" din 11.XII.1919, p. 1 ; Gh. Rosin, *„Lovitura" d-lui Iorga*, în „Adevărul" din 11.XII.1919, p. 2.

49 Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 424.

50 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 373. V. Goldiş nu-l va ierta niciodată pentru această „crimă politică" (N. Iorga, *Supt trei regi*, Bucureşti, 1932, p. 334).

51 Idem, *Memorii*, vol. III, p. 324.

52 D.A.D., 4 noiembrie 1925, p. 75.

mului război mondial, Emil D. Fagure, nota că „în fața absenței oricărei politici pe banca ministerială în momentul cînd noul guvern se prezenta pentru întîia oară Camerei, d. Iorga a prezentat o atitudine : aceea de a se manifesta prin alegerea d-sale ca președinte protestul contra ideei de dizolvare și dorința Camerei de a fi considerată Constituantă. Manifestația, remarca el, corespundea adunării, căci care adunare vrea să fie dizolvată ?". Ca și ceilalți, impetuosul ziarist considera alegerea din 9 decembrie 1919 un act opus generalului Averescu, care nu recunoștea Parlamentului Unirii mai mult decît un rol temporar [53]. Generalul I. Răşcanu, apoi, membru al Blocului, afirma că ascensiunea lui N. Iorga în fotoliul prezidențial al Camerei „...a salvat Parlamentul de dislovare. Cu disolvare — continua el —, «13 Decembrie» ar fi dat o revoluție" [54]. N. Iorga, la rîndul său, explicînd sensul și senmnificațiile atitudinii sale, preciza că a procedat astfel pentru a evita orice imixtiune în activitatea guvernului și a Parlamentului, convins fiind că prezența sa în fruntea aleșilor națiunii nu va slăbi unitatea programatică a Blocului Parlamentar. Gestul său, mărturisea marele profesor, avea valoarea unui act justițiar. „Mai mult decît restituirea unei personalități politice în drepturile sale evidente — releva noul președinte al Camerei —, el este o garanție că Parlamentul va trăi, va trăi de la sine, întărind Guvernul parlamentar tocmai prin puterea morală pe care el însuși o capătă" [55]. Și, parcă pentru a nu lăsa nici o îndoială că totul pleca și de la raționamente politice sau poate în primul rînd de la acestea, el va adăuga, mai tîrziu, vechilor explicații, încă o declarație : „am crezut că soarta unui întreg regim puțintel revoluționar nu se poate lăsa unui filosof cam «depeisat» și fost minsitru al lui Ioan Brătianu" [56].

Așa cum actul alegerii sale, pentru prima dată, ca deputat, s-a constituit, atunci, într-un eveniment politic, alegerea ca președinte al celei dintîi Adunări naționale a tuturor românilor a reprezentat un moment cu implicații deosebite atît asupra carierei politice a marelui patriot, cît și asupra evoluției ulterioare a realităților politice românești. N. Iorga, ctitor al *Unirii celei Mari,* odată coborît de pe baricada luptei pentru idealul național, se vedea ajuns în ipostaza de a părăsi un cîmp de luptă, pe care se afirmase ca tribun sau apostol al nemului, renunțînd, poate pentru totdeauna, la armele de pînă atunci. Desigur, idealuri mari continuau a fi, dar nici unul nu părea a se impune ca un vis, ca o aspirație a unui neam întreg și nu numai pe durata unei generații. România nouă se vedea confruntată cu alte probleme față de perioada de dinaintea războiului, încercînd să-și desăvîrșească și să-și consolideze unificarea politică și culturală, odată cu refacerea economică, acționînd, în același timp, pentru afirmarea sa pe plan european. Imperativele noilor vremuri se relevau a

53 Emil D. Fagure, *Intre Cameră și guvern,* în „Adevărul" din 11.XII.1919, p. 1.
54 N. Iorga, *Memorii,* vol. II, p. 303. Este vorba de aniversarea evenimentelor din 13 decembrie 1918.
55 *Sensul alegerii de la Cameră,* în „Neamul românesc" din 11.XII.1919, p. 1 · N. Iorga, *Memorii,* vol. II, p. 288 ; D.A.D., 29 iulie 1920, p. 539.
56 N. Iorga, *Supt trei regi,* p. 333.

fi, așa cum lesne se poate observa, mai mult sau mai puțin de domeniul practicii politice, economice, diplomatice etc. Cei mai mulți dintre reprezentanții „generației Unirii" au reușit să-și racordeze, destul de repede, conștiințele la imperativele noilor vremuri. N. Iorga, se pare, a resimțit și a acuzat schimbarea survenită, izbutind să se alăture celorlalți și să se angajeze cu adevărat în viața publică a țării, după o oarecare descumpănire și nu fără eforturi. Convins fiind că odată cu încheierea războiului, meritele sale vor fi recunoscute, circumstanță care ar fi atras după sine și răsplata cuvenită, N. Iorga spera, cum a și mărturisit dealtfel, „...în restituirea unei personalități politice în drepturile sale evidente..." [57]. Or, așa cum se știe, speranțele lui nu s-au împlinit. Nădăjduind, îndreptățit desigur, să ajungă unul dintre diriguitorii mecanismului politic românesc, el s-a văzut evitat la început, pentru ca treptat să constate că rolul care i se rezervase, mai ales de către I.I.C. Brătianu, era unul episodic, redus la sfera unui simbol. Suferind din cauza unui asemenea tratament, el a încercat sentimentul omului părăsit sau uitat, în momentul în care și-a dat seama că nici cei care abia intraseră în viața politică, ca urmare a reformei electorale, nu-i confereau rolul la care se așteptase. La toate acestea, se adaugă faptul că N. Iorga nu era omul zilelor obișnuite, ci al marilor momente sau al marilor idealuri. Acestea erau circumstanțele politice și starea de spirit a ilustrului patriot, în momentul desfășurării confruntării electorale din noiembrie 1919. Nemulțumit de ipostaza de lider al unei formațiuni politice neînsemnate, speranțele sale au renăscut în momentul în care voința țării, răsturnînd planurile liberalilor, modificase configurația și compoziția socială a noului organism parlamentar. Ajuns printre cei care urmau a decide cursul vieții politice, N. Iorga nu se putea mulțumi totuși cu rolul de secundant al unor individualități partidiste lipsite adesea de suprafață politică. Orgoliul său, rănit atîta vreme, nu mai suporta condiția de consultant, rîvnind, desigur, la aceea de factor de decizie. Dar, în momentul în care adoptase această hotărîre, perspectivele nu-i erau prea favorabile. A intervenit, însă, numirea lui Vaida-Voevod ca prim-ministru, rămînînd vacant astfel fotoliul președinției Camerei. Așadar, opțiunea lui N. Iorga pleca de la raționamente de ordin personal și politic. De aceea, și implicațiile actului din 9 decembrie 1919 vor fi complexe, repercutîndu-se asupra întregului mecanism politico-parlamentar al României.

Odată ajuns președinte al Camerei, N. Iorga a înțeles să renunțe la orice considerații de partid, hotărît să respecte întru totul prerogativele parlamentare [58]. Adresîndu-se aleșilor țării, în noua ipostază, el declară că „...eu reprezint nu ceea ce aș putea reprezenta ca individ, ci sentimentul de ordine și demnitate al acestei Camere" [59]. Conștient de respon-

57 „Neamul românesc" din 11.XII.1919, p. 1.

58 D.A.D., 12 februarie 1920, p. 500-511. N. Iorga a optat pentru mandatul de deputat al județului Orhei. Ales președinte al Adunării deputaților, el a încredințat conducerea „Neamului românesc" unui comitet format din Z. Florian, R. Caracaș, G. D. Scraba și Sc. Băluță (D.A.D., 10 decembrie 1919, p. 81 ; „Neamul românesc" din 16.XII.1919, p. 2).

59 D.A.D., 2 martie 1920, p. 861.

sabilitățile și gravitatea unei asemenea demnități, președintele primului Parlament al tuturor românilor declara că „...nu înțeleg a îndeplini un alt rol decît acela al unui conducător, fără nici o părtinire, al dezbaterilor acestei Adunări [...]. Eu pot avea părerile mele, eu pot avea legăturile mele de partid, legăturile mele de idei ; cînd sunt însă aicea nu pot reprezenta nici partidul, nici asociațiunea de partide din care fac parte, nici credințele, nici sentimentele mele politice“ [60]. Afirmîndu-și principiile în conformitate cu care înțelegea să-și exercite mandatul prezidențial, N. Iorga făcea abstracție de orice alte considerente, convins că noul Parlament avea o misiune deosebită, care rezida în ratificarea actelor prin care se desăvîrșise unitatea națională, precum și a tratatelor internaționale încheiate în acest sens, la care se adăugau responsabilitatea normalizării situației interne și asigurarea păcii [61].

Ocupînd fotoliul prezidențial, el s-a văzut confruntat de la început cu o stare de spirit care contravenea rosturilor parlamentare. Încercînd să preîntîmpine orice nemulțumire, noul președinte al Camerei s-a străduit, așa cum va recunoaște mai tîrziu, să renunțe la vechile resentimente, colaborînd cu toate partidele, indiferent de naționalitatea sau clasa socială pe care o reprezentau. Deputații naționalităților conlocuitoare se puteau adresa, de pildă, atunci cînd nu știau românește, în limba lor maternă. Nu o dată, a organizat excursii prin țară, pentru transilvăneni, basarabeni și bucovineni, cu scopul de a le face cunoscute arta și tradițiile culturale ale Vechiului Regat [62]. Cel dintîi gînd al său, mărturisit adesea, a fost acela de a asigura „...în marginea putinței mele dăinuirea și demnitatea Camerei“ [63]. Dorința aceasta, atît de intensă, care îl domina parcă, era generată, bineînțeles, de considerente de ordin politic. Nu putea accepta ca Al. Averescu, abia intrat în viața politică, să-și impună voința. În alocuțiunea rostită în momentul preluării funcției prezidențiale, precum și în unele declarații anterioare sau ulterioare, N Iorga se arăta hotărît să se opună manevrelor averescane [64]. Totodată, trebuia să preîntîmpine sau să evite, manevrele brătieniste. Și, nu în ultimul rînd, avea de luptat cu neînțelegerile sau resentimentele naționalilor transilvăneni care s-au constituit, din nefericire, într-o cauză a compromiterii vieții parlamentare din perioada ce a urmat primului război mondial [65]. La toate acestea, se adăugau temerea și nesiguranța regelui, care, deși declara că n-a vorbit nimănui de dizolvarea Parlamentului, putea oricînd să-și schimbe hotărîrea [66]. Dar, fără îndoială că N. Iorga era animat înainte de toate, de aspirația îndeplinirii marilor interese al țării, la realizarea cărora era chemat să

60 *Ibidem*, p. 864.
61 „Adevărul“ din 20.XI.1919, p. 1 ; „Neamul românesc“ din 18.XII.1919, p. 1.
62 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 26 ; idem *Memorii*, vol. II, p. 291, 295.
63 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 288.
64 Idem, *Supt trei regi*, p. 334. „Neamul românesc“ din 9.XII.1919, p. 1 ; „Adevărul“ din 12.XII.1919, p. 1 ; Eugen «T» Crăciun, d. Iorga la președinție, în „Fapta“ nr. 27, 14 decembrie 1919, p. 559.
65 D.A.D., 10 aprilie 1922, p. 494.
66 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 288 ; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 25.

contribuie și Parlamentul. Vorbind, dealtfel, de opera guvernamentală, compromisă de la început de o atmosferă improprie unei întreprinderi de o asemenea amploare, el va conchide, cu o tristețe parcă neresemnată, că „...încă de atunci dizolvarea Parlamentului a fost necontenit pe tapet zi de zi, și anume ziare aveau misiunea de a o spune zilnic“ [67]. Obsedat de spectrul dizolvării, misiunea sa căpăta dintr-o dată dimensiuni și semnificații deosebite. Și apoi, chiar de la primele ședințe ale Camerei, atmosfera în care se desfășurau dezbaterile nu era una obișnuită. Înfruntînd opoziția celor care nu l-au vrut președinte, N. Iorga s-a afirmat, dintru început, ca apărător al ordinii și al demnității parlamentare. Ori de cîte ori era nevoie, i-a sprijinit, cerînd să fie respectați, pe cei învestiți pentru prima dată cu demnitatea de aleși ai țării. A vegheat ca în organismele parlamentare să fie reprezentate toate formațiunile politice, indiferent de ideologia lor. Dînd, de pildă, cuvîntul lui Gh. Cristescu, reprezentant al Partidului Socialist, el se ridica împotriva celor care îl împiedicau să vorbească, rugîndu-i „...să ascultăm pe omul care reprezintă un puternic curent în această țară, căruia îi lipsește numai o dreaptă îndrumare pentru a fi folositor României“ [68].

Acțiunea prezidențială a lui N. Iorga s-a complicat în mod deosebit în momentul în care a intervenit demisia lui Al. Averescu. Prin retragerea sa din cabinetul Blocului Parlamentar, generalul încerca să forțeze, încă o dată, dizolvarea Parlamentului. N-a lipsit mult ca gestul său, atît de bine calculat, să compromită existența Corpurilor legiuitoare. Acuzîndu-l pe N. Iorga că nu reprezintă decît o treime din Cameră, liderul Ligii Poporului reușea să-l determine pe Al. Vaida-Voevod să ceară demisia celui abia instalat în fotoliul prezidențial, pentru a fi reales. Generalul era sigur că procedîndu-se astfel, N. Iorga nu va mai reuși să dobîndească voturile necesare realegerii sale. Refuzul hotărît al aceluia care adusese atîtea servicii țării, nu ca general sau comandat de oști, ci ca îndrumător al conștiinței naționale, a salvat, încă o dată, existența primului Parlament al României întregite [69]. Depășind aceste incidente, care păreau a se constitui în avataruri inerente ale mandatului său prezidențial, N Iorga avea însă puterea de a reveni la tribuna parlamentară, de unde, referindu-se la luarea Plevnei, de pildă, să amintească tuturor că România de atunci reprezenta gloria dintotdeauna a unei nații, glorie care se cerea apărată și continuată în timp, nu umbrită de manevre politicianiste [70].

Demisia lui Al. Averescu n-a rămas, însă, fără consecințe. Gestul generalului a fost urmat de retragerea din cabinet a lui O. Goga. Unitatea Blocului Parlamentar se vedea din nou amenințată. V. Goldiș și cei din jurul său nu au întîrziat să reacționeze împotriva autorității prezidențiale [71].

67 D.A.D., 29 iulie 1920, p. 534.
68 Idem, 11 decembrie 1919, p. 88, 90 ; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 289 ; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 25.
69 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 290-291.
70 D.A.D., 11 decembrie 1919, p. 87.
71 E«ugen» Cr«ăciun», *Săptămîna politică*, în „Fapta", nr. 28, 21 decembrie 1919, p. 576 ; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 296.

Speculînd datele unei asemenea conjuncturi, liberalii au început să declare că Parlamentul în care țara își pusese atîta încredere nu corespundea înaltelor sale responsabilități, fiind dominat de intrigi politicianiste, patimi personale, etc. Adoptînd un ton justițiar, oficiosul liberal scria că forumul parlamentar avea înainte de toate obligația „...să fie amvonul de unde să se audă glasul convingerilor desinteresate și sincere, și tribuna care să dea acces bunelor voințe și sufletelor încălzite de binele obștesc de a contribui la propășirea pe toate terenurile a vieții naționale. Parlamentul astfel trebue să dea pilda preocupărilor mari, și lecția vie a cugetărilor robite numai marilor probleme" [72]. Campania declanșată de presa brătienistă era continuată și de deputații liberali care urcau la tribuna Camerei. Fără a se arăta intimidat de asemenea acte partidiste, N. Iorga reușea cu greu să mențină ordinea necesară dezbaterilor parlamentare [73]. Eforturile sale erau adesea compromise nu numai de acțiunile forțelor opoziționiste, ci și de permanentele nemulțumiri ale transilvănenilor sau ale țărăniștilor, care mereu voiau ceva. Chiar și primul ministru se arăta nemulțumit, făcîndu-l răspunzător pe N. Iorga de votul de blam pe care l-au constituit demisiile ministeriale survenite după actul din 9 decembrie 1919. Nemulțumit și el, la rîndul său, marele istoric se arăta dispus să suporte toate consecințele unei asemenea conjuncturi, consolîndu-se la gîndul că atîtea cărți îl așteptau și cu siguranță, revenind la ele, va avea mai multe satisfacții decît cele pe care i le oferea demnitatea de președinte al Camerei [74].

Dar, avînd tăria de a depăși asemenea stări de neîncredere, N. Iorga revenea la tribuna parlamentară cu gîndurile și hotărîrirea de la început, trăind, nu o dată, momente de adevărată înălțare sufletească. Astfel, la 29 decembrie 1918, într-o zi de început de săptămînă, care voia parcă să sugereze un început pentru țară, primul Parlament al românilor de pretutindeni ratifica actele din 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918, prin care România devenea ea însăși. Cu acest prilej N. Iorga, vorbind în numele aleșilor țării, arăta că „în mijlocul celui mai mare și mai greu război pe care neamul nostru l-a purtat pentru dreptul său, Basarabia și Bucovina, țările smulse vechii Moldove, și acele mîndre părți ardelene, bănățene, crișene și maramureșene, cari au fost cele dintîi răpite unității naționale și istorice a țării-românești integrale, au proclamat pe rînd reintrarea lor în România deplină. Prin singur acest fapt, corespunzător celor mai sfinte principii proclamate de aliații noștri, dreptul nostru care fusese un ideal de veacuri devenise pentru totdeauna o realitate". Dar, a fost nevoie ca hotărîrile rostite de români la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia să fie oficializate de Cameră. „Ca președinte al ei — declara în continuare N. Iorga — și ca unul dintre reprezentanții acestei Românii dintre Carpați și Dunăre, care a purtat șase sute de ani prin cele mai mari primejdii, odată cu steagul românesc soarta însăși a neamului întreg, în numele României mutilate de ieri, care strîngea în inima ei rănită atîta

72 „Viitorul" din 18.XII.1919, p. 1.
73 D.A.D., 24 decembrie 1919, p. 252 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 297.
74 N. Iorga, *op. cit.*, p. 299.

din jalea și nădejdea ținuturilor înstreinate, în numele României care a plîns cu frații pierduți și a nădăjduit cu ei și în care n-a fost om cinstit, care să nu păstreze în sfînta sfintelor a sufletului său dorul desăvîrșitei uniri naționale și hotărîrea de a ne jertfi toți pentru aceasta, simt negrăita fericire de a putea face în numele d-voastră, al tuturor, acest legămînt solemn pentru viitorul neamului în sfîrșit și pentru vecie unit. România o avem, o vom apăra și o vom întregi". Ca de atîtea ori pînă atunci, N. Iorga se afirma, și de această dată, ca om al marilor zile. Făcînd apel la înțelegere și conlucrare, el cerea celor prezenți sub cupola Ateneului român, „...să arătăm, ceeace poate nu s-a arătat pînă acum, [...] că ceeace ne dezbină poate fi pentru o zi, dar ceeace ne unește este pentru totdeauna" [75].

A doua zi, însă, după această ședință memorabilă, N. Iorga se vedea nevoit să asemene țara cu un „mic Bizanț", arătîndu-se hotărît totuși de a proceda în așa fel încît Parlamentul să contribuie cu adevărat la înnoirea relațiilor românești [76]. Dincolo de dificultățile inerente oricărui debut, activitatea Camerei începuse a se contura. Nu întîmplător, se remarca, printre altele, că „primul Parlament al României democratice și depline — se caută. El își făurește acum un suflet. Elementele așa de felurite care îl compun, cu ideologia, cu sentimentalitatea lor deosebită, se pipăe și se cearcă într-un contact care nu poate fi rodnic de la început" [77]. Cu toate acestea, zvonurile despre apropiata schimbare de guvern, însoțită de dizolvarea Parlamentului, devenea tot mai insistentă [78]. Șt. Cicio Pop, premierul interimar, terorizat de perspectiva demisiei, avansa ideea reluării dezbaterilor parlamentare, întrerupte pentru vacanța de iarnă, abia după 1 februarie 1920, sau după întoarcerea în țară a primului ministru. Refuzînd a da curs unor asemenea opinii, N. Iorga încerca să-l liniștească pe politicianul transilvan, declarîndu-i că o asemenea hotărîre nu putea fi adoptată fără a fi consultată, în prealabil, Camera. Dar, Șt. Cicio Pop, pentru care spectrul demisiei devenise o adevărată monomanie, se arăta inflexibil, declarînd că Ferdinand putea fi influențat în sesul adoptării unei prorogări parlamentare. Avînd în vedere faptul că presa opozițională discuta deja despre o asemenea intenție, punînd-o pe seama regelui și lansîndu-se, astfel, în nesfîrșite speculații și interpretări tendențioase, N. Iorga nu putea fi de acord cu această ultimă soluție, întrucît, consecințele ei ar fi fost de-a dreptul dezastruoase [79]. Încercarea de a nu-l amesteca pe rege în probleme care priveau viața parlamentară demonstra faptul că președintele Camerei știa că suveranul nu avea o prea mare încredere în aleșii națiunii, neobișnuit de independenți și lansați într-o acțiune „...primejdios de incalculabilă" [80].

75 D.A.D., 29 decembrie 1919, p. 306 ; „Neamul românesc" din 31.XII.1919, p. 1.
76 D.A.D., 30 decembrie 1919, p. 310, 317 și 31 decembrie 1919, p. 338 ; **N. Iorga**, *op. cit.*, p. 305.
77 Eugen Crăciun, *Minciuna parlamentară*, în „Fapta", nr. 30, 4 ianuarie 1920, p. 603-604.
78 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 314.
79 *Ibidem*, p. 322 ; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 29 ; idem, *Supt trei regi*, p. 338.
80 N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 338.

Într-un asemenea context intern, au survenit alegerile parțiale, în care Liga Poporului a obținut un succes deosebit. Desigur, la acea dată, popularitatea generalului atinsese cote nebănuite. Nici o grupare politică nu ar fi reușit să o înfrîngă într-o nouă confruntare electorală. Victoria sa, așadar, în alegerile parțiale era scontată. Totuși, explicînd rezultatele dobîndite de commilitonii generalului, N. Iorga va declara, nu peste mult timp, că succesul Ligii a fost favorizat și de faptul că guvernul n-a opus contracandidați în Transilvania [81]. Se intenționa să se procedeze la fel și în Vechiul Regat, dar aici fuseseră deja definitivate listele de candidați, în momentul în care survenise declarația Blocului, prin care se abținea de la a face opoziție generalului. Această atitudine era justificată, în cazul lui N. Iorga, așa cum încerca el să se explice, de regretul său pentru lipsa lui Take Ionescu și Al. Averescu din Parlament [82]. Deși pare curioasă și nefondată o asemenea procedură, ea putea fi adevărată. Nu cu mult timp în urmă, N. Iorga se declara, și era într-adevăr, un adversar neînduplecat al generalului. Nici în ianuarie 1920, sentimentele sale nu erau altele. Dar, văzînd că dizolvarea Parlamentului devenise o chestiune aproape iminentă, N. Iorga reușea să-și înfrîngă resentimentele, afirmîndu-se, dintr-o dată, ca unul care voia să repare greșeala abținerii de la alegeri, în noiembrie 1919, a Ligii Poporului. Însă nu numai el gîndea așa. Întreg Blocul, dealtfel, semnase declarația care favoriza succesul Ligii în alegerile parțiale. Procedînd astfel, atît guvernul, cît și N. Iorga sperau să amîne demisia ministerului și dizolvarea Parlamentului. Și, pentru moment, au reușit. Era clar, însă, că un asemenea paliativ nu putea constitui o soluție. Nu întîmplător dealtfel, liberalii afirmau că Parlamentul era mai interesat de existența sa decît de activitatea pe care o aștepta țara. Referindu-se la perspectivele activității Corpurilor legiuitoare, același observator conchidea că pentru a evita dizolvarea, acestea ar fi trebuit să se orienteze către o altă combinație guvernamentală, în stare să garanteze unele realizări politice [83]. Cursul realităților interne românești învedera faptul că guvernul Blocului Parlamentar se afla în pragul destituirii. În această conjunctură, activitatea parlamentară, minată de o asemenea stare de fapt, trena, așteptînd schimbările preconizate [84]. Ședințele Camerei erau din ce în ce mai agitate. Asaltul opoziției și mai ales presiunile liberale ajunseseră deosebit de insistente. N. Iorga era convins că schimbarea de guvern devenise iminentă [85]. La începutul lunii martie 1920, Al. Averescu afirma că regele îl desemnase deja ca virtual succesor și numai faptul că nu i se garantase și dizolvarea Parlamentului l-a făcut să refuze [86]. Bolnav și descurajat, N Iorga se vedea obligat să reamintească deputaților că „...eu aci reprezint nu ceea ce aș putea reprezenta ca individ, ci sentimentul de ordine și demnitate al acestei Camere.

81 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 20.
82 D.A.D., 29 iulie 1920, p. 534.
83 *Cronica internă*, în „Democrația", VIII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1920, p. 33.
84 „Adevărul" din 10.II.1920, p. 1.
85 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 334, 340, 348.
86 *Ibidem*, p. 351.

Eu nu pot rămîne aci — încheia el — în fața unui tumult persistent“ [87]. Și, din nou, a intervenit ceva care să însenineze, măcar pentru o zi, atmosfera dezbaterilor, oferindu-i lui N. Iorga încă un prilej pentru a-și rosti în fața întregii țări crezul său dintotdeauna. O telegramă trimisă din Londra, de I. Pelivan, anunța că reuniunea diplomatică întrunită în capitala engleză a recunoscut unirea Basarabiei cu România. Urcînd la tribuna Camerei, N. Iorga declara că „ceasul cînd dreptatea acestui neam se înfăptuiește în văzul lumei întregi, de pe urma jertfei întregului nostru neam, e desigur unul din cele mari din istoria noastră națională“ [88]. Ziua cînd a rostit aceste cuvinte, care exprimau gîndurile tuturor românilor, a reprezentat pentru președintele Camerei o zi deosebită, de care își va aminti întotdeauna cu mîndrie și recunoștință [89]. Aceasta a fost desigur ultima zi strălucită a unui interludiu parlamentar ce n-a mai durat prea mult. De fapt, N. Iorga nici n-a avut timpul necesar pentru a îndrăzni să spere într-o îndreptare. La 9 martie 1920, la o întrevedere cu Ferdinand, acesta îi făcea cunoscută hotărîrea sa de a-l indica pentru învestitura supremă pe Al. Averescu, fără a dizolva Parlamentul. Pus în fața unei asemenea decizii, N. Iorga, mărturisea că nu intenționa să demisioneze din funcția de președinte al Camerei, angajîndu-se totodată să nu-l atace pe general. Desigur, aceste angajamente nu puteau evita o oarecare notă circumstanțială, impusă de cadrul în care se purtau discuțiile. Amîndoi interlocutorii se arătau condescendenți, încredințați de faptul că dacă împrejurările vor reclama abandonarea hotărîrilor adoptate de comun acord, se va proceda ca și cum suveranul nu se angajase cu nimic față de nimeni.

Convingerea lui N. Iorga, mărturisită regelui, era că în cazul în care Averescu ar fi fost silit să guverneze fără a dizolva Parlamentul, noul minister nu ar rezista prea mult. Or, într-o asemenea alternativă, regele, obligat să adopteze, declara că ar alege guvernul. La rîndul său, președintele Adunării deputaților nu se sfia să recunoască, deși se afla în fața suveranului, că în eventualitatea în care guvernul ar fi cel preferat, „...vom începe o înverșunată opoziție și sper că voiu putea da jos Ministerul în cîteva luni“ [90] Judecînd afirmațiile regelui, N. Iorga a înțeles că hotărîrea fusese deja luată. Nu-i rămînea decît să aștepte. Dar el nu era omul obișnuit ca altcineva să decidă în locul său, atît timp cît nu era totul pierdut. Apoi, convins că în cele din urmă demisia guvernului, urmată bineînțeles de dizolvarea Parlamentului, nu vor putea fi prea mult timp amînate, N. Iorga, circumspect, și-a luat unele măsuri de prevedere. Așa se explică faptul că, la sugestia sa, au fost depuse din inițiativă parlamentară proiectele legilor privind asociațiile profesionale, locuințele și reforma agrară [91]. Cum nu mai avea nimic de pierdut, el a încercat să

87 D.A.D., 2 martie 1920, p. 861-862.
88 Idem, 6 martie 1920, p. 925.
89 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 28.
90 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 357.
91 Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 144-145 ; Ioan Scurtu, *Politica internă a guvernului Blocului parlamentar (decembrie 1919 — martie 1920)*, în „Revista arhivelor“, nr. 1, 1975, p. 50-51 ; idem, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București“, Istorie, XVIII, nr. 2, 1969, p. 87-97.

procedeze în așa fel încît destituirea cabinetului Blocului Parlamentar să apară ca determinată de intenția punerii în practică a unor măsuri radicale, care contraveneau programelor afișate de celelalte formațiuni politice. Refuzînd a respecta indicațiile lui Vaida-Voevod, care îi ceruse să amîne depunerea în Cameră a reformei agrare, pînă la întoarcerea sa, sau sfidînd opoziția transilvănenilor, N. Iorga l-a determinat pe I. Mihalache să-și înainteze demisia, făcînd astfel posibilă inițiativa parlamentară în domeniul programului agrar al guvernului [92]. Recurgînd la modalitatea inițiativei parlamentare, Adunarea deputaților se afirma dintr-o dată ca un organism politic în stare să înfrunte prerogativele regale. În aceste împrejurări, la 13 martie 1920, guvernul Blocului Parlamentar, se vedea obligat să-și prezinte demisia. În aceeași zi, Al. Averescu depunea jurămîntul, fiind apoi prezentat Parlamentului. Primit cu destulă răceală în Cameră, noul premier anunța prorogarea dezbaterilor parlamentare, pentru un interval de zece zile, timp în care miniștrii urmau a-și prelua departamentele, iar guvernul încerca să se edifice asupra situației existente în țară.

Succintul expozeu făcut de general cu prilejul prezentării în fața aleșilor națiunii a fost aplaudat de liberali, conservatorii takiști, o parte a transilvănenilor și de A. C. Cuza, dîndu-i-se a înțelege că majoritățile parlamentare îi erau și-i vor rămîne ostile [93]. Chiar dacă primise asigurări de conlucrare parlamentară din partea liberalilor și a naționalilor, aceștia din urmă fixînd unele condiții, generalul se vedea confruntat, dintr-o dată, cu manifestările opoziționiste ale țărăniștilor, înțelegînd că nu-și va putea continua guvernarea fără a obține dizolvarea Parlamentului ales în noiembrie 1919. Acceptînd, de la început, recomandarea regelui de a nu se arunca țara în vîltoarea unor noi consultări electorale, premierul abia desemnat s-a convins, de la primul său contact cu vechile Camere, că orice colaborare cu acestea era dinainte exclusă.

La rîndul său, N. Iorga, la curent cu desfășurarea evenimentelor, se așteptase ca Parlamentul să fie dizolvat odată cu instalarea noului guvern [94]. Dealtfel, își pregătise o demisie, care putea oricînd provoca dizolvarea Camerei. Prorogarea dezbaterilor parlamentare l-a făcut să renunțe la demisia pregătită [95]. Folosindu-se de acest răgaz, va încerca să evite dizolvarea. Părînd a adopta o atitudine de forță, el declara că „...a se atinge cineva de Parlament ar fi o crimă politică", lăsînd a se înțelege că dizolvarea acestuia ar întîrzia refacerea țării. Aceeași opinie o împărtășeau, așa cum era și de așteptat, și țărăniștii. I. Mihalache, dr. N. Lupu și I. Borcea semnau, alături de N. Iorga, o scrisoare în care Vaida-Voevod era asigurat că vor face totul pentru ca Parlamentul să nu fie dizolvat [96]. În același timp, N. Iorga încerca să-i demonstreze regelui

92 N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 360 ; idem, *Memorii*, vol. III, p. 325 ; vol. IV, p. 146.
93 D.A.D., 13 martie 1920, p. 1081.
94 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 34.
95 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 354.
96 *Ibidem*, p. 367.

că dizolvarea Parlamentului ar reprezenta o mare primejdie pentru dinastie, întrucît, insinua el, „cel nou, ori al lui Averescu, ori al nostru, ar lua garanții contra Regelui“ [97]. Ușor de influențat, Ferdinand se arăta convins de această dată să păstreze vechile Adunări legiuitoare. Dar, președintele Camerei nu mai avea încrederea în asemenea promisiuni, care puteau oricînd să fie emandate, surprinzîndu-l nepregătit. De aceea, nu renunțase la gîndul de a demisiona, gînd mărturisit lui I. Mihalache, Paul Bujor, dr. N. Lupu și Gr. Iunian, la 20 martie 1920 [98]. Dar, nu era sigur că aceasta era cea mai bună soluție, cu atît mai mult cu cît unii încercau să-l convingă că nu avea motive să demisioneze, întrucît, „Guvernul are de trăit patru luni cel mult ; apoi Regele va trebui să consulte președinții Camerelor“. Neștiind cum ar fi fost mai bine să procedeze, el apela la sfatul dr. N. Lupu și I. Mihalache, cărora le convenea demisia, deoarece, astfel, regele avea un motiv pentru a dizolva Parlamentul. În cele din urmă a hotărît să consulte mai întîi voința foștilor membri ai Blocului Parlamentar [99]. Opiniile acestora erau foarte diferite. Transilvănenii, în frunte cu Vaida-Voevod, revenit în țară între timp, cereau ca declarația comună a Federației Democrației Național-Social să prevadă că Parlamentul „...înțelege a-și îndeplini misiunea și deci va susține *orice* Guvern“ [100]. O asemenea formulă însă nu putea fi acceptată de N. Iorga. Așadar, o reconciliere părea imposibilă, cu atît mai mult cu cît fruntașii Federației nu ajunseseră la adoptarea unui punct de vedere comun. Paul Bujor, de pildă, se arăta hotărît să demisioneze din funcția de președinte al Senatului și să se ridice împotriva guvernului. I. Mihalache intenționa să aducă în discuție proiectul său de reformă agrară și să provoace astfel dizolvarea. Numai intervențiile energice ale lui N. Iorga și dr. N. Lupu au calmat atmosfera [101]. Toate acestea se petreceau în ultima zi a prorogării. Or, la data prezentării înaintea Parlamentului, atît noul cabinet, cît și celelalte forțe politice erau obligate de împrejurări să-și afirme deschis atitudinea față de problemele care se ridicau în fața României. Al. Averescu, prezentîndu-și declarația, cerea, încă de la început, concursul tuturor pentru depășirea greutăților existente în țară, avînd în permanență grijă de a nu vexa pe nimeni. În următoare ședință a Camerei, primul care s-a referit la expozeul generalului a fost I. I. C. Brătianu, care se angaja să sprijine punerea în practică a programului guvernamental. Cuvîntul liderului liberal, însă, n-a avut consecințele scontate. În loc să-i calmeze, atitudinea sa i-a iritat pe cei abia înlăturați de la guvern. Imediat după I. I. C. Brătianu, la tribuna Camerei a urmat Iuliu Maniu. După ce declarase că

97 *Ibidem.*

98 *Ibidem*, p. 370.

99 *Ibidem*, p. 373.

100 *Ibidem*, p. 374. Federația Democrației Național-Sociale a fost constituită la 14 martie 1920. Noul organism politic, care reunea Partidul Național Democrat, Partidul Țărănesc și gruparea independentă a dr. N. Lupu, era condus de N. Iorga.

101 *Ibidem.*

accepta ultima schimbare de guvern, aprobînd ca V. Goldiș și O. Goga să intre în componența acestuia, naționalii transilvăneni au rămas surprinși cînd au aflat conținutul declarației ce urma a fi prezentată de șeful lor în Parlament [102]. Modificîndu-și atitudinea, președintele Consiliului Dirigent preciza că ultima schimbare de guvern nu s-a făcut cu respectarea principiilor parlamentare, întrucît, în fruntea țării a fost adus un cabinet care nu răspundea voinței Camerelor. Dintr-o dată, viabilitatea noii formule ministeriale era pusă sub semnul întrebării. O colaborare parlamentară a Partidului Național cu guvernul era, dintru început, exclusă. Actul dizolvării Parlamentului devenea, așadar, inevitabil. Prin declarația sa, Iuliu Maniu venea în sprijinul guvernului, fără a se gîndi la consecințe [103]. Devenise clar faptul că toate acțiunile de reconciliere rămăseseră fără nici un rezultat. Declarațiile făcute de celelalte formațiuni politice vor releva faptul că dizolvarea Parlamentului nu mai putea fi amînată. Astfel, Gr. Iunian, vorbind în numele Federației Democrației Național-Sociale, se declara categoric împotriva guvernului, aducînd în discuție proiectul de reformă agrară preconizat de țărăniști. I. Mihalache respingea întregul program avansat de general, conchizînd că „guvernul acesta, în unire cu vechile partide politice, a venit ca să înăbușe reformele noui și cinstite și sincere democratice !" [104]. O declarație asemănătoare făcea și I. Buzdugan, în numele Partidului Țărănesc din Basarabia. Discuția generală a expozeului făcut de Al. Averescu era încheiată de dr. N. Lupu. Acesta, pentru a pecetlui parcă soarta Parlamentului, conchidea, adresîndu-se averescanilor, că „împrejurările în care d-voastră ați venit la putere constituie o lovitură de Stat". Răspunzînd atacurilor, primul ministru, aplaudat de liberali, mărturisea că l-a impresionat, în mod deosebit, acuzația formulată de Iuliu Maniu, după care guvernul pe care-l conducea era antiparlamentar. Și, spre surprinderea tuturor, Al. Averescu prezenta decretul de dizolvare a Camerelor [105]. Convins că în fruntea țării trebuia să rămînă generalul, înainte ca dezbaterea expozeului acestuia să se încheie, Ferdinand semna decretul prin care pecetluia soarta primului Parlament ales în baza sufragiului universal, prin consultarea tuturor românilor uniți între granițele adevărate ale patriei lor.

Decretul dizolvării camerelor a declanșat manifestarea celor mai neașteptate atitudini a tuturor reprezentanților țării. Țărăniștii și naționaliștii democrați aplaudau, cîntînd „Deșteaptă-te române". N. Iorga considera jocul de culise la care asistase o „sinistră farsă". O. Goga, de pildă, și nu numai el, nu-și puteau ascunde satisfacția [106].

O ultimă întrebare, totuși, a rămas fără răspuns. De ce N. Iorga, după ce își manifestase de atîtea ori intenția de a demisiona, a renunțat

---

102 Octavian Goga, *...aceași luptă : Budapesta—București*, București, 1930, p. 180.

103 D.A.D., 26 martie 1920, p. 1089.

104 *Ibidem*, p. 1095.

105 *Ibidem*, p. 2004.

106 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 375 ; idem, *„Sinistră farsă"*, în „Neamul românesc" din 30.III.1920, p. 1 ; D.A.D., 26 martie 1920, p. 2004.

la această hotărîre ? Procedînd astfel, ar fi evitat circumstanța unei concedieri umilitoare, care scotea în evidență faptul că în disputa sa cu generalul, acesta a avut cîștig de cauză. În primul rînd, șeful Federației se convinsese că președinția sa nu ar fi fost susținută, cu franchețe, de nimeni, evitîndu-i pe basarabeni. Apoi, cu siguranță, mai spera încă să-și păstreze scaunul prezidențial, contînd pe faptul că în viața politică românească oricînd putea interveni ceva care să modifice sau să anuleze vechile hotărîri. „Mă gîndeam — va recunoaște el mai tîrziu — să demisionez [...], dar mi s-a părut pe urmă că e mai potrivit să aștept desfășurarea, care putea reserva surprinderi, a împrejurărilor“ [107].

Primul Parlament al României Mari își încheia existența înainte de a fi reușit să împlinească toate aspirațiile cu care fusese învestit. Perioada în care a funcționat a fost foarte scurtă, iar problemele pe care trebuia să le rezolve erau deosebite și numeroase. La toate acestea, se adăuga faptul că noile Adunări legiuitoare erau lipsite de experiență, întrucît, cei mai mulți dintre parlamentari se aflau pentru prima dată în ipostaza de aleși ai țării. Înainte de toate, însă, trebuie să amintim că forțele politice opoziționiste reprezentate în Cameră au adoptat o atitudine antiguvernamentară, contribuind prin aceasta la amînarea dezbaterii în forumul legislativ al țării a programului de reforme anunțat de guvernul Vaida-Voevod [108]. Indiferent, însă, de aceste circumstanțe politice, activitatea primei Camere a României noi justifica entuziasmul și încrederea cu care au fost întîmpinate și urmărite apoi dezbaterile celor care fuseseră învestiți a croi drumul înaintării viitoare a românilor. Înfruntînd reticența unora sau rezistența altora [109], Adunarea națională chemată să ratifice hotărîrile care consfințiseră împlinirea idealului național s-a afirmat ca un corolar al celor mai înalte dintre aspirațiile dintotdeauna ale tuturor românilor. Nu putem vorbi, însă, de activitatea „Parlamentului Unirii“, fără a o lega de prezența în fruntea Adunării deputaților, pe care o va numi „Camera mea“, a lui N. Iorga [110]. „Imemorabil rămîne — aprecia Barbu Theodorescu — acel timp, durata întregii sesiuni parlamentare condusă de acest făuritor de ideal național. Sub strălucirea ochilor săi și sub vîlvătaia vorbirii sale s-a proclamat oficial, la 29 decembrie, Unirea tuturor românilor...“ [111]. Mulți dintre cei care s-au referit la ipostaza prezidențială parlamentară a marelui istoric au recunoscut rolul deosebit jucat de acesta în scurta guvernare a Blocului Parlamentar [112]. N. Iorga, la

107 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 36.

108 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, Ediția a II-a completată, București, Ed. politică, 1976, p. 158-167 ; Mircea T. Mușat. *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în „Anale de istorie“, nr. 1, 1974, p. 59-64.

109 Cf. Gr. A«levra», *Cum privesc străinii parlamentul și guvernul nostru*, p. 12-13.

110 D.A.D., 12 martie 1921, p. 121.

111 Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, Ed. tineretului, 1968, p. 360.

112 Cf. Șerban Cioculescu, *Amintiri*, București, Ed. Eminescu, 1975, p. 221 ; D.A.D., 8 decembrie 1921, p. 56.

rîndul său, ori de cîte ori s-a referit la prima Cameră a României noi, şi-a exprimat bucuria de a o fi prezidat. Zilele în care proclamase, de la înălţimea tribunei parlamentare, unirea tuturor pămînturilor româneşti şi, apoi, recunoaşterea unirii Basarabiei cu ţara, au reprezentat, aşa cum va recunoaşte, dealtfel, cele mai fericite zile din viaţa sa [113]. Ales de reprezentanţii ţării pentru a le veghea şi a le îndruma activitatea, N. Iorga s-a afirmat a fi, încă o dată, omul zilelor decisive, ale acelor zile în care un neam era chemat să-şi hotărască singur viitorul. Încercînd a depăşi emoţia firească şi a revedea semnificaţiile adevărate ale zilei de 29 decembrie 1919, un cronicar al acelor vremuri nota că „dl. Iorga s-a dovedit în această zi preşedintele necesar. Superbă răsplată pentru domnia-sa, negrăită bucurie pentru noi" [114].

Cel dintîi Parlament al României Mari marca începutul unui stadiu distinct în evoluţia vieţii parlamentare româneşti. Pentru prima dată în istoria ţării, Parlamentul se constituia într-un forum al întregului neam, unde toţi românii aveau dreptul să se rostească asupra destinului lor. Nu întîmplător, cel care s-a aflat la conducerea Camerei, în această perioadă, a fost N. Iorga. După ce, în 1907, cei care ridicaseră ţara în picioare de la un capăt la altul îl desemnaseră, ca ales al lor, învestindu-l, pentru prima dată, cu demnitatea parlamentară, în 1919, cei care hotărîseră, pe cîmpul de luptă, ca România să devină, în sfîrşit, ea însăşi, l-au numit în fruntea sfatului care urma să confere legalitate actelor prin care se înfăptuise idealul naţional. Intervalul în care s-a aflat în fotoliul prezidenţial s-a constituit, aşadar, într-un adevărat început al unei noi etape a activităţii parlamentare a marelui istoric.

NICOLAS IORGA — PRÉSIDENT DE LA CHAMBRE DES DÉPUTÉS (1919—1920)

Résumé

En novembre 1919, eurent lieu les élections générales pour la Chambre des députés et le Sénat. Ces Assemblées avaient pour principal mission de ratifier l'union de tous les Roumains en un seul Etat, réalisée le 9 avril 1918, le 28 novembre 1918 et le 1-er décembre 1918. Pour la première fois en Roumanie, les nouvelles Chambres furent élues au suffrage universel. Elles siégèrent á Bucarest. Le 9 décembre 1919, Nicolas Iorga fut élu président de la Chambre des députés. Les représentants de la nation manifestèrent ainsi leur reconnaissance au grand professeur et homme d'Etat qui avait lutté sans répit pour que la grande Roumanie soit constituée.

113 N. *Iorga, Memorii*, vol. II, p. 303 ; D.A.D., 13 martie 1924, p. 1804.
114 Cf. *Camera (Însemnările unui reportor)*, în „Fapta", nr. 30, 4 ianuarie 1920, p. 615.

En qualité de président de la Chambre, Nicolas Iorga considéra que cette Assemblée avait une mission historique. Nicolas Iorga ne s'érigeat pas en chef d'un parti politique. Il a dirigé les débats de la Chambre avec impartialité. Il a eu en vue seulement les intérêts généraux de la Roumanie, et, selon ses conseils, les députés adoptèrent, pour les grands problèmes à l'ordre du jour, des solutions conformes à ces interêts. Nicolas Iorga a présidé les séances de la Chambre des députés, lorsque furent approuvés les actes que avaient décidé l'union de tous les Roumains. Selon son propre témoignage, ce furent les journées les plus heureuses de sa vie.

Nicolas Iorga a cessé d'être président de la Chambre des députés le 26 mars 1920, lorsque l'Assemblée fut dissoute. Considérent ses grands mérites, les électeurs lui restèrent fidèles et il fut réélu députés jusqu'en 1932.

NICOLAE IORGA ÎN PARLAMENTUL ROMÂNIEI DIN ANII 1913 — 1914

MIHAI MATEI

Din vastitatea, complexitatea și extraordinara cuprindere a problematicii abordate de marele Iorga în studii, articole precum și în neobosita sa participare directă, efectivă la viața social-politică a României ne-am aplecat puțin, cu sfială asupra ceea ce cred că reprezintă o contribuție de prim ordin în viața parlamentară a țării anilor 1913—1914, ani furtunoși, de vîrf, pentru clarificarea pozițiilor partidelor, în înțelegerea necesității efectuării reformei agrare și a celei electorale. Pe scurt, contextul în care se desfășoară luările de poziție ale partidelor au cunoscut o dinamică pînă în anii 1913—1914, la care ne referim în cele ce urmează.

Acțiunile întreprinse de diferite guverne pe tărîm economic, în politica economică internă și externă sînt tot mai evidente în favoarea dezvoltării capitalismului industrial și bancar ca și a relațiilor burgheze în agricultură. Legile de încurajare și protecție a industriei în perioada 1886—1892 și îndeosebi cea mijlocie și mică, ca sprijin social-politic a celei mari, prin conținutul lor confirmă acest proces social-economic.

Pe de altă parte, după mișcările de masă, continue ale țărănimii, în special după 1907 o serie de legi și măsuri întreprinse de burghezie care nu îmbunătățeau situația țărănimii, dar lărgeau condițiile pentru dezvoltarea pe cale capitalistă a agriculturii, reduceau sfera rămășițelor feudale încă puternice în relațiile de la sate. Ca urmare în viața politică se înscriu tot mai mult și interesele țărănimii.

Componentă nouă, superioară, a vieții social-politice a țării, în perioada respectivă, se înscrie lupta maselor din provinciile de sub ocupația străină pentru eliberarea și unirea cu patria, dezvoltîndu-se o puternică mișcare națională care-și precizează tot mai clar pozițiile și care, antrenînd întreaga populație românească în lupta pentru desăvîrșirea unității naționale, avea s-o înfăptuiască în anul 1918 la 1 decembrie.

Pe plan ideologic se înfruntau ideile progresiste în legătură cu dezvoltarea industrială a țării, în care era interesat poporul român și în etapa dată burghezia și, cele retrograde de menținere a României ca țară agrară înapoiată în care era interesată moșierimea.

Burghezia nu era atît de puternică încît să impună o politică economică netă în favoarea dezvoltării economiei capitaliste, a industrializării,

după cum nici moşierimea nu putea din aceleaşi cauze să promoveze măsuri de avantajare numai a sa.

În ce priveşte aparatul de stat, aceasta a jucat un rol deosebit în promovarea şi înfăptuirea deziderateloor diferitelor guverne. În măsura în care statul înfăptuia o politică în favoarea forţelor de producţie, a consolidării economice a ţării, el juca în acea perioadă, cu tot caracterul său de clasă, un rol pozitiv, grăbind progresul social.

Trebuie să menţionăm faptul că în ajunul primului război mondial, cu toate progresele înregistrate, agricultura rămîne extensivă prin excelenţă, cu predominarea caracterului cerealier şi cu randament scăzut la hectar.

Problema centrală a agriculturii, în această perioadă, constă în caracterul relaţiilor de producţie, în puternicele antagonisme economico-sociale care confruntau viaţa socială şi politică a ţării. Problema agrară, nerezolvată provoca adînci frămîntări sociale. Axul ei central era în acest stadiu, împărţirea nedreaptă a pămîntului, insuficienţa lui pentru masa ţărănimii, exploatarea adîncă a moşierimii şi arendaţilor.

Pentru a înţelege poziţia fermă pe care N. Iorga a avut-o faţă de sprijinirea ţărănimii în parlament, este necesar să reamintim dispunerea proprietăţii, rezultată din recensămîntul fiscal ce s-a efectuat, cu unele lipsuri, în 1913 ; din totalul gospodăriilor în număr de 920.932, aproape 292.000, deci aproximativ 32%, cu pămînt între $^1/_2$ ha şi 2 ha, nu puteau să-şi asigure existenţa numai de pe pămîntul ce-l stăpîneau. La numărul acesta se adăuga încă 300.000 de ţărani fără pămînt care nu au fost înregistraţi la recensămînt pentru că nu plăteau impozite, astfel, peste 45% din gospodăriile ţărăneşti aveau pămînt insuficient, în contrast cu marea proprietate care deţinea imense suprafeţe.

Între anii 1905—1913, potrivit statisticilor oficiale, numărul proletarilor agricoli şi al dijmaşilor rămaşi fără pămînt a fost în jurul cifrei de 300.000 [1].

Răscoalele ţărăneşti din 1907 au reliefat necesitatea acută a înlăturării relaţiilor de producţie feudale, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi ale ţărănimii [2].

Datorită răscoalei din 1907 precum şi dezvoltării mişcării muncitoreşti, în condiţiile unor alte mari evenimente petrecute pe plan intern şi extern, s-a ajuns la o nouă configuraţie a forţelor politice din ţară. Faţă de această situaţie, clasele dominante au abordat şi o politică mai elastică, de aşa zise reforme, menite chipurile să vină în sprijinul ţărănimii lipsite de pămînt sau cu pămînt puţin, să acorde dreptul de vot unor categorii mai mari de cetăţeni, dar care în realitate urmărea înşelarea maselor exploatate şi împiedicarea făuririi alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănime.

---

1 Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921, Editura politică, Bucureşti, 1967,, p. 75.

2 Nicolae Ceauşescu, „P.C.R. — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi sociale din România", Ed. politică, Bucureşti, 1966, p. 20.

Anul 1913 marchează o etapă importantă în acțiunile țărănești. Condițiile de învoială tot mai grele, participarea la cel de-al doilea război balcanic, rechizițiile și samavolniciile autorităților au dus la intensificarea acțiunilor țărănești. Acest lucru îl face pe C. Stere să declare în parlament că „pentru toate suferințele vii ale acestui neam evenimentele din urmă și perspectivele viitorului apropiat nu mai îngăduie tărăgănarea...", el cerînd lărgirea dreptului de vot, pe baza colegiului unic pentru toți știutorii de carte și „întregirea reformei agrare, atît în ce privește ocrotirea muncii cît și pentru a trece în stăpînirea țărănimii fără întîrziere și la nevoie, prin expropriere silită, a cel puțin 2.000.000 ha.[3]. Se știe că mai înainte „manifestul-program" al partidului liberal din 1911 înscrie ideea reformei agrare alături de cea ce reformei electorale și modificarea constituției.[4]

În anii 1913 și 1914 problema agrară și a votului universal fac obiectul unor ample și furtunoase dezbateri în parlamentul țării, în presa de toate nuanțele, în studii profunde, ca urmare a unor puternice frămîntări țărănești cerîndu-se aproape în unanimitate așa cum spunea deputatul liberal Stelian Popescu în ședința din 29 noiembrie 1913 „măsuri grabnice pentru a evita o nenorocire"[5].

La sfîrșitul anului 1913 este adus la putere un guvern liberal care în urma alegerilor își asigură o majoritate dominantă în parlament dar nu edificatoare pentru ceea ce preconiza teoretic și programatic să facă.[6]

Propunerea de modificare a Constituției a stîrnit în Adunarea deputaților furia conservatorilor : P. Carp luînd cuvînt arată că propunerile ce s-au făcut sînt „pripite, dăunătoare clasei țărănești, atingătoare de temeliile dinastiei și periculoase chiar pentru existența țării.[7]

În parlamentul nou ales în decembrie 1913, în care guvernul liberal deținea majoritatea, problema reformelor devine centrală.

Din cine era formată Adunarea deputaților (Parlamentul) anului 1913, în care și N. Iorga era ales ? Redăm doar cîteva nume de deputați : P. P. Carp, M. Marghiloman, G. Mîrzescu, C. Stere, I. Lahovary, Barbu Delavrancea, N. C. Filitti, Al. Rășcanu, N. Titulescu, V. Trăteanu, C. Bacalbașa, I. Duca, N. Fleva, Gh. Ghibănescu, S. Mehedinți, V. S. Mortun, Take Ionescu, dr. C. Anghelescu, Titu Maiorescu, M. Cantacuzino, I. Calinderu și mulți alții alcătuind 189 deputați aleși de cele trei colegii.

Amintim că N. Iorga este ales deputat, aproape fără întrerupere din anul 1907, prima dată fiind candidat și ales la Iași. A fost un deputat, un parlamentar, de excepție, istoricul ce de fapt „pășea de la prima licărire a vieții prin largile căi ale creatorilor de viață și demnitate națională... diplomă din Moldova, astfel că tot ce fusese mai bun la înaintași se păsdobîndind arta vorbirii de la „Conu" Costache Iorga, primul avocat cu tra și lua forme majore în copilul avocatului Nicu Iorga.[8] Liceul de la

3 „Viața Românească", nr. 10-12, Iași, 1913, p. 106-107.
4 „P.N.L. Manifestul programatic al partidului", București, 1911.
5 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința de vineri, 29 noiembrie 1913.
6 Almanahul ziarelor „Adevărul" și „Dimineața", 1915.
7 Dezbaterile Adunării Deputaților, din vineri, 21.02.1914.
8 N. Iorga, Pagini de tinerețe, I, Ed. alcătuită, prefață și bibliografie de Barbu Teodorescu, Studii și documente, 1968, Ed. pentru literatură, p. V.

Botoşani, cel de la Iaşi îndeosebi îl pune în legătură cu socialismul ceea ce-l face să păstreze continuu „mila de oameni, de orice om, cu atît mai mare milă, cu cît e mai nenorocit". [9]

Cine era N. Iorga în furtunoasa Adunare a deputaţilor din anii 1913 şi 1914 ? era recunoscut profesor la Universitatea din Bucureşti, post ocupat prin concurs din 1894, membru corespondent al Academiei Române, conduce publicaţia „Neamul românesc", „Floarea darurilor", avea un număr impresionant de articole, lucrări de literatură, de istorie, expunea conferinţe, conducea Partidul Naţionalist Român, ţinuse primul său discurs parlamentar dedicat problemei ţărăneşti, înfiinţează Institutul de studii sud-est Europene (1914) ceea ce-l făcea pe deputatul Gr. Procopie să declare că „este un cîştig pentru noi.. faptul că adunarea are ca deputat un om de valoarea d-lui Iorga, că un cugetător de talia d-sale este nu numai partizanul reformelor pe care le propunem, dar pare că ar vrea să mergem ceva mai departe". [10]

În luările sale de cuvînt sprijină cu argumentele istoricului problema ţărănească, votul universal, lupta de eliberare a românilor din teritoriile ocupate, promovarea limbii române, inclusiv în raporturile diplomatice etc.

Este mereu împotriva luptelor sterile dintre partide pentru că spune el „luptele lor nu sînt altceva decît simple certuri de familie, lupta cîinilor în jurul unui os. Ele se ceartă pentru că fiecare voieşte să stea la putere şi să se ghiftuiască cît mai mult timp, dar se înţeleg de minune cînd e vorba să ţină poporul în robie politică şi economică". [11]

Referitor la proiectele de reforme supuse dezbaterii Adunării Deputaţilor N. Iorga ia cuvîntul de mai multe ori. Iată ce declară în şedinţa din 13 decembrie 1913 : este bine totdeauna să gîndim că „vorbim avînd înaintea noastră o ţară şi un popor"... „ştiu că trăim într-o ţară de adîncă suferinţă a acelora pe care se sprijină însăşi existenţa statului român şi am fost dintre aceia care am avut temei ca această suferinţă şi simţul ce poate provoca să nu influenţeze cumva asupra hotărîrii săracilor acestui pămînt". [12] N. Iorga face cu vehemenţă încă din 1907 în presă o operă critică celor două partide devenite „istorice" arătînd că, „conservatorii sînt călăuziţi de oameni care resping reformele... oameni care poartă pe steag reacţiunea în cea mai antipatică formă a ei"..., iar despre liberali afirma că „deşi împovăraţi de păcatul multului sînge vărsat, a cărui răspundere grea o poartă bătrînii lor... ei, liberalii sînt nehotăriţi pînă acum din cauza alcătuirii lor. Sînt şi printre dînşii proprietari şi arendaşi egoişti, sînt burghezi care nu caută decît banul, sînt speculanţi ai politicii". [13] Dacă partidul conservator trebuie să se sprijine pe ţăran, în rîndul întîi pe forţa veche a boierilor lui Ştefan cel Mare, mînă în mînă cu ţăranii care luptau sub steagurile sale"... „partidul conservator trebuie să opuie

9 N. Iorga, O viaţă de om, I, p. 134-135.
10 Dezbaterile Adunării Deputaţilor, 1913, p. 125.
11 Facla, An. II, nr. 1, ianuarie 1911, p. 5.
12 Dezbaterile Adunării Deputaţilor, 1913, p. 118.
13 „Neamul românesc", An. I, nr. 104, Bucureşti, 3 mai 1907, p. 803.

planului de reforme al partidului liberal un alt plan, care să pleacă din simțămîntul continuității istorice, din durata marilor familii, care trebuie să învețe înainte de toate a avea ca mai mult patriotism, iubirea pentru tot trecutul țării și pentru acei oameni care în viața de astăzi reprezintă în forma cea mai autentică acest trecut, clasa urmașilor de mari și biruitori ostași cari sînt șerbii de pe moșiile arendașilor din Moldova și din Muntenia". [14]

N. Iorga era foarte dur față de unele interpretări minore, de discuțiile și răfuielile personale, ce amintesc de Zaharia Trahanache, Farfuride. De exemplu, în ședința din 16.XII.1913 deputatul Zaharaff, fost ministru de război, cere să i se pună la dispoziție dosarele aflate la prefectura poliției capitalei, cuprinzînd toate actele depuse de domnișoara Victorița Gălățeanu „în contra domnului director al ziarului „Dreptatea" referitor la un inel." [15] Indignat de asemenea discuții în ședința din 17.XII.1913 N. Iorga îl întreabă pe președintele Camerei : „nu găsiți dumneavoastră, d-le președinte că această sală de ședință are un desavantaj ? îi lipsesc ferestrele care să se poată deschide pentru a aeresi mințile unor deputați". [16]

Atitudinea fermă de sprijinire a țărănimii era afirmată de N. Iorga permanent, în orice ocazie, mai ales din 1907, începînd cu acel teribil epitaf și testament „Dumnezeu să-i ierte" [17] publicat în „Neamul românesc", continuînd cu numeroase articole critice la adresa stăpînirii în această revistă ca și în „Semănătorul" unde a fost peste un an director. [18]

Cu o claritate fără echivoc în ședința din 4 martie 1914 N. Iorga afirmă : „d-lor, eu cred că în materie de proprietate mică și de drept electoral dumneavoastră nu dați nimic, ci dumneavoastră restituiți numai ceva... cînd e vorba, dacă să se dea țăranilor pămînt, nu e vorba de o acțiune caritabilă, ci e vorba de restituirea vechiului proprietar în dreptul său, pe care nu l-a uitat niciodată. Căci atunci cînd țăranul simte că pămîntul acela are o legătură cu el, aceasta nu este o închipuire a minții lui, ci aceasta este o amintire istorică, care trăiește în sufletul lui și pe care nici o lege nici o administrație n-a fost în stare să le înlăture". [19]

Cît privește reforma electorală N. Iorga și aici are o poziție franșă : „în materie de drept electoral trebuie să voteze acei care cunosc țara, care cunosc oamenii, care sînt legați de viața țării, iar nu cine știe ce fecioraș care cine știe cum a terminat patru clase... eu cred că orice țăran care își dă birul în bani, în sînge, acela trebuie să participe la viața politică a țării"... în vremurile vechi toată țărănimea noastră a participat la viața politică..., constituțiile acestea noi, Regulamentul Organic și Constituția din 1866, acestea au despuiat pe țărani de dreptul de a conduce țara". [20]

În contrast flagrant cu aceste opinii iată una conservatoare : „dacă în loc de cuvîntul expropiere s-ar fi spus împroprietărire, ne-am fi arătat

14 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 13.XII.1913, op. cit., p. 1913.
15 Idem, p. 132.
16 Ibidem, p. 133.
17 „Neamul Românesc", an. I, nr. 87, București, 8 martie 1907.
18 N. Stoian, Moartea unui savant, N. Iorga, Ed. Eminescu, București, 1976, p. 303.
19 Dezbaterile Adunării Deputaților, op. cit., p. 122.
20 Idem, p. 130.

mai puțin îngrijorați — declara N. D. Ghica, mare moșier, că nu se poate da pământul țăranilor, că dacă s-ar face așa ar fi o „erezie economică", „reacționară", o crimă în contra neamului nostru. [21]

Se știe că izbucnirea primului război mondial a dat pretext guvernanților de a suspenda efectuarea lucrărilor prealabile exproprierii. În sesiunea din noiembrie 1914 P. Liberal sub pretextul „împrejurărilor grave" a scos de pe ordinea de zi problema reformelor, care a rămas astfel înmormîntată pentru o perioadă de trei ani, fiind pusă din nou la ordinea zilei în 1921. Luările de cuvînt la obiect, pline de patos ale deputatului N. Iorga rămîn aspre și indubitabile rechizitorii despre regimul inuman aplicat țăranului român și contribuind astfel la măsurile ulterioare pe care statul le va lua în continuarea dezvoltării sale istorice.

Résumé

Par la plume — dans ses études et articles —, de même que par une infatigable participation directe, effective, à la vie sociale et politique roumaine, le grand homme qui fut Nicolae Iorga s'est attaqué aux problèmes complexes, étonnants par leur portée et variété ; nous en avons sélecté ce qui représente, à notre avis, une contribution particulière à la vie parlementaire des années 1913—1914, années orageuses, décisives, où l'on vit se définir les positions des partis vis-à-vis la nécessité d'une réforme agraire et d'une réforme électorale.

Après les mouvements continus des paysans et spécialement après 1907, une série de lois et mesures émanant de la bourgeoisie élargissaient les conditions favorisant un développement capitaliste de l'agriculture (en réduisant la sphère des relations féodales qui encombraient encore les villages) mais sans rien faire pour améliorer la situation des paysans. Par conséquent, les intérêts de la paysannerie s'affirmènent de plus en plus dans la vie politique du pays.

La question agraire, pas encore résolue, provoquait des mouvements sociaux profonds ; le „clou" en était l'inéquitable répartition de la terre, son insuffisance pour les masses larges de la paysannerie, les arrérages, l'exploitation impitoyable des grands propriétaires terriens.

Dans ses prises de position dans l'Assemblé des députés Nicolae Iorga met les arguments de l'historien au service de l'homme politique pour soutenir la cause des paysans, le suffrage universel, le combat de libération des Roumains des territoires occupés, la promotion de la langue roumaine, dans les rapports diplomatiques inclusivement.

Nicolae Iorga manifeste une atitude ferme et constante, nette, sans équivoque, en faveur de la réforme agraire et de la loi électorale, il critique vivement l'injuste répartition de la propriété, l'ordre social, en démolissant les répliques de ses opposants à l'aide de brillantes argumentations, en apportant une contribution particulière dans la tentative de résoudre le problème des paysans en Roumanie.

C'est une des raisons pour lesquelles aujourd'hui nous le vénérans et le respectons.

21 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 21.02.1914.

NICOLAE IORGA ÎN CONȘTIINȚA NEAMULUI ROMÂNESC (DECEMBRIE 1940 — VARA ANULUI 1944)

TRAIAN UDREA

Era într-o miercuri, 27 noiembrie 1940, cînd o bandă de legionari după zmulgerea profesorului Iorga dela masa de lucru din Sinaia au comis scelerata faptă de a curma viața acestui titan al științei și culturii românești și universale.

Cel care își făcuse crez din reîntregirea întregului neam românesc într-un singur stat unitar, care apoi de pe pozițiile unui naționalism democratic își pusese scrisul său în slujba apărării fruntariilor țării amenințate de fascism și revizionism sfîrșea într-un șanț, căzut victimă legionarilor trădători de țară, la mai puțin de trei luni după dictatul fascist de la Viena.

Asasinatele de la Jilava, uciderea lui Virgil Madgearu și a marelui savant și om de atitudine patriotică Nicolae Iorga au provocat un val uriaș de indignare împotriva legionarilor și patronilor lor hitleriști. Ecoul acestor fărădelegi a zguduit însăși conștiința generalului Ion Antonescu și colaboratorilor săi apropiați provocînd o confruntare dură în cadrul consiliului de miniștri extrordinar din 28 noiembrie 1940.

Generalul I. Antonescu, întărit de asigurările și dovezile de încredere personală ce i le arătase Hitler recent, la Berlin, cu prilejul aderării României la Pactul Tripartit, adopta o poziție vehementă contra asasinilor legionari cerîndu-le chiar demisia în bloc din guvern pentru o nouă remaniere din care să fie excluși cei care ordonaseră masacrele. Spre a-l sprijini, colaboratorul său apropiat Mihai A. Antonescu și-a prezentat chiar demonstrativ demisia din funcția de ministru al Justiției ca protest împotriva crimelor comise de legionari, demisie care, bineînțeles, nu i-a fost acceptată. Miniștrii legionari în cap cu Horia Sima pretind a nu fi știut nimic despre asasinatele comise ; rămîn mai departe în guvern dar, în schimb, sînt siliți să accepte desființarea poliției legionare și interdicția portului de armă și prezența gărzilor legionare în fața sau înlăuntrul unor instituții sau întreprinderi.

Revolta generală a opiniei publice împotriva asasinatelor comise și în primul rînd ecoul uciderii năprasnice a marelui Iorga a determinat stoparea pentru o vreme a bestiilor legionare de la noi fărădelegi.

Condus pe ultimul drum în afara familiei de un grup restrîns de devotați admiratori, temători pînă în ultima clipă să nu cadă ei înșiși vic-

time ale bandelor legionare, profesorul Iorga nu a putut fi momentat cinstit și pomenit în țară. Zeci de academii, instituții științifice și de învățământ din numeroase țări, în unele țări (Turcia) chiar proclamarea unui doliu oficial pentru un mare prieten și cunoscător al istoriei Turciei au arborat consternați și uluiți însemnele de rămas bun pentru marele dispărut. Și nu întîmplător, prima evocare — e drept fără a-l pomeni nominal pe profesorul Iorga — avea s-o facă un tînăr — pe atunci — istoric, într-o revistă a tinerei generații „Flamura" : „În primele sale două numere din 1 și 15 noiembrie 1940 revista aproape în întregime conținuse articole, poezii (colabora între alții M. Beniuc), fragmente de Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, N. Bălcescu, evoca nedreptatea dictatului de la Viena și căuta să țină trează nădejdea restabilirii granițelor mutilate în 1940.

În al treilea număr din 1 decembrie 1940, închinat Unirii de la Alba Iulia, Ion Dimitrie Suciu în articolul *1 decembrie 1918* evocînd situația grea existentă. „Astăzi, într-o țară supusă, înfrîntă, fără război, cu Ardealul sfîșiat" ținea să precizeze că „orice român trebuie să considere starea actuală de înfrîngere ca ceva provizoriu care la prima reacție românească mai puternică se va sfărîma ca un turn de carton".

În același articol, I. D. Suciu găsea prilegul să evoce pe unul din cei mai vajnici luptători pentru reîntregirea neamului și apărător pînă la ultima suflare a drepturilor istorice ale românilor asupra întregului teritoriu locuit de ei din cele mai vechi timpuri, de totdeauna.

Evocînd perioada premergătoare asasinării profesorului Iorga, I.D. Suciu se exprima textual : „Cînd un om a încercat să ne arate declinul și prăbușirea spre care mergem, cînd a încercat să ridice tot ceea ce este românesc la gradul de sfînt, a fost disprețuit, prigonit și omorît".

Critica virulentă a politicii de cedare în fața dărîmătorilor hotarelor românești, dar mai ales articolul care încrimina asasinarea profesorului Iorga au atras interzicerea „Flamurei".

Același I. D. Suciu pe atunci asistent universitar, va evoca într-o nouă revistă „Tinerețea" (nr. 1, 15 martie 1941) figura fostului său profesor universitar într-un articol („Nicolae Iorga") însoțit de fotografia ilustrului dispărut în care condamnînd faptul că acesta fusese asasinat ca un criminal de rînd concluzia cu curaj : „E cea mai mare pată ce va acoperi istoria românească. Un geniu care n-a cunoscut liniștea, care toată viața a luptat pentru izbînda românismului a fost omorît. Istoria va judeca".

După acest articol, I. D. Suciu care era codirector al revistei este scos din conducerea revistei.

Dar după prăbușirea rebeliunii, multe alte voci s-au deslegat. Însuși dictatorul Antonescu dorind să se detașeze și crezînd că în felul acesta nu va mai fi asociat în ochii opiniei publice cu crimele și asasinatele din cele cinci luni de guvernare legionaro-antonesciană, va permite apariția unor reviste („Tinerețea", mai sus citată ; „Viața nouă", „Luceafărul" — serie nouă, „Vremea" sub o nouă conducere după 26 ianuarie 1941 ; „Tribuna" — Brașov ; „Transilvania" — Sibiu ; „Pămînt românesc" dar mai ales „Ar-

dealul" oficiosul expulzaților și refugiaților ardeleni etc.) sau organizarea unor manifestații de atitudine culturală și patriotică. Și dintre acestea — alături și prefațînd apariția *Istoriei literaturii române* a lui G. Călinescu sau ancheta sociologică *60 de sate românești* nu putea să lipsească evocarea strălucitului savant, om de litere și cultură Nicolae Iorga de la a cărui naștere se împlineau în iunie 1941, 70 de ani.

Seria manifestărilor și articolelor celei de a 70-a aniversări a nașterii sale a fost deschisă — făcînd abstracție de articolul lui I. D. Suciu mai înainte amintit — de Gheorghe I. Brătianu într-un articol *Nicolae Iorga* apărut în nr. 4 (1 iulie 1941) al „Revistei Fundațiilor regale" [1].

„În urma tragediei — amintea nu mai puțin ilustrul urmaș la catedra și la conducerea Institutului de istorie universală — de-abia de s-a ridicat un glas răsleț pentru a rosti un cuvînt de pomenire".

Un alt valoros istoric român N. Bănescu deschidea primul număr pe 1941 al lui „Revue historique du Sud-Est européen" cu un articol omagial la adresa fondatorului revistei.

Nesemnat, dar datorat penei lui C. C. Giurescu — cu care defunctul dusese polemici pătimașe în deceniile trei și patru — dedică profesorului Iorga un articol în care după ce se sublinia opera lui enormă ca proporții și variată ca formă, declarînd că era prea de vreme spre a se putea rosti o judecată dreaptă și senină cuprinzînd întreaga activitate a lui N. Iorga conchidea : „Noi ne închinăm în fața mormîntului său și aducem omagiu cuvenit acestei personalități excepționale" [2].

După o primă ședință intimă a membrilor Academiei Române din 28 martie 1941 consacrate comemorării celui ce adăugase prin activitatea sa prodigioasă noi străluciri acestui înalt for de cultură, știință și atitudine românească, la 15 mai 1941 Academia va organiza o ședință comemorativă publică.

„Evenimentul zilei" consacră două din cele mai patetice articole omagiale".

„Academia Română — arată într-unul dintre ele Nicolae Jianu — comemorează astăzi pe Nicolae Iorga. Și întreaga țară, cel puțin tot ce are această țară curat, demn și înalt va participa la această sărbătoare.

Este taina destinului său frîngerea această apocaliptică a unei vieți de mucenic al culturii și al naționalismului [3].

Ion Vinea, o zi mai tîrziu, în același ziar își intitula articolul său *Un titan* și după ce evoca marile merite ale lui Nicolae Iorga pentru progresul științei și culturii românești el sublinia : „Fără îndoială, Iorga făcea parte din rasa stinsă a Titanilor, de care natura ne reamintește la răstimpuri prin cîte un trimis izolat. Acest trimis ne-a iubit și a crezut în noi. La sufletul lui a crescut flacăra conștiinței noastre naționale" [4].

1 Gheorghe I. Brătianu, *Trei cuvîntări*, 1944.
2 „Revista istorică română", t. X, 1940, p. 491. (Deși revista poartă ca dată de apariție 1940, în realitate a apărut cu o mare întîrziere în primăvara anului 1941.
3 „Evenimentul zilei", 15 mai 1941.
4 Idem. 16 mai 1941.

Şi un final angajament : „întru amintirea ta, pentru odihna ta, vom învinge“ [5].

Vor mai evoca pe Iorga în acea întunecată şi prevestitoare de noi încercări pentru neamul nostru primăvara 1941, Victor Eftimiu despre *Teatrul lui Iorga* [6], Perpessicius despre *Stilul lui Iorga* [7], Ion Pillat *O personalitate cu relief de Renaştere italiană* [8], C. Rădulescu-Motru *Destinul unui cărturar român* („Moartea-i tragică : o apoteoză pentru el, un memento dureros pentru neamul nostru“) ; Liviu Rebreanu despre *Animatorul incomparabil* („N. Iorga a fost — spunea autorul „Răscoalei“ — a fost cel mai formidabil creer pe care l-a produs neamul românesc pînă astăzi“ [9] ; Radu R. Rosetti *N. Iorga, istoric militar*, I. Simionescu *Vîrful de munte* [10] ; Ionel Teodoreanu *Noapte bună* [11].

Numărul omagial N. Iorga din 15 iunie 1941 al revistei „Vremea“ la a cărui pregătire organizatorică un rol important l-a jucat şi pe atunci neobositul Vasile Netea, cunoscutul istoric şi publicist de mai tîrziu.

Şerban Cioculescu semna de asemenea un articol omagial *N. Iorga* [12] din care îmi voi permite să citez un fragment : „Nu ne mai e îngăduită întrebarea, în ce chip festiv s-ar fi desfăşurat ziua de 17 iunie care l-ar fi găsit pe N. Iorga la masa de lucru. Sîntem siguri însă că sărbătoritul, simţitor la asemenea manifestări ar fi refuzat-o pe aceasta între hotarele sfîrîecate. Ne-ar fi îndemnat sever, abţinerea de la orice bucurie, pînă ce ne vom învrednici să fim iarăşi cu toţii la un loc, în zările pe care le-a cuprins cu pasul şi cu visul“ [13].

Angajarea României în război de partei Axei a înăsprit cenzura, a împiedicat largi manifestări omagiale în continuare a tuturor celor ce-l admiraseră pe Iorga. Ion Antonescu şi echipa lui antrenaţi în aventura hiteleristă antisovietică nu mai erau dispuşi să permită omagierea autorului „Sfaturilor pe întuneric“ a ultimelor articole şi luări de poziţii de netă poziţie faţă de revizionismul teritorial agresiv al Axei pe care-l profesase savantul Iorga pînă în ultima clipă a vieţii sale [14].

Iorga fusese răpus fiziceşte. Istoricul Iorga constituia pentru orice patriot român simbolul reîntregirii neamului într-un singur stat unitar, ceea ce era în contradicţie cu politica antonesciană de aservire economică şi politico-diplomatică a României la interesele imperialismului german hitlerist.

În anii ce vor urma evocarea sa şi a operei sale va mai fi permisă doar în circuitul închis al activităţii academice.

---

5 Ibidem.
6 „Vremea“, 15 iunie 1941.
7 Ibidem.
8 Ibidem.
9 Ibidem.
10 Ibidem.
11 Ibidem.
12 „Curentul literar“, 21 iunie 1941.
13 Ibidem.
14 Articole adunate şi publicate recent într-un volum prin grija cercetătorului Stelian Neagoe.

Era firesc ca o serie de discipoli și foști colaboratori ai săi N. Bănescu, Mihail Berza, Aurel Sacerdoțeanu și în primul rînd urmașul său la conducerea catedrei, Institutului și la fotoliul de academician Gheorghe Brătianu să caute și să găsească prilejuri pentru evocarea omului, profesorului și savantului Iorga.

Un prilej îl va constitui redeschiderea Institutului de Istorie universală „N. Iorga", care ca un omgiu potrivit mentalității epocii a avut loc la mai bine de un an de la asasinarea sa, anume de ziua numelui său, adică pe 6 decembrie 1941.

Au rostit discursuri evocînd personalitatea marelui dispărut Gh. I. Brătianu, directorul Institutului, Ion Petrovici, ministrul Culturii Naționale, I. Simionescu, președintele Academiei Române și N. Bănescu, directorul Institutelor Sud-est european și de Bizantinologie [15].

Ales academician în 1941, Gh. I. Brătianu își va ține discursul de recepție la 26 mai 1943, avînd ca subiect o amplă evocare a operei predecesorului său [16].

„Va veni o vreme — spunea Gh. I. Brătianu — în partea finală a discursului său — în care se va putea vorbi și despre sfîrșitul lui, tragedie asemănătoare doar aceleia în care Miron Costin și-a lăsat cu două veacuri și jumătate în urmă frumosul cap de cronicar și gînditor" [17].

Se sublinia că profesorul Iorga a fost smuls de la masa de lucru „în plină putere de gîndire și de muncă" [18].

După mutilarea teritorială a țării se părea că nimic n-ar mai fi putut zgudui mai mult și trezi conștiința publică a țării. Și totuși conștiința țării a fost șocată de „vestea brutală a sfîrșitului său. În freamătul de groază cu care a întîmpinat-o revolta unui neam întreg, această conștiință s-a regăsit așa cum proorocul ei o vestise din timpurile uitate ale tinereții sale" [19].

Manifestîndu-și credința că după el vor trece „vremurile turburi și nesigure de azi" se va restabili „integritatea românească" [20], Alexandru Lapedatu spunea în încheiere și cu aceasta vom încheia și noi comunicarea noastră :

„Firește oameni ca N. Iorga depășesc generațiunile. Ei sînt sortiți să rămînă sus, pe culmile ce nu mai pot fi ajunse ale acestora. Nu pe ei deci sîntem ținuți a-i întrece în goana noastră după progres, ci pe semenii lor. Totuși moștenirea lor apasă pe umerii celor rînduiți a le-o lua" [21].

---

15 *Institutul de istorie universală „N. Iorga". În amintirea lui Nicolae Iorga*, București, Imprimeria națională M.O. 1942.

16 *Academia Română, Discursuri de recepțiune, LXXXI. Nicolae Iorga, istoric al Românilor. Discurs rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă de Gheorghe I. Brătianu. Cu răspunsul d-lui Alex. Lapedatu*, București, Imprimeria națională, M.O., 1943.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 Ibidem, p. 25.

20 Ibidem, p. 37.

21 Ibidem, p. 38.

PROBLEME ALE POLITICII EXTERNE A ROMÂNIEI OGLINDITE ÎN „MEMORIILE" LUI NICOLAE IORGA

VALERIU-FLORIN DOBRINESCU

„Memoriile" lui N. Iorga, publicate încă din timpul vieții autorului, ne demonstrează că istoricul cunoștea în detaliu pulsul vieții noastre social-politice, precum și problemele de bază cu care se confrunta diplomația României. Intrăm astfel într-o vastă problematică față de care N. Iorga formulează propriile sale judecăți, multe din ele de o reală valoare științifică. „Memoriile" conțin, însă, și unele aprecieri cu caracter subiectiv, datorate omului politic care le-a scris, șef de partid burghez, iar în perioada 18 aprilie 1931 — 5 iunie 1932 prim ministru al României.

Ne propunem să analizăm, aici, cîteva aspecte ale politicii externe a României, prezente în „Memoriile" lui N. Iorga. Opțiunea noastră se datorează și faptului că istoricul a fost unul din marii artizani și, apoi, apărători ai *Unirii* realizate de masele populare în cursul anului 1918. De altfel, ca o profesiune de credință, în prefață la volumul I, Iorga ne mărturisește că în „Memorii" se va vedea cum „*ideea unității naționale m-a preocupat toată viața*" (s.ns.) [1].

Dorința sinceră a poporului român de a realiza statul național unitar nu prin participare la război nu era posibilă. În contextul situației generale singura posibilitate de înfăptuire a *idealului național integral* era folosirea conjuncturii internaționale din acel moment. Participînd la război, afirma N. Iorga, țara noastră „a dorit să asigure libertatea populației românești celei mai autentice, mai sănătoase și mai doritoare *de a forma același corp politic cu noi*" (s.ns.) [2]. În pofida unor dificultăți de moment, Iorga avea certitudinea că „unul din marile daruri sufletești ale acestui război crîncen va fi *reîntregirea istorică a popoarelor*" (s.ns.) [3].

Nu insistăm aici asupra rolului jucat de N. Iorga și de ziarul său „Neamul Românesc" în anii marilor încercări prin care a trecut țara noastră, 1916—1918. Amintim doar că discursul ținut de el în Camera Deputaților, la 14 decembrie 1916, a reprezentat unul din momentele cele mai înălțătoare din anii războiului și a influențat puternic opinia publică românească, încrezătoare în victoria deplină asupra Puterilor Centrale și

1 N. Iorga, *Memorii*, vol. I, Ed. Națională „S. Ciornei", 1931, p. 8.
2 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, Craiova, Ed. „Ramuri", f.a. p. 239.
3 *Ibidem*, p. 220

în realizarea *Marii Uniri*. Crearea statului național unitar român nu a fost, desigur, opera unui singur om și nici a unei singure generații. Năzuința fierbinte a poporului român s-a înfăptuit prin dreptatea istorică și prin ceea ce veacurile au adunat ca putere de voință a tuturor generațiilor, un rol deosebit revenind cărturarilor între care se numără și N. Iorga.

La sfîrșitul primei mari conflagrații, reprezentanții țării noastre au mers la Paris pentru a prezenta spre confirmare și recunoaștere internațională, în fața Marilor Puteri și a forumului păcii din capitala Franței, *Hotărîri plebiscitare de Unire* din 27 martie, 15 noiembrie 1918 și 1 decembrie 1918. Delegația română a fost primită nefavorabil la Paris unde i s-au adus nedreptăți și jigniri ; un contemporan aprecia dealtfel că pentru noi a fost un adevărat „calvar al păcii". „De la început — scrie N. Iorga — Conferința, apoi cei patru au fost intratabili. Nici o jignire n-a fost cruțată. Deciziunile inapelabile li se comunicau cu cîteva ceasuri înainte de datoria lor de a semna. Orice amabilitate și omenie ar fi lipsit din aceste procedee tiranice" [4]. N. Iorga considera revendicările românești „moderate" și sublinia că noi „am renunțat la hotarele naturale pentru a nu cuprinde, în țara noastră de mîine, prea multe elemente străine" [5]. Omul politic sublinia, în același timp, dezinteresul manifestat de unele cercuri anglo-americane față de revendicările României [6] și indica motivele, îndeosebi economice, [7] care determinau Marile Puteri să aibă o atitudine nefavorabilă față de țara noastră. El constata că unele clauze ale tratatului de la St. Germania erau inacceptabile [8], un eventual aviz al Statelor Unite, în această problemă, fiind socotit drept „periculos" [9].

Față de atitudinea negativă a Conferinței în problema Tratatului cu Austria, I. I. C. Brătianu a decis să plece din Paris, considerînd că țara noastră este „un stat suveran, căruia nimeni nu i-a contestat independența". Poziția României în chestiunea Tratatului de la St. Germain a fost apreciată favorabil de presa franceză și de unii deputați din această țară, în timp ce Statele Unite și Anglia se făceau remarcate „ca autori ai politicii agresive a Conferinței contra României" [10].

Apărarea independenței și suveranității naționale a fost scopul principal și elementul esențial care a călăuzit activitatea delegației române la Paris. Din nefericire, Marile Puteri au nesocotit acest deziderat. Considerînd că „nimănui nu-i plac clauzele Tratatului cu Austria" [11] și că „indignarea în opinia publică este mare" [12], N. Iorga nota cu amărăciune

4 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 272-273.
5 *Ibidem*, p. 175.
6 *Ibidem*, p. 188.
7 *Ibidem*, p. 216-217.
8 *Ibidem*, p. 273-274.
9 *Ibidem*, vol. III, p. 9.
10 Arh. M.A.E., Fond 71, Conf. Păcii, vol. 224, f. 243.
11 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 273.
12 *Ibidem*, p. 281.

că „Aliații n-au fost nici drepți, nici măcar amabili“ [15] și că „în Parlamentul român e un adevărat proces făcut Aliaților care, evident, au și ei greșelile lor față de țară“ [16].

La Conferința de Pace, în general, Marile Puteri au sprijinit revendicările naționale ale României dar, în unele momente, au condiționat recunoașterea *Hotărîrilor de Unire,* din cursul anului 1918, de satisfacerea unor probleme economice, îndeosebi a petrolului, și recunoașterea clauzelor minorităților în Tratatul cu Austria. Delegația română condusă în prima fază a Conferinței de primul ministru I. I. C. Brătianu, a adoptat o *poziție de intransigență* față de atitudinea Marilor Puteri, care prin modul cum înțelegeau să rezolve diverse probleme politico-teritoriale, economice, financiare, navale etc. — afectau suveranitatea și independența țărilor mici. În timpul lucrărilor Conferinței, delegații României s-au pronunțat pentru principiul egalității statelor mari și mici, atitudinea lor avînd în vedere, în primul rînd, comandamentele superioare ale țării care se chemau atunci și se numesc și astăzi : *Integritate teritorială, Independență, Neamestec în treburile interne, Egalitate în fața legilor internaționale.* Totuși, unii contemporani, între care și N. Iorga, au condamnat *politica de rezistență* [17] adoptată de I. I. C. Brătianu la Conferința Păcii, făcîndu-l vinovat de intransigență și de deteriorarea raporturilor cu Marile Puteri. Iorga scria, de exemplu, că I. I. C. Brătianu nu a obținut rezultatele scontate poate și pentru faptul că „n-a știut să-și facă simpatii, datorită firii sale dictatoriale“ [18] și nu a avut curajul „de a ataca marile probleme“ [19]. S-a pus în balanță atitudinea șefului guvernului român cu aceea a unei politici de „tranzacțiuni“ care, după părerea noastră, atunci și oricînd trebuie condamnate, deoarece în problemele de interes național nu pot fi admise concesii. Noi credem ca, fără intransigența lui I. I. C. Brătianu și a celorlalți delegați români la Conferința de Pace, revendicările noastre naționale ar fi avut de suferit. *Conferința, este adevărat, a validat principiul naționalităților, bazat pe dreptul popoarelor de a dispune de ele însăle* [20] Ceea ce trebuie reproșat Marilor Puteri a fost tendința lor de a folosi Conferința pentru a-și menține și lărgi sferele de influență economice și politice. Conferința Păcii de la Paris a acordat consacrare juridică noului statut teritorial și politic al României, consfințind principiul de dreptate și de libertate în numele cărora țara noastră se alăturase Marilor Aliați în 1916. *România constituia dealfel un exemplu clasic de aplicare a principiului naționalităților,* conformația sa teritorială corespunzînd regulilor și comandamentelor istorice ce decurgeau din firea și dezvoltarea națiunii noastre.

Deși a fost convins că atitudinea Marilor Puteri era revoltătoare, N. Iorga nu a înțeles și aprobat total intransigența primului ministru I. I. C.

15 *Ibidem,* p. 283.
16 *Ibidem,* 294.
17 Idem, *O îndreptățire a „politicii de rezistență“ în 1919,* București, 1940.
18 N. Iorga, *Memorii,* vol. II, p. 248-249.
19 *Ibidem,* p. 193.
20 J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours,* Cinquème édition, Paris, Dalloz, 1971, p. 10.

Brătianu, poziție ce avea în vedere apărarea independenței și suveranității statului român. Cu toate acestea, savantul, animat și el de un profund patriotism, era departe de a sprijini o asamblare prea pronunțată a politicii României la politica Angliei și Franței.

Imediat după Marea Unire, diplomația română a urmărit ca, prin acțiuni numeroase și variate, *să consolideze unitatea națională* prin apărarea integrității teritoriale și respectarea clauzelor Tratatelor de Pace. În acest context, sistemul alianțelor sale interbelice s-a manifestat pe trei planuri : a) general, universal (sprijinirea unei formule de securitate colectivă) ; b) regional (alianțe și relații pașnice cu vecinii) ; c) continental. Politica internațională a țării noastre era deci determinată de poziția geografică [21], păstrarea nealterată a fruntariilor țării rămînînd, pînă în anul 1940, principalul obiectiv al diplomației.

N. Iorga a apreciat pozitiv această opțiune internațională care deriva din tradițiile progresiste ale diplomației române și întrunea adeziunea tuturor factorilor politici din țara noastră.

„Memoriile" conțin date sugestive privind raporturile țării noastre cu Marile Puteri. Orientîndu-se spre Franța și Anglia, țări interesate, cel puțin în primii ani postbelici, în respectarea clauzelor de Pace, România nu și-a însușit întotdeauna integral punctele de vedere ale diplomaților celor două state, ci a ținut cont de realități și, mai ales încă de *interesele naționale* [22]. N. Iorga sesizează în mai multe rînduri această poziție. Astfel, vorbind de prințul Barbu Știrbei, care se pronunța pentru strînse legături cu Franța istoricul recomanda prudență [23], considerînd, pe bună dreptate, că orice act pornit din cancelariile Quai d'Orsay-ului trebuie privit cu mult discernămînt. Totodată, istoricul își exprima temerea față de „rațiunile" politicii tradiționale a Foreign Office-ului [24], arătîndu-și totodată dezacordul față de inițiativele engleze în privința „revizuirii pe cale pașnică" a clauzelor Tratatelor de Pace. Vorbind despre pactul celor patru, la ale cărui origini se aflau inițiativele lui Ramsay Macdonald și Mussolini, N. Iorga nota cu amărăciune : „Evul Mediu n-a murit cu totul" [25].

O altă chestiune, prezentă de mai multe ori în „Memorii", privește relațiile dintre România și Italia, țară de care ne leagă originea latină comună și raporturi tradiționale de prietenie. Dar, după marșul asupra Romei și instaurarea fascismului, această țară, în cadrul politicii sale sud-est europene, a făcut eforturi repetate pentru a subordona, economic sau politic, unele state dunărene, între care și România [26] ; marele istoric

21 G. Sofronie, *La position internationale de la Roumanie. Étude juridique et diplomatique de ses engagements internationaux*, Bucarest, 1938, p. 83-84.

22 B.C.S., St. Georges, Arh. V. Antonescu, CVIII, 5-20, Telegramă 264, 22 noiembrie 1923, I. Gh. Duca către V. Antonescu.

23 N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 141.

24 *Ibidem*, vol. VI, p. 302.

25 *Ibidem*, vol. VII, p. 93.

26 *Ibidem*, vol. III, p. 212. Vezi unele detalii în studiul lui D. Șandru, *Despre pătrunderea imperialismului italian în economia statelor balcanice și a României între anii 1924 și 1926*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Filiala Iași, XII, fasc. 2, 1962, pp. 185-206.

n-a ezitat să dezaprobe aceste încercări. Savantul amintește, între altele, faptul că „în materie de petrol, italienii se plîng de clauzele împiedicătoare ale legislației liberale“ [27], regimul minelor elaborat în 1924 fiind, așa cum s-a demonstrat, incontestabil superior celui anterior și favorizînd, într-o largă măsură, progresul industriei petrolifere [28], *întărirea vieții noastre economice și apărarea națională* [29]. Guvernul condus de generalul Al. Averescu a acționat, în anii 1926 și 1927, în vederea strîngerii raporturilor cu Italia. In acest scop s-a semnat cu această țară un tratat, eveniment, despre care N. Iorga scria : „Averescu a făcut cu Mussolini un tratat care ne asigură de sprijin politico-diplomatic dacă am fi atacați... nimic despre hotarele țării“ [30]. N. Iorga insistă asupra poziției potrivnice a Camerei Deputaților față de acest tratat, asupra atitudinii antiromânești a presei italiene. Tot el sesizează că N. Titulescu, datorită poziției antirevizioniste [31], nu se bucura de simpatie la Roma.

Diferendul italo-etiopian, care avea să însemne, pe planul raporturilor politice anglo-române, momentul de vîrf al colaborării dintre diplomațiile celor două state [32] este sugestiv evocat de N. Iorga în „Memoriile“ sale. După cum se știe, diplomația română, prin N. Titulescu, a sprijinit și susținut din toate puterile, atît în cadrul lucrărilor comisiilor tehnice, cît și în dezbaterile plenare, politica de sancțiuni a Foreign Office-ului. N. Iorga, subliniind, totuși, că Italia „s-a băgat *dans une mauvaise affaire*“ [33], nu era adeptul politicii de sancțiuni față de această țară. În final, politica sancțiunilor împotriva Italiei, datorită neînțelegerilor anglo-franceze de la Geneva, a dat greș, iar țara noastră și-a atras resentimentul Italiei. Societatea Națiunilor și întreaga organizare a securității colective primeau astfel o lovitură fatală.

Istoria Germaniei și politica acestei țări, mai ales după 1933, a reținut, de asemenea, atenția istoricului N. Iorga. Nu ne propunem aici, să prezentăm toate opiniile istoricului asupra politicii germane, antifascismul robust al lui N. Iorga și dezaprobarea totală a ceea ce savantul numea metode „hitleriene“. Subliniem doar că Iorga a intuit foarte exact că la originea refacerii Germaniei s-au aflat, în primul rînd, finanțele americane și că politica de concesii a Angliei și a Franței a favorizat reînvierea militarismului și a atitudinii revanșarde a Reichului. Încă din 1922, N. Iorga vedea în Germania o primejdie viitoare pentru România [34] iar trei ani mai tîrziu atunci cînd Hindenburg cîștiga alegerile prezidențiale, își exprima îngrijorarea în ceea ce privește menținerea păcii europene [35]. Remilitari-

27 N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 138.
28 Gh. Buzatu, *Rezultatele aplicării Legii Minelor din 1924 în industria petrolului din România*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol“, Iași, XII, 1975, p. 734-735.
29 Arh. M.A.E., Dosare Speciale, vol. 63, f. 143.
30 N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 8.
31 *Ibidem*, p. 150, 151, 277 ; vol. III, p. 151.
32 Arh. M.A.E., Fond 71, Anglia, Relații cu România, vol. 39, 1920-37, f. 7.
33 N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 274, 317.
34 *Ibidem*, vol. III, p. 330.
35 *Ibidem*, vol. V, p. 12.

zarea Germaniei [36] și politica de revizuire a Tratatelor de Pace prezentă în doctrina hitleristă au primit dezaprobarea totală a istoricului. Semnificativ pentru atitudinea patriotică a savantului este conținutul scrisorii prin care anunța că refuză să participe la recepția Ambasadei Germaniei la 13 martie 1935. *Nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura* din București. „Nu pot veni la recepția Ambasadei germane — scria Iorga *lui Hitler, ca unul care sînt legat de libertatea de gîndire, căpătată prin atîtea secole de luptă*" (s. ns.) [37]. Iar pe cei care credeau că viitorul țării noastre se află alături de Germania îi avertiza cu intuiția și experiența trecutului. „D-ta te bucuri — îi mărturisea Iorga la 24 ianuarie 1937 lui Octavian Goga — *căci vrei să mergem cu nemții. Vom fi siliți să mergem ca slugi*" (s. ns.) [38].

Diplomația română nu s-a lăsat antrenată în acțiuni care să-i lezeze raporturile cu vecinii. Conștientă că nici o idee și nici un act politic, oricare ar fi amploarea lor, nu se pot sustrage determinismul geografic, adut receptat de popoare în toată evoluția lor istorică, țara noastră a acordat o atenție deosebită relațiilor cu vecinii. Una din constantele diplomației românești interbelice a fost dealtfel promovarea unor relații de bună vecinătate cu Rusia Sovietică. Procesul de normalizare a raporturilor româno-sovietice a fost dificil și îndelungat, necesitînd eforturi suplimentare din partea ambelor diplomații. Găsim, în „Memorii", mai multe informații asupra evoluției relațiilor româno-sovietice.

Mai întîi, istoricul amintește contactele de la Londra și Copenhaga din anul 1920 [39], apoi pe cele din anul următor, din capitala Angliei [40], unde conferau Ciotori și sovieticul Crasin. „A făcut bună impresie — nota Iorga la 26 februarie 1921 — faptul că n-am primit pe denikiniști" [41]. Iorga apreciază rolul lui Al. Vaida-Voevod [42] în cadrul contactelor cu vecinul de la răsărit și scria că „în ce privește Uniunea Sovietică nu se poate duce o politică definitivă față de adversar nedefinit ; propaganda lor — accentua el — mă sperie mai puțin decît pe alții" [43]. Nici discuțiile dintre I. I. C. Brătianu și comisarul poporului pentru afacerile externe, Cicerin, la Genua în primăvara anului 1922, nici convorbirile de la Lausanne dintre Duca—Cicerin—Racovschi, sau cele de la Viena, din 1924, [44] nici alte contacte diplomatice stabilite dinainte sau realizate accidental în anii următori n-au reușit să apropie data stabilirii relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică. În cadrul acestor contacte [45], care urmăreau normalizarea raporturilor cu Uniunea Sovietică, *țara noastră nu a acceptat niciodată teza potrivit căreia ar fi existat un*

36 *Ibidem*, f. 148.
37 *Ibidem*, vol. VII, p. 229.
38 *Ibidem*, p. 396.
39 *Ibidem*, vol. III, p. 103.
40 *Ibidem*, p. 108.
41 *Ibidem*, vol. II, p. 356.
42 *Ibidem*, p. 354.
43 *Ibidem*.
44 *Ibidem*, vol. V, p. 331.
45 Arh. M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., vol. 96. 1942—1944, f. 16-20.

litigiu teritorial între cele două state [46]. Protocolul de la Moscova avea să joace rolul unei adevărate punți de legătură între diplomația românească și cea sovietică, trasînd cele dintîi jaloane spre normalizarea raporturilor dintre cele două state vecine [47]. N. Iorga s-a situat de partea acelor oameni politici din țara noastră care doreau normalizarea raporturilor româno-sovietice, prin recunoașterea integrității teritoriale a României și a principiilor de drept internațional. Atît timp cît a funcționat ca șef de guvern, au fost angajate negocieri pentru încheierea unui tratat de neagresiune între România și Uniunea Sovietică. Datele din „Memorii" ne conduc la concluzia că Iorga împărtășea poziția diplomației noastre de a nu angaja negocieri dacă nu se recunoaște statu quo-ul teritorial al României [48]; omul politic își manifesta, de altminteri, scepticismul în ce privește respectarea unui atare acord de către statul vecin [49]. Atunci cînd s-au stabilit raporturi diplomatice între România și Uniunea Sovietică, N. Iorga a aprobat și a apreciat poziția lui Titulescu în această direcție [50], considerînd acțiunea ministrului român „folositoare" [51]. N. Iorga s-a pronunțat, deci, pentru normalizarea relațiilor cu Uniunea Sovietică prin recunoașterea de către această țară a integrității teritoriale a României. În același timp, avînd în vedere experiența istorică, el avertiza la circumspecție în ce privește angajamentele politico-diplomatice ale uneia din marile puteri ale lumii.

Raporturile economice și financiare ale României sînt și ele prezentate în „Memorii". Problema bonurilor de tezaur [52], a despăgubirilor [53] și consecințele [54] adoptării legii minelor pentru raporturile României cu Marile Puteri sînt analizate subtil. De asemenea, încercările puterilor imperialiste de a-și subordona economia românească. „Trebuie — nota istoricul — să respingem. Astfel de „cadouri" ne asimilează cu Turcia lui Abdul Hasiz" [55]. N. Iorga înțelegea că concursul capitalului străin e o necesitate, dar cerea ca el să fie acceptat cu prudență, pentru a nu fi acaparați [56] economicește. În perioada crizei economice el s-a pronunțat împotriva concesiei telefoanelor [57] și a dezaprobat împrumuturile externe [58] care impuneau țării condiții financiare extrem de împovărătoare [59]. Atunci cînd sînt aduși în țară experți străini N. Iorga exclamă cu amărăciune „Aicea am ajuns" [60]. Isto-

46 Arh. St. București, Fond Carol II-personal, dosar 158, 1932, f. 2.
47 I. M. Oprea, *O etapă rodnică. Din istoria relațiilor diplomatice româno-sovieice, 1928—1936*, București, Ed. politică, 1967, p. 31.
48 N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 302, 274, 289, 290.
49 *Ibidem*, p. 375.
50 *Ibidem*, vol. VII, p. 299.
51 *Ibidem*, p. 168.
52 *Ibidem*, vol. III, p. 157.
53 *Ibidem*, p. 207.
54 *Ibidem*, vol. IV, p. 177.
55 *Ibidem*, vol. II, p. 314.
56 *Ibidem*, p. 356.
57 *Ibidem*, vol. VI, p. 11.
58 *Ibidem*, f. 63.
59 *Ibidem*, p. 24, 351, 385.
60 *Ibidem*, vol. V, p. 339.

ricul se pronunța pentru stabilirea unor raporturi economico-financiare echitabile, care să nu lezeze personalitatea și independența țării. Găsim aici încă o dovadă că N. Iorga aprecia rolul schimburilor economice în promovarea și amplificarea relațiilor între state și popoare. Mai mult, el se pronunța pentru condiții financiare acceptabile și avantajoase, ceea ce conferă afirmațiilor lui în această direcție o valoare practică de mare actualitate.

„Memoriile" conțin și aprecieri asupra unor evenimente internaționale mai importante, date privind raporturile interbalcanice și diverse alte chestiuni cu care s-a confruntat diplomația noastră în anii perioadei interbelice.

Am putea aprecia faptul că N. Iorga s-a situat, în raport de problemele internaționale ale României interbelice, pe o poziție corectă, ca adept al unei politici externe clare, demne, *de respectare a integrității teritoriale a statului nostru.* Față de Marile Puteri, N. Iorga considera că trebuie promovată o politică prudentă, corectă, atentă la învățămintele istoriei. Optica sa asupra politicii externe a României interbelice se subsumează unui curent larg de opinie care a dominat viața politică a țării noastre între anii 1919 și 1940 și care solicita, îndeosebi, *apărarea integrității teritoriale,* prin excluderea intervenției Marilor Puteri în treburile interne ale micilor state. În ceea ce privește orientarea internațională a statului nostru. N. Iorga afirma cu îndreptățită mîndrie : „România are a politică pe care o hotărăște ea și numai ea" [61].

PROBLEMS OF ROMANIA'S EXTERNAL POLICY REFLECTED IN N. IORGA'S „MEMOIRES"

Summary

We are presenting in this paper some of. N. Iorga's opiinions concerning Romania's policy. We are having in view the historian's appreciation of the Romanian officials position at the Peace Conference in Paris (1919—1920), Romania's relations with the Great European Powers, our country's attitude in some important international problems, etc.

We draw the conclusion that N. Iorga was the partisan of a clear-cut foreign policy, observing the territorial integrity and the principles of international rights, always dignified and taking into consideration the advanced traditions of the Romanian diplomacy. As far as the Great Powers are concerned, N. Iorga considered that we had to adopt a prudent and correct policy, not forgething, at all the lesson hostory had tought us. This is the reason why his conception on interwav Romania's international problems coincided with a large flow of ideas which was governing our country's political life from 1919 to 1940.

61 T. Georgescu, *N. Iorga împotriva hitlerismului*, București, Ed. științifică, 1966, p. 30.

NICOLAE IORGA DESPRE CARACTERUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

MIHAI IACOBESCU

Despre primul război mondial s-a scris foarte mult și continuă încă să se scrie, după cum dovedesc numeroasele studii și mai ales lucrările de sinteză, recent apărute [1] Este și explicabil, datorită consecințelor economice, social-politice, demografice, datorită mutațiilor profunde determinate de geografia lumii, în fizionomia și structura statelor, în relațiile politice.

Dar, cu toate acestea, relevarea concepțiilor lui Nicolae Iorga — cel mai mare dintre istoricii români — despre primul război mondial în general și despre caracterul acestuia în special, reprezintă un aspect major, în cea mai mare parte încă foarte puțin cunoscut și asupra căruia merită cu prisosință să se stăruie. Acesta, deoarece se trece, adesea foarte ușor peste concluziile juste, deja formulate și bogat argumentate, în legătură cu acest eveniment. Astfel, în nici una din lucrările valoroase, elaborate după 23 August 1944 și pînă în zilele noastre, nu se face o analiză atentă obiectivă, a contribuției aduse de istoriografia contemporană primului război mondial, pentru a se constata, în mod îmbucurător, că o bună parte din concluziile cele mai recente și mai viabile, cu privire la acest eveniment — cu privire la caracterul imperialist al scopului și acțiunilor întreprinse de marile puteri, cu privire la mobilurile, țelul și conținutul just al participării României — au fost deja afirmate, demonstrate, reprezentînd un bun de preț, de la care trebuie să se pornească mai departe și pe care nu trebuie să ni-l mai prezinte unii, ca fiind abia acum și recent descoperit, pentru prima oară. Ignorarea unor astfel de concluzii juste și-a găsit explicația, mai ales înainte de 1962, într-o oarecare concepție proletcultistă, într-o anume tendință negativistă, de a respinge, în bloc, tot ceea ce aparținea trecutului burghez, istoriografiei din trecut — erori de care s-a făcut vinovată și istoriografia noastră de după 23 August 1944, la primele ei începuturi și căutări, mai ales în epoca stalinistă, reprezentată la noi de pseudoistorici de felul lui Mihai Roller.

---

1 Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979 ; Victor Atanasiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Popescu, *România în primul război mondial*, Ed. militară, București, 1979.

Valorificarea critică a concepțiilor și concluziilor istoriografiei românești interbelice reprezintă un proces în plină desfășurare, din care istoricii și cercetătorii zilelor noastre nu au decît de cîștigat.

Spațiul relativ foarte restrîns, afectat unei astfel de comunicări [2], nu ne permite să elucidăm întrega problematică, extrem de complexă și vastă, referitoare la concepția lui Nicolae Iorga despre primul război mondial în ansamblu, ci, doar să relevăm, succint, concluziile sale esențiale despre scopul și caracterul acestui război.

Definind caracterul imperialist al primului război mondial, în raport cu țelurile și acțiunile marilor puteri imperialiste, *Programul Partidului Comunist Român* relevă că, în acel moment „legitățile dezvoltării istorice impuneau cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa" [3]. În lucrările sale, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat în chip magistral că România nu se afla în stadiul dezvoltării imperialiste, că ea nu exporta capital și nu participa la împărțirea lumii, ci, dimpotrivă, se găsea în sfera de influiență a marilor puteri imperialiste, că făcea ea însăși obiectul acestei împărțiri, că monopolurile străine pătrunseseră adînc în economia ei. [4] De aceea, trăsăturile pe care Lenin le distinge ca fiind specifice marilor puteri imperialiste, nu pot și nici nu trebuie aplicate mecanic la realitățile României, deoarece, așa cum se demonstrează într-una din lucrările cele mai noi ale istoriografiei marxiste din țara noastră, „România a intrat în luptă pentru eliberarea acelor părți ale teritoriului național aflate sub dominația străină. Spiritul de masă, eroismul ostașilor, adeziunea fraților subjugați dovedesc caracterul just și popular al participării României la primul război mondial. Scopul urmărit era, deci, realizarea statului național unitar." [5]

Analizînd lucrările, studiile și articolele lui Nicolae Iorga, trebuie menționat din capul locului că, dintre evenimentele contemporane istoricului, asupra nici unuia nu s-a oprit cu atîta atenție, stăruință, migală, responsabilă și amănunțită pronunțare, ca asupra primului război mondial. Nimeni dintre toți martorii oculari ai evenimentului nu s-a angajat cu atîta forță și dăruire, cu un inegalabil simț de răspundere și nepărtinitoare judecată, prin viu grai și prin scris, prin conferințe și articole zilnice, în presă, prin intervenții în forurile diriguitoare ale țării și pe lîngă toți factorii de decize, pentru a-și face auzit glasul între multele glasuri ce răsunau în acele clipe, pentru a-și impune opinia, izvorîtă din erudiția și înțelepciunea istoricului, într-un moment în care opiniile atît de diverse se cereau limpezite, omogenizate și fundamentate pe baza învățămintelor incontestabile ale istoriei și subordonate imperativului esen-

2 Lucrarea a fost prezentată la *Colocviul comemorativ „Nicolae Iorga"*, 21-22 noiembrie 1980, Botoșani.

3 *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1975, p. 37.

4 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul dezvoltării construcției socialiste*, vol. I, București, Ed. politică, 1968, p. 343.

5 Victor Atanasiu, ș.a., *op. cit.*, p. 11.

țial al împlinirii idealului secular : unirea tuturor românilor. Or, din această perspectivă, a formării, a clarificării, a luminării opiniei publice românești, în preajma și în timpul primei conflagrații mondiale, marele savant a fost, ca nimeni altul, dintre contemporani, un ostaș neobosit în tranșeele păcii, cu mult mai grele și mai importante prin semnificația lor. Iorga s-a afirmat, s-a pronunțat, s-a impus, s-a încleștat cu cei ce hotărau, respingînd, demascînd deciziile sau opiniile neconforme cu aspirațiile poporului nostru și cu idealurile de progres și civilizație ale omenirii ; și, dincolo de aceasta, Iorga a determinat luarea unor decizii, care s-au dovedit nu numai drepte, dar și realizabile — fapt ce îi conferă și un loc de seamă, ca ctitor al statului național unitar român, făurit în 1918.

Acest titlu, de binemeritată și supremă glorie, îl atribuie o parte din ideile, aprecierile, observațiile, concluziile cele mai multe din cele rostite atunci, valabile și astăzi, rămase în articolele, însemnările și conferințele adunate ulterior în cele trei volume, *Războiul nostru în note zilnice* [6], sau în capitolul IV, volumul al X-lea al lucrării sale de sinteză, *Istoria Românilor*, capitol dedicat acestui eveniment și intitulat semnificativ, *Războiul voinței naționale*. [7]

I. Iorga definește *caracterul primului război mondial în raport cu ceea ce înseamnă acest eveniment pentru progresul și civilizația omenirii, precum și în raport cu scopurile, mijloacele și acțiunile întreprinse de marile puteri*. Din această multilaterală perspectivă, lupta dezlănțuită de cele două mari tabere, îi apare, de la început, drept : „cea mai monstruoasă sălbătăcie, înaintea căreia, omul peșterilor, sprijinit în măciuca-i de piatră, plină de sânge, ar vărsa lacrimi“ [8]. El face, în același timp, constatarea îndreptățită, că „anacronismul acestui război“ constă în aceea că este „purtat de stafiile crude ale trecutului“, de forțele retrograde, sortite pieirii [9], deoarece, precizează Iorga „imperialismul are dușmanul său, tot așa de puternic, ca și fălcile sale uriașe. Acest dușman — zice cu bună dreptate Iorga — nu e altul decît el însuși. Și opera lui de destrucție a și început“, făcînd aluzie directă la lupta socială și națională, de eliberare, care submina orînduirea capitalistă, intrată în noua sa fază. Astfel, la data de 17 august 1914, cînd războiul abia începuse, el are meritul de a fi intuit profetic cu înțelepciunea pe care i-o dă omului cunoașterea profundă a istoriei, că marile puteri vor ieși istovite, slăbite, ruinate „pentru decenii întregi“, sugerînd — ceea ce evoluția istorică ulterioară avea să confirme — declinul economico-financiar al Europei, al principalelor mari puteri, al imperiilor existente. [10]

O primă caracteristică a războiului care îl deosebea de toate de pînă la această dată, era, în concepția sa : proporțiile uriașe, incomparabile cu

6 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, I, (1914—1916), II (1916—1917), III (1917—1918), Craiova, Ed. Ramuri, f.a.
7 Idem, *Istoria României*, vol. X, *Intregitorii*, București, 1939, p. 343-415.
8 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 6.
9 *Ibidem*, II, p. 44.
10 *Ibidem*, I. p. 18.

tot ce cunoscuse omenirea pînă la această dată. Această idee este limpede exprimată în iulie 1914, cînd comentînd declanşarea războiului, istoricul afirmă : „va fi unul din cele mai mari ale istoriei omenirii, prin mărimea oştilor (...) prin perfecţia mijloacelor de distrugere, prin învăţătura tacticienilor şi strategilor, prin imensele pagube, pe care le aduce culturii umane". [11]

Dar necesitatea condamnării războiului nu rezultă atît din amploarea conflictului, din natura mijloacelor de distrugere, cît mai ales din scopul urmărit de principalele state beligerante, de marile puteri : „sub raportul ideilor — scrie Iorga — sub acela al îndreptării morale, al scopului de atins, acest odios masacru va fi unul din cele mai josnice acte de ură idioată, care s-au săvîrşit vreodată pe faţa pămîntului". De la această constatare, cu caracter general, Iorga pătrunde în analiza care îl duce la relevarea, stabilirea şi demascarea veridică, argumentată ştiinţific, a scopurilor imperialiste ale Puterilor Centrale sau ale Antantei, arătînd că este vorba „pretutindeni de lăcomia capitalurilor în căutare de debuşeuri, nevroza unei burghezii stricate, delirul unei prese destrăbălate şi fără vreo răspundere, turbarea băloasă a demagogilor, care umblă după reputaţie, cu preţul nenorocirii sutelor de mii de văduve şi orfani, crima rece, calculată a unor diplomaţi şi ofiţeri, alergînd după cariere strălucite, peste rîuri de sînge şi de lacrimi" ; este vorba, adaugă Iorga, nu de vre-un ideal social sau naţional, ci, de manifestarea unui „imperialism, tot aşa de brutal, ca şi călcîiul unui biruitor beat, care striveşte, cu ţeasta unui rănit, o lume întreagă de cugetări şi de simţire". Şi, continuă istoricul, lămurind opinia publică românească „Acest imperialism, care de la Londra stăpîneşte cinci continente, de la Petersburg cere şi Balcanii şi Manciuria, de la Viena urmăreşte şi Serbia şi Ucraina, de la Berlin visează Asia Mică şi drumul Bagdadului, peste noi toţi, meniţi a fi vasali, batjocoriţi şi despuiaţi, acest product bastard al ambiţiilor nelegiuite din veacul trecut, acest monstru brutal, care sfarmă naţiunile şi drepturile, ca un Luxemburg, ca o Belgie oarecare, acesta este duşmanul cel mare al nostru". [12] Aceste scopuri sînt dezvăluite de Iorga încă din primele zile ale războiului, cînd se întreabă ce doreşte, ce urmăreşte fiecare dintre marile puteri : „Ce vrea Germania ? Domnia în Europa, pentru economia sa naţională, pentru puterea sa politică. Ce vrea Rusia ? Aceeaşi domnie politică în Europa şi, dacă se poate, şi mai departe ! Ce vrea Anglia ? Păstrarea domniei mărilor şi a cîştigurilor ce aduce ! Ce vrea Austro-Ungaria ? Întărirea şi întinderea ambiţiilor în Carpaţi şi în Balcani". [13]

Cu o pană neiertătoare ca o sabie, cu un verb care arde prin limpezimea şi forţa argumentaţiei, cu înţelepciunea neobişnuită a istoricului care, cercetînd trecutul şi prezentul, ştie să întrevadă exact şi viitorul, Iorga dezvăluie şi demască ţelurile imperialiste ale marilor puteri din ambele tabere, acuzaţiile reciproce ce şi le aduc partizanii pangermanis-

11 *Ibidem*, I, p. 7.
12 *Ibidem*, I, p. 8, 17
13 *Ibidem*, I, p. 18-19.

potriva intrării României în război alături de Puterile Centrale, în ciuda tratatului din 1883, Iorga se face purtătorul de cuvînt al tuturor românilor, relevînd : „nu pot înțelege ca forțele adunate ale României să fie risipite în aventuri, lîngă un stat a cărei politică internă a fost întotdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc cuprins în el, precum e Austro-Ungaria." De aceea chiar la 20 iulie 1914, susținînd cu argumente incontestabile adoptarea neutralității de către statul român, Iorga subliniază cu greutatea și prestigiul omului de știință „ori ce altă politică e menită să întîlnească dezaprobarea opiniei publice". [18]

II. Pronunțîndu-se astfel, pentru neutralitate, pînă cînd ceasul desfășurării evenimentelor va permite să se întrevadă posibilitatea reală a împlinirii idealului secular al dezrobirii și unirii tuturor românilor, Iorga dezvăluie în fața contemporanilor și a posterității — cu îndrăzneala și elocvența unui magistral judecător în fața tribunalului suprem, care e istoria, „această conștiință în veșnic mers a lumii", cum o spune el [19] — *drama poporului român, din clipa dezlănțuirii războiului,* dramă generată de tîrîrea în luptă, sub steag străin și pentru țeluri străine lor, a românilor aflați sub dominația celor două imperii vecine, habsburgic și țarist : „gîndul nostru — scria Iorga — se duce mai ales, către acei bieți săteni români, din văile Ardealului, de pe cîmpiile mănoase ale Banatului și Ungariei, din munții Maramureșului, care, ca ai lor și ai noștri, de același sînge, din preajma mănăstirilor Bucovinei, s-au dus să-și verse sîngele pentru steagul care este al unuia și al altuia, dar al nației românești nu e." [20] Pentru a-i momi pe românii din aceste teritorii să plece la război, în vederea împlinirii țelurilor expansive ale habsburgilor, autoritățile imperiale îi îndeamnă pe români să cînte „Deșteaptă-te române", „La arme", „Pe-al nostru steag" sau „Cîntecul tricolorului", ba chiar le oferă și steag românesc, tricolor, ca un mijloc prin care îi ademenesc de fidelitatea confraților lor față de tratatul din 1883, dar, notează Iorga, ca un binemeritat avertisment : „Românii din monarhie au dus totdeauna dorul steagului lor. Căci, ce e acest steag decît forma materială, care flutură în aerul liber și îndeamnă la luptă, a tuturor avînturilor către neatîrnare, către războiul neamului ?". Și, remarcă Iorga „șefi politici și militari isteți ca un precupeț de bîlci, care strecoară bani falși și vînd stofă putredă, clipesc din ochi cu bucurie că au găsit momeala valahului, care-l face să spumege, să turbe, să biruiască și să moară". Dar, adaugă istoricul : „Bucurați-vă, isteți domni, dar eu cred că nu prea aveți de ce. Va fi biruință — cum credeți voi — va fi înfrîngere, cum bănuiesc eu, deși nu sînt profet — dar, după luptă, să știți că acel steag se întoarce. Cu siguranță că se întoarce ! Puțini vor fi cei ce-l vor aduce, dar cu atît mai strîns îl vor ține ! O să-l vadă sate și tîrguri, în Ardeal : o să-l vadă și o să-l ție ! Și un steag nu e ce credeți dumneavoastră, momeală pentru va-

18 „Neamul românesc", nr. 28/20 iulie 1914, p. 1.
19 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice,* II, p. 91.
20 Idem, I, p. 12, 15, 27.

lahul care, în folosul vostru, trebuie să turbe, ci ideal, dorință de neatîrnare și sete de luptă.“ [21] Să mai reținem că acest avertisment, pe care istoria avea să-l confirme, Iorga îl făcea la 31 august 1914, atunci cînd trupele atît de eterogene sub raport etnic, ale imperiului bicefal, înaintau victorioase pe teritoriile sîrbești, în sudul Dunării. Drama poporului român în anii neutralității izvora din această „contenită și zădarnică pierdere de sînge“, din această „risipă de vieți în robie, iremediabilă și deplorabilă“ [22], precum și din permanenta amenințare din sud, a țării, prin intrarea în război a Bulgariei și Turciei, care doreau să modifice frontierele din zonă. [23] Exista, așa, dar, „o stare de spirit populară, hotărît contrară Centralilor“ [24], pentru felul cum erau tratați românii din Transilvania, Banat și Bucovina, iar simplul fapt că regele era un Hohenzollern nu putea înclina balanța în direcția intrării României în război, alături de Austro-Ungaria.

În anii neutralității, cînd trimișii Bulgariei fac planuri la Berlin asupra modului cum trebuie împărțită zona Balcanică, iar un ministru sîrb declară la Petersburg că, în viitor Bulgaria nu va mai ființa, după trădarea ei“, adică după alăturarea de partea Puterilor Centrale, Iorga respinge categoric ori ce ofertă care se face României și care vizează teritorii nelocuite de români, în majoritate : „ori ce român, care trăiește pe lumea aceasta și nu-și închipuie că un stat e lagărul de unde se poate porni la jaf în toate direcțiile (...), va răspunde acestei oferte de cine știe ce nou „cadrilater“, cum am răspuns toți la oferta vieneză, de a ni se da, de la sîrbi, valea Timocului. Pirateria politică se face, de secole, în jurul nostru, ea s-a făcut și în dauna noastră, de jur împrejur, dar noi n-o facem, nu e genul nostru, nu e chemarea noastră, nu e obiceiul nostru“, [25] scrie Iorga, cu un îndreptățit temei, avînd martor de necontestat întreaga noastră istorie milenară.

Dar, în pofida numeroaselor planuri care se fac pentru împărțirea și reîmpărțirea lumii, în ciuda jertfei nedrepte și inutile pe care o dau pentru o cauză străină lor românii din teritoriile imperiilor habsburgic și țarist, istoricul rămîne o conștiință vie, care îmbărbătează, care întrevede lumina viitorului, lumină pe care o arată cu dărnicie semenilor săi, pentru a nu-și pierde nici o clipă încrederea în idealul care trebuie să fie realizat : „Este o dreptate pe lume. Desigur că este. Și această dreptate face ca ori ce silință, ori ce jertfă a unui individ, ca și a unui popor, oriunde și oricum s-ar face, să se reverse peste oricîtă vreme și împotriva oricărei piedici, asupra lui.“ Și adresîndu-se direct fraților din Banat, din Transilvania sau din Bucovina, Iorga scrie : „Să fiți, deci, voioși, acei cari, în strigăte de comandă străină, sub steag străin, muriți ! Undeva un alt steag se ridică, în măsura în care voi vă cheltuiți vitejia, vă dați sîngele

21 *Ibidem*, I, p. 27.
22 *Ibidem*, II, p. 6.
23 Nicolae Iorga, *Istoria României*, vol. X, *Intregitorii*, București, 1939, p. 344.
24 *Ibidem*.
25 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 70-71.

tînăr, fără să-l vedeți. El se ridică, tot mai înalt, tot mai larg, săltat în sus și răsfirat de fiecare silință desnădăjduită a puterii voastre, care se stinge. Și să știți că urmașii voștri, în ciuda tuturor puterilor lumii, sub acest steag pe care în neștiință, în durere și în întuneric voi l-ați înălțat, desfășurat și sfințit, vor fi toți împreună". [26]

Încrederea nestrămutată în izbînda luptei pentru dreptate națională, în credința implacabilă că fiecare popor are dreptul la o viață liberă, independentă și suverană reprezintă un element statornic în ideile, concepțiile și convingerile propagate de Iorga în rîndul opiniei publice : „Nici un stat nu poate pieri, fiindcă nimeni nu-l poate distruge prin fulgerul unei biruințe complete și definitive". [27] Pentru Iorga sensul major al vieții este conferit omului de gradul în care s-a angajat permanent și plenar în lupta necontenită pentru triumful dreptății. De aceea, privind drama Europei și mai cu seamă tragedia românilor, obligați să lupte sub steag străin și mai ales pentru țeluri străine, fie în cadrul trupelor habsburgice, fie a celor țariste, Iorga își afirmă răspicat și limpede crezul său de neclintit : „Cred în dreptate ! Cred că fără dreptate, viața n-are nici o valoare, ci singurul lucru care-i crează vieții o valoare este dreptatea, pe care o reprezintă, pe care o apără cineva și în biruința căreia crede". [28] Însuflețit de această convingere, Iorga nu se sfiește să avertizeze Germania pentru cruzimile și fărădelegile pe care le comite în război, în numele pretinsei sale superiorități și a unei „îndreptățiri" spre dominație universală : „cu cît va fi mai aspru, mai nedrept cuceritorul, cu cît va arăta mai multă neomenie, va manifesta mai mult dispreț pentru tot ce e mai sfînt unui popor, cu atît pregătește pentru propriile sale cheltuieli de puteri, loviturile pe care le va primi în ziua următoare", prefigurînd astfel, încă de la 1 mai 1916, înfrîngerea Germaniei și a Puterilor Centrale. [29]

III. Cît privește *intrarea României în război pentru eliberarea și unirea tuturor românilor*, Iorga susține că „lucrurile au ceasul lor", [30] dar un astfel de moment nu vine de la sine, nu este dat de Providență, ci pregătit cu grijă, cu atenție, cu maximă responsabilitate și printr-o temeinică lucrare. Trebuie formată opinia publică în acest sens, trebuie sădită, într-un întreg popor, convingerea deplină în dreptatea cauzei pentru care luptă, trebuie înfierate, demascate și lăsate deoparte interesele meschine, trebuie întreprinsă o neobosită activitate în stare să transforme o astfel de acțiune, într-un avînt al voinței naționale. În acest sens, într-o emoționantă și elocventă conferință, rostită la 24 ianuarie 1916, ziua aniversării unirii din 1859, ziua fondării României moderne, istoricul — referindu-se la imperativul unirii într-un singur stat național a românilor, — conchidea astfel : „nimeni nu crează hotare, care să rămîie pentru totdeauna, decît numai dacă este o garanție de suflet în dosul fiecărei

26 Idem, I, p. 13.
27 Idem, II, p. 47.
28 Idem, II, p. 51.
29 Idem, II, p. 53.
30 Nicolae Iorga, *Pagini alese*, II, București, 1965, p. 367.

cuceriri, a fiecărei întregiri", adică, explică Iorga, este nevoie de „o revoluție interioară", de o pregătire temeinică și multilaterală : „adune-se muniții, adune-se tunuri, adune-se provizii și tot ceea ce trebuie, pentru ca ori ce român în stare a lupta să aibă o armă în mînă și tot ce-i trebuie, ca s-o poată întrebuința ; dar ori care dintre noi, fie măcar pentru el însuși sau pentru cei mai de-aproape de dînsul, trebuie să pregătească celălalt factor al victoriei, fără de care toate lucrurile acestea nu înseamnă nimic : inima caldă, voința nezguduită, pornirea frățească spre concordie, uciderea, în conștiința fiecăreia dintre noi, a acelui demon mai rău decît toți demonii, care este grija intereselor proprii și satisfacerea propriei vanități." [31] De aceea, Iorga înfierează și demască interesele „unei clase politice de uzurpație, împărțită de formă în partide, prin care se putea primbla în voie ori ce ambiție și ori ce interes", dezvăluie și stigmatizează demagogia și rapacitatea politicianismului epocii sale, care îi ilustrează istoricului că „adeseori, cel mai focos orator e cel mai puțin gata să facă pentru țară și neamul său cel mai simplu sacrificiu". [32] Fără să întreprindă o critică de dragul criticii, Iorga își îndeamnă contemporanii să învețe din momentele de răscruce ale istoriei, de la virtuțiile înaintașilor, de la revoluționarii anului 1848 și de la ctitorii unirii Moldovei cu Țara Românească, de la 1859, de la bărbații care au știut să se ridice deasupra intereselor înguste, personale, slujind luptei pentru împlinirea aspirațiilor unui întreg popor însetat de dreptate ; soluția lansată de Iorga în 1916, pentru pregătirea clipei multașteptate a eliberării tuturor românilor și a întregirii statului național unitar, este următoarea : „nu coborînd oamenii trecutului după interesele zilei de astăzi, ci silind pe oamenii de astăzi să muncească pentru a se ridica la înălțimea oamenilor trecutului", numai așa, concluzionează el, „se face moralizarea unei societăți." [33]

Pentru Iorga, realizarea marelui deziderat național nu se face cu o ceată de entuziaști și nici măcar numai cu armata, ci cu o întreagă națiune ; deoarece, comparînd momentul 1916 cu momentul 1859, pentru ca intrarea României în *războiul voinței naționale* să fie pregătită ca și actul unirii Moldovei cu Țara Românească, istoricul scrie : „cînd o societate întreagă este în stare să înlocuiască o armată — și așa era societatea de la 1859 — ei, bine, se poate zice că societatea aceasta are tot atîta putere cît o societate contemporană, sprijinită pe cea mai puternică armată : sînt soldații, fiecare, ai idealului lor". Este nevoie, subliniază Iorga, de un efort general, pentru „prefacerea societății într-o adevărată oștire, îndreptată spre atingerea unui scop clar". Acest lucru însă nu se poate realiza cu vorbe, ci printr-un ansamblu de reforme, între care, în concepția lui Nicolae Iorga, pe primul plan se situează împroprietărirea țăranilor — pentru că țăranii formează marea majoritate a țării, pentru că țăranii sînt în primul rînd și cei chemați să poarte greul luptei pentru

31 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 16-17.
32 Idem, *O viață de om*, II, 1934, p. 217-218/și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Ed. Tineretului, f. a. p. 238.
33 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 18.

făurirea României întregite. În acest scop, Iorga cere forurilor supreme ale țării, la 24 ianuarie 1916, să fie abrogate acele articole ale Constituției, care împiedică realizarea reformei agrare, încît, astfel, să putem, zice istoricul, „să spunem soldaților viitorului : veți pleca gospodari neliberi, și vă veți întoarce gospodari liberi ; din pămîntul altora ați plecat, în pămîntul vostru, dacă veți avea zile, vă veți întoarce, dacă nu, măcar ai voștri vor stăpîni pămîntul, pe care-l veți fi meritat prin vitejia voastră." [34]

Pledînd statornic și cu înflăcărare ca, într-o țară de țărani, trudito-rul de la coarnele plugului să nu fie trimis pe front cîtă vreme n-a devenit, mai întîi, stăpîn îndreptățit pe ogorul și pe roadele muncii sale, Iorga, îl înfruntă cu curaj pe ministrul — pe primul ministru I.I.C. Brătianu și — atunci cînd acesta, cu prilejul discutării în parlament a chestiunii agrare ezită să ceară modificarea imediată a Constituției și eliberarea reformei agrare, motivînd că „se vor răscula proprietarii" — istoricul îi răspunde sentențios, cu aluzie directă la tragedia din 1907 : „cum ai împușcat pe țărani pentru proprietari, vei împușca și pe propietari pentru țărani." [35]

În concepția lui Nicolae Iorga, eliberarea și unirea tuturor românilor este deopotrivă un act de dreptate națională, dar și „un act de dreptate socială", deoarece „solidaritatea românească" trebuie fundamentată, într-o țară agrară, pe țărani stăpîni „pe pămîntul muncii și vitejiei lor", stăpîni „pe moștenirea părinților și moșilor lor îndreptățiți". [36]

Lupta istoricului, pentru pregătirea țării prin reforme, se îmbină cu acțiunea de înfierare a politicienilor venali și corupți, reprezentați în vremea sa, apreciază Iorga, printr-un „nou tip de boier", altul decît cel de la 1848 și 1859, „noul boier" scrie el, este „fără profesie, fără iubire pentru vre-o muncă, ușuratic și flecar, vorbăreț, fără idei, pretențios fără merite", care, în plin război mondial e preocupat de „convorbiri și comploturi, intrigi cu oamenii de casă, club și joc de cărți, sport politic în Parlament, ură contra rivalului, care-i răpește zilnică porție de onoruri, pe care ar avea-o fiind la guvern" și caracterizat într-un cuvînt, prin „toată lipsa de contact cu țara reală. Ce poate face acest om, decît să dărîme, fără a putea clădi vreodată ?" [37]

Primejdioase i se par lui Iorga și jocurile nestatornice, ascunse și perfide ale unor politicieni cu reprezentanții marilor puteri acreditați în capitala României, diversele mașinațiuni diplomatice, compromițătoare, — pe care le condamnă și le demască, deoarece sînt în contradicție flagrantă cu aspirațiile unui popor întreg : „Astăzi, cînd noi sîntem în mîinile noastre, arhivele legațiilor gem de dovezi de complicitate, care ar putea omorî de zece ori un om politic". [38]

---

34 *Ibidem*, II, p. 24, 33.
35 Victor Atanasiu, ș.a., *op. cit.*, p. 258.
36 Nicolae Iorga, *La comemorarea zilei de 3 mai 1848*, București, 1914, p. 16 și Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 238.
37 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 36.
38 *Ibidem*, p. 38.

Intrarea României în război, în 1916, este pentru Iorga „singura politică externă, pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc", deoarece „tinde la grăbirea luptei de eliberare a românilor siliți a-și da viața în marginile monarhiei austro-ungare, care n-a găsit niciodată dreptate pentru dînșii". [39] Acest pas însemna „cea din urmă jertfă de răscumpărare, pe care neamul nostru din Ardeal, îl aduce pentru robia lui de 2000 de ani." [40] Acțiunea temerară pe care o începea cu dreptate poporul român, avea în vedere, scrie Iorga „toate părerile, pînă acolo unde masa compactă a neamului încetează și încep graiurile străine, cărora noi, fără invidie și cu sinceritate le dorim aceeași dezvoltare liberă și mîndră, pe care o cerem și pentru poporul român". [41]

Despre activitatea neobosită, multilaterală și cu o profundă forță de înrîurire desfășurată de marele istoric, „Acțiunea Română" consemna în 1917 : „din clipa în care s-a decretat intrarea României în război, Nicolae Iorga n-a cugetat decît cum să se facă folositor țării, prin grai și scris, contribuind în măsura cea mai largă, cu talentul său, cu patriotismul ce l-a caracterizat întotdeauna, la însuflețirea celor mulți". [42] Prin intermediul Ligii Culturale, prin publicațiile sale „Neamul românesc" și „Neamul românesc pentru popor", prin conferințe și articole, prin discursuri în Parlament și comunicări la tribuna Academiei, prin cursuri universitare și prin „Istoria lui Mihai Viteazul" tipărită în 1915, pentru săteni și „ostașii României", prin toate mijloacele și cu toate puterile sale, Iorga militează pentru mobilizarea tuturor resurselor umane și materiale ale neamului, în scopul realizării idealului național. [43]

Însufletindu-i pe români la luptă dreaptă, Iorga este, în același timp, adînc și permanent preocupat de necesitatea consolidării viitorului stat român unitar. „Mîine — scrie Iorga — după ce vom hotărî soarta pămînturilor, la care ne uităm de atîta vreme, nu cu ochii plini de foc ai cuceritorului sălbatic, lacom de alte țări, ci cu ochii duioși ai fratelui care se uită la brazda pe care de două mii de ani fratele său muncește, cu sudoare amestecată cu sînge, pentru ca, ridicîndu-se de jos, să primească pe față loviturile de palme ale stăpînilor săi, cînd vom fi stăpîni pe aceste teritorii, care crede cineva că s-a isprăvit ? Nu ! Problema românească face parte dintr-o problemă mondială — și prea o uităm des." [44] Unirea va trebui consolidată printr-o activitate complexă, permanentă, profundă, de durată, deoarece, una este a ocupa un teritoriu, alta este a-l păstra militar și al treilea lucru, cel din urmă și cel mai însemnat, este a ști să-l menții." Din acest mult prea îndreptățit unghi de vedere, Iorga scria în 1916 : „E atîta de lucru, chiar după ce vom fi în munții Maramureșului și vom oglindi steagurile noastre în apele Tisei, încît nu o generație, ci generații întregi vor trebui să muncească". [45]

39 Nicolae Iorga, *O viață de om*, II, 1934, p. 222.
40 Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 238.
41 *Ibidem*, p. 239.
42 „Acțiunea română", 1, nr. 101/12 mai 1917.
43 Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 235-246.
44 *Nicolae Iorga, Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 33.
45 *Ibidem*, p. 34-35.

*

Aprecierile complexe și nuanțate ale lui Nicolae Iorga despre primul război mondial sînt o latură prețioasă a gîndirii sale. Valoarea extraordinară a acestora rezidă în capacitatea sa de a analiza evenimentul prin prisma marilor învățăminte ale istoriei, idealul permanent care-i călăuzește fiecare afirmație, încrederea de neclintit în dreptatea cauzei popoarelor oprimate, umanismul și viziunea sa asupra viitorului.

NICOLAE IORGA SUR LE CARACTÈRE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

L'auteur montre que Nicolae Iorga définit — avec exactitude et différentiellement pour les grandes puissances, pour les petits pays et les moyens, parmi lesquels la Roumanie — le caractère de la première guerre mondiale. Iorga élabore sa définition par rapport à ce qu'a signifié cet événement pour le progrès de la civilisation et de la culture humaine, en fonction de buts concret historiques suivis par les états belligérants. Mettant en évidence l'anachronisme de cette guerre", inspirée et soutenue par ces fantômes cruels du passé", Iorga considère que, dans le cas des grandes puissances, l'Allemagne, l'empire autrichien-hongrois, la Russie, l'Angleterre, la France, la guerre exprimait l'avidité des capitaux à la recherche de debouchés", le désir d'acquérir et d'exploiter des nouveaux territoires et populations. Iorga a l'intuition et préfigure le procès d'écroulement des empires européens, en particulier dans le cas des „deux empires fantômes", c'est-à-dire „le tumulteux revenant, qui est l'empire ottoman", et „l'empire, de musée et d'ancien vestiaire, autrichien-hongrois", mais également quand il s'agit des empires allemand et tsariste, la dissolution de ces créations artificielles, basées sur la force et sur l'oppression des autres peuples, etant „le résultat naturel de la culture", de la lutte pour le progrès.

S'agissant d'une guerre juste dans le cas des petits et moyens états, d'une guerre de défense pour la Serbie et de complètement de l'état national unitaire — pour la Roumanie, Iorga annalyse avec attention le drame du peuple roumain, dans le moment d'éclat de la guerre, drame engendré par l'obligation imposée aux roumains trouvés sous la domination des empires des habsburges et tsariste, de lutter sous un drapeau étranger et pour des buts également étrangers.

L'entrée de la Roumanie dans la guerre, en 1916, est pour Iorga „la seule politique externe qui peut embrasser et servir avec dévouement la nation roumaine", car elle „aspire d'accélérer la lutte de libération des roumains, forcés de mourir aux périphéries de la monarchie autrichienne-hongroise", la libération ayant pour but pourtant „toutes les régions, jusque là où la masse compacte de la nation cesse et commencent les langages étrangers, aux quels, sans envie et avec sincerité, nous souhaitons le même développement libre et fier, que nous démandons aussi pour notre peuple".

MOARTEA UNUI TITAN*

GH. I. IONIȚĂ

S-a spus adeseori — pe bună dreptate — că, dacă în plan politic, devierile conștiente ale Gărzii de fier au culminat în așa-zisul guvern legionar de la Viena, din toamna anului 1944, cînd tenebroasa organizație s-a identificat total cu cauza hitlerismului împotriva României, în ordinea morală lugubra ei criminalitate a atins culmea neimaginabilă în uciderea savantului de faimă mondială Nicolae Iorga, precum și a altor numeroase personalități remarcabile și militanți de seamă ai mișcării comuniste și antifasciste din țara noastră.

Procedeul smulgerii de la domiciliu a celor aflați pe lista neagră fiind același în toate cazurile, arată că echipele morții au fost alcătuite întru aceeași cauză, de aceiași oameni, au fost instruiți să procedeze în același mod și au executat aceiași poruncă, precum au mărturisit în fața justiției asasinii, firește cîți au putut fi prinși. Horia Sima, de altfel, se dă singur pe față în broșura „Cazul Iorga-Madgearu", publicată la două decenii după oribilul asasinat, cînd declară: „Oamenii aceștia erau vinovați și își meritau soarta. Ei trebuiau împușcați" [1].

Precum se vede, declarația aceasta nu este a unuia pe care l-ai putea numi doar cinic, ci a unei fiare care, după ce și-a omorît prada, n-are nici un fel de rușine că privești cum o devorează.

În istoriografia noastră a fost consemnat de mult că Nicolae Iorga a fost nimicit de legionari numai atunci cînd interesele Germaniei hitleriste au cerut-o [2]. *Răzbunarea legionară* a fost doar un pretext pentru a tăinui cauza acestei morți care a zguduit inima României și nu numai a României.

Mizerabila justificare pe care o propune naivilor instrumentul principal al Gestapoului — Horia Sima —, în aceiași penibilă broșură, precum că măsura s-ar fi impus pentru că Nicolae Iorga ar fi uneltit împotriva Grăzii de fier împreună cu Elena Lupescu și cu alți (nu mai are credem rost să-i citățm) este revoltătoare. Grotesdul acestei asocieri de

---

* Comunicare susținută la 26 noiembrie 1980 în cadrul sesiunii științifice organizată de Institutul de istorie „Nicolae Iorga" în vederea comemorării a 40 de ani de la dispariția lui Nicolae Iorga.

1 Horia Sima : „Cazul Iorga-Madgearu", Ed. „Carpați" — Madrid, 1961, p. 6-9.

2 Vezi — în mod special — Mihai Fătu, Ion Spălățelu : „Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist", ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ed. politică, București, 1980.

nume numai un obsedat cu minte bolnăvicioasă ca Horia Sima putea să-l inventeze. Nicolae Iorga, conspirator întovărăşit cu Elena Lupescu pentru a-l asasina pe Corneliu Zelea Codreanu !

Un savant de renume mondial întovărăşit cu o cocotă de stradă, fie ea chiar „regală" — iată firul călăuzitor al încercărilor de justificare pe care le propune Horia Sima în broşura sa, vermină ce colcăie de minciuni vulgare, propunîndu-şi să înjosească memoria marelui savant.

Dacă uciderea lui Nicolae Iorga ar fi fost circumscrisă în sfera răzbunării legionare, şi nu şi-ar fi avut cauza în afară de ea, crima s-ar fi întîmplat încă de mult, imediat după dispariţia lui Corneliu Zelea Codreanu, cînd ura ciracilor ardea de nerăbdare să se descarce prin ţeava revolverului.

Pentru a-l ucide pe Iorga — oricînd şi oriunde — nu era nevoie de nici o pregătire specială. Era un om care n-avea ce să ascundă şi pe care nimeni nu-l păzea. Era un om care, după orele intense de studiu şi de creaţie frenetică, obişnuia să umble pe jos, totdeauna pe aceleaşi străzi — spre Universitate, spre Academie sau spre Parlament. Cine dintre cetăţenii oraşului nu cunoşteau aceste plimbări ? Nicolae Iorga era, practic, ţinta cea mai facilă, la îndemîna ultimului descreierat dintre asasinii legionari. Şi, totuşi, în pofida hidoşeniei legionare, prea bine cunoscute, nimeni nu l-a atacat ca să răzbune moartea lui Codreanu.

Se ştie că, după ce Adolf Hitler a instaurat regimul legionar în România, Nicolae Iorga trăia retras în mijlocul familiei la Văleni de Munte. Încă din prima zi, casa i-a fost înconjurată de o ceată de declasaţi în cămăşi verzi, cu revolverele la şold, care îi supravegheau toate mişcările. De la Bucureşti venea presa legionară, care deslănţuise campania cea mai sălbatică împotriva lui pentru a-i pregăti suprimarea.

Profesorul era profund deprimat — o spun toţi cei care l-au întîlnit în acele zile de tristă amintire. Albise cu desăvîrşire în cîteva săptămîni, el care, atunci, nu avea decît fire cărunte.

Sub teorarea sub care trăiau toţi ai casei a fost implorat de cei apropiaţi să plece în străinătate pînă se va limpezi situaţia. Şi cît de bine ar fi procedat dacă i-ar fi ascultat !

El a refuzat însă, spunînd că ar face un act de laşitate dacă şi-ar părăsi ţara tocmai în această vreme. Refuzul acesta repeta ţinuta lui din timpul primului război mondial cînd, înaintea luptei de la Mărăşeşti, se părea că armata germană va invada şi Moldova, cum cotropise Muntenia. Se ştie că, atunci cînd s-a preconizat faimosul „triunghi al morţii", adică rezistenţa pînă la moarte pe ultimul petec de pămînt al patriei, atîţia şi atîţia politicieni care aduseseră ţara la dezastru au ales calea fugii peste hotare. Ruşinoasă dar sănătoasă — după părerea unora.

Nicolae Iorga a rămas în mijlocul poporului său ca singura forţă morală, care, din chinul deznădejdii, îşi trimitea zilnic presei fulgerătorul scris de îmbărbătare a soldaţilor care aveau să biruie la Mărăşeşti.

De data aceasta însă, Adolf Hitler inundase România mai întîi prin avangarda legionară, cu ordinul să sugrume glasul care strigase fără încetare împotriva cotropirii României de către germani. Să ne amintim de

imensul material, tulburător de valoros în esențialitatea lui, cuprins nu de mult de Stelian Neagoe în excelenta lucrare-monument, intitulată „Ultimele...", act de cultură, din toate punctele de vedere binevenit.

Se cunoaște că marele cutremur de pămînt din noaptea de 9/10 noiembrie 1940 dărîmase casa de la Vălenii de Munte și familia Iorga a fost nevoită să se mute în vila de la Sinaia, de unde echipa lui Traian Boieru — căci așa se numea principalul călău din trista zi de 27 noiembrie 1940 — avea să ridice pe distinsul profesor spre a-l lichida.

O vină grea în acest asasinat apasă pe numele lui Ion Antonescu, omul care nu numai că a lipsit de apărare pe savant, dar, într-un anume chip, a îmbărbătat pe asasini. E adevărat că în certurile de suburbie ale consiliilor ministeriale el a protestat cîteodată contra erupției de ură împotriva lui Nicolae Iorga, izbucnită în presă. Dar, recunoscînd că e vorba de „un om care a adus servicii neamului" a ținut să declare : „N-am nimic care să mă unească cu d. Iorga. Totul ne desparte, îl detest pentru că a făcut campanie în „Neamul românesc" împotriva mea".

Era dictatorul României care vorbea și pentru asasinii pregătiți să-și descarce revolverele, asasini care îl auzeau. Ura lui Ion Antonescu punea gaz peste focul aținat de Gestapou. Totul îl despărțea pe Antonescu — care se întrecea pe atunci cu Horia Sima în slugărnicie față de puterea germană — de Nicolae Iorga, care, pînă în ultimul moment dusese campanie împotriva fenomenului sălbatic al hitlerismului, numindu-l pe Hitler „Atilla motorizat".

Ion Antonescu nu-i putea ierta lui Nicolae Iorga că s-a opus cînd ambițiosul și grandomanul general a vrut să devină membru al Academiei Române, obiectînd că este imposibil deoarece n-are nici o pagină publicată.

Făcîndu-se că îl apără în ședința amintită a Consiliului de Miniștri, ura lui josnică îndîrjea pregătirea de asasinat a legionarilor.

Pentru orice om de bună credință nu încape nici o îndoială că dacă Antonescu ar fi vrut — cum era dator s-o facă —, l-ar fi putut salva pe marele savant. El i-ar fi putut asigura o pază militară la domiciliu, din moment ce știa campania împotriva lui și vedea crimele ce se comiteau în toată țara. Cum în noaptea anului nou a pus pază armată în toate orașele la domiciliile foștilor demnitari, împiedicînd masacrul general, plănuit de Horia Sima, cu atît mai ușor ar fi putut asigura o pază întărită pentru savant.

Crima lui Ion Antonescu, pornită din ură personală și — cine știe — poate din sugestii — exprese hitleriste, constă în aceia că l-a lăsat izolat pe marele savant — bătrîn și bolnav cum era —, pradă revolverelor ucigașe. Istoria astfel trebuie să-l judece, astfel e datoare să-l judece !

Chiar dacă voci insuficient formate ale unor cercetători ai istoriei nu mai vorbim de cele ale unor scriitori nu prea obișnuiți cu respectul elementar pentru cerințele zeiței Clio, eludează asemenea fațete, încercînd — din motive pe care n-are sens a le numi — să-l dezvinovățească pe Ion Antonescu de toate în fața istoriei !

Cu tristul episod de-acum 40 de ani al fărădelegilor comise asupra lui Nicolae Iorga și asupra multora asemenea lui este cazul să le amintim tuturor acestora că se găsesc într-o primejdioasă și păgubitoare derivă.

E drept, se spune că timpul aduce uitare, cu scurgerea lui, dar tot atît de drept este că nu orice poate și trebuie să fie uitat. Mai ales cînd este vorba de pagini de beznă și de sînge, precum cele pe care le rememorăm aici.

Împrejurările omorîrii asasinat sînt cunoscute. S-a scris mult despre ele și se va mai scrie, în chip necesar. Amintesc aci doar strădania încununată de succes a lui Mihai Stoian, autorul cărții „Moartea unui savant : Nicolae Iorga", apărută în Editura Eminescu acum cinci ani de zile, o meritorie încercare de epuizare a subiectului.

Pentru rememorare, acum și aici, doar cîteva secvențe socotim necesare.

Părăsind cadavrul lui Virgil Madgearu în pădurea Snagovului, echipa morții s-a întors în Capitală, în Aleea Vulpache, pentru a raporta „șefului" — Traian Boeru — „eroica" faptă.

Satisfăcut, însuși „șeful" a pornit imediat cu aceiași echipă a morții pentru a-l suprima pe marele savant. Răfuiala cu savantul impunea — cum se vede — prezența însuși a șefului clanului ucigașilor. L-au căutat mai întîi la locuința sa din Capitală, unde au aflat că profesorul era la Sinaia. După o goană nebună, echipa a năvălit în vila de la Sinaia pe ușa din dos, către orele 17,00.

Nicolae Iorga lucra, deși bolnav, la finisarea unui monument al istoriografiei universale, pentru care doar o statuie din marmură de Carara reprezentîndu-l pe savant ar fi putut răsplăti munca depusă. Și poate și asta ar fi fost prea puțin. Știința de proporții uriașe a savantului, unită cu o energie fenomenală de muncă, împinsă pînă la sacrificiu, se întîlneau însă, acum, într-o mansardă, cu gorila legionară.

Asasinii și-au dat „cuvîntul de onoare" — pe care, implicit, pretindeau că-l au — că nu i se va întîmpla nimic rău, dar l-au grăbit să ia loc în mașină, între ei. Astfel a început ultimul drum al savantului. Astfel i l-au pus la cale ucigașii săi !

A doua zi de dimineață, șeful de post din comuna Strejnic l-a descoperit mort în cîmp, la marginea șoselei, la 1 km de sat. Zăcea cu fața în sus, cu inima zdrobită de gloanțe, cu mîna dreaptă în lături, avînd degetele adunate ca pentru rugăciune. Chipul lui Nicolae Iorga era atît de desfigurat încît soția lui, văzîndu-l, a strigat îngrozită : „Acesta nu mai e profesorul !"

Banda ucigașilor a fost identificată la întoarcerea prin Ploiești între orele 23—24.

Ce s-a întîmplat în acest interval de 7—8 ore de la arestarea din Sinaia pînă la trecerea mașinii prin Ploiești ?

La instrucția crimei, 10 martori au declarat că — potrivit unor informații sigure de care dispuneau — Nicolae Iorga a fost dus mai întîi în comuna Teișani, de lîngă Vălenii de Munte, în casa unor cunoscuți

legionari. Acolo a fost judecat și schingiuit — după cele mai cutremurătoare „reguli" ale întunericului verde —, după aceea dus la Strejnic, unde a fost lichidat.

În ziua tragică de 27 noiembrie, în timp ce bestiile legionare efectuau cu sînge rece masacre după masacre, la Președinția Consiliului de Miniștri se duceau lupte înverșunate pentru șefia Gărzii de fier în prezența întregului guvern[3]. În prim planul penibilei răfueli — Horia Sima și Ion Antonescu.

Către orele 19,00, pe cînd Nicolae Iorga era judecat în comuna Teișani, la Președinție a apărut Herman Neubacher, care, nepoftit, a dat buzna în ședință. În acel context politic se putea chiar și așa ceva! În broșura amintită de noi, Horia Sima prezintă episodul, la p. 59, în termenii următori : „Pe la orele șapte seara, cînd criza se apropia de momentul ei culminant, apare Neubacher, ministru pentru chestiuni economice de la Legația germană. Venise într-o misiune de conciliere". Între altele, citim mai departe : „A stat mai mult timp de vorbă cu mine în biroul meu. Apoi s-a dus la Antonescu. A venit iarăși la mine. Scena aceasta s-a repetat de cîteva ori. Teza lui, expusă ambelor părți, era că nu trebuie dramatizată situația. A evocat întîmplări analoage din istoria tuturor revoluțiilor. Răzbunările sînt la ordinea zilei cînd se produc schimbări radicale de regim".

Vijeliosul Ion Antonescu s-a împăcat cu situația și, după cearta furibundă ce avuse loc cîtva timp în Consiliu, a invitat pe Horia Sima la o cină amicală. Era între orele 19,00—20,00, exact în timpul cînd Nicolae Iorga era schingiuit și judecat la Teișani.

Horia Sima știa că savantul fusese arestat. Îi telefonase și familia lui Nicolae Iorga de la Sinaia, imediat după arestare.

O declară și el în broșura amintită, spunîndu-ne totodată chiar mai mult, anume că știa și Antonescu și întreg guvernul. Informație întrutotul credibilă de altfel!

Întrebarea ce rămîne înscrisă în istorie cu litere cernite este): De ce Ion Antonescu n-a luat nici o măsură de salvare a lui Nicolae Iorga, cînd era clar ce avea să urmeze, știindu-se bine la acea oră că echipa morții își trecuse deja la activ suprimarea lui Virgil Madgearu?

Și mai sînt și alte întrebări, ca de pildă : De ce nici unul dintre miniștri n-a ridicat glasul să evite catastrofa? Și de ce Horia Sima n-a plecat imediat pe urmele asasinilor sau n-a telefonat autorităților din Sinaia să-i oprească?

Istoria a consemnat că la acele ore de tristă amintire Ion Antonescu și Horia Sima, împăcați, serveau liniștiți masa, o masă acoperită de vinovății și de complicații.

Liniștea și împăcarea (*penibil*, dar absolut adevărat) le-o adusese Herman Neubacher de la Legația germană, care-i sfătuise să nu facă nici unul, nici altul o dramă din toate cele ce se petreceau.

3 Arhivele statului București (K), fond A, dosar 9039, vol. I.

Către miezul nopții, la fostul palat al Elenei Lupescu din Aleea Vulpache, istoria avea să înregistreze sărbătorirea după ritualul macabru al legionarilor a cumplitelor asasinate. „Erau transfigurați ! Erau transfigurați !“ — exclamă din adîncul sufletului ucigașul principal, Horia Sima, prezent și în acest episod, alături de criminalii ce veneau la întîlnire de pe diversele trasee ale morții. „Un fel de împăcare supremă, de liniște dintr-o altă lume se citea pe fețele lor — ne informează cu cinism Horia Sima. În numele tuturor a luat cuvîntul Traian Boeru. A vorbit în accente mistice de răzbunarea căpitanului“.

Și acum iată starea sufletească a lui Horia Sima, părtaș la „mistica“ ședință : „Am trăit un moment de mare emoție. Ținuta tuturor m-a impresionat profund“ — ne mărturisește el. După cum se vede, bestia era în delir. Sîngele celei mai groaznice crime din istoria culturală a României îl exalta.

Cînd a doua zi s-a aflat de crima oribilă de la Strejnic, a încremenit întreaga țară de groază. Monstruozitatea legionară luase proporții apocaliptice. Fiecare om își vedea sfîrșitul apropiat.

Ceea ce este interesant și concludent de reținut este că, simultan cu hoarda legionară intrată în delir colectiv, jubila triumfătoare lumea Legației germane. Nici la prăbușirea Franței — constatau unii martori oculari la aceste jubilări — nu s-a putut observa pe chipul ziariștilor germani, acreditați la București, atîta strălucire victorioasă.

În ziua aceea, legionarii și hitleriștii fremătau satanic ca la un praznic walpurgic, desfășurat peste doliul culturii românești.

Înmormîntarea savantului la cimitirul Belu s-a făcut sub o teroare de nedescris. Și totuși, sute de oameni, înfruntînd orice risc, au adus ultimul omagiu tragic celui care cobora în pămîntul pentru integritatea căruia a mistuit întreaga-i viață de savant și de animator patriot.

Dacă era un om care merita funeralii naționale, acela ar fi fost Nicolae Iorga. Dar, Ion Antonescu care, numai la două zile după aceea, urma coșciugul cu oasele deshumate ale ucigașului Codreanu și ale celor „13 martiri“ asasini, ca un ciine cu coada între picioare, a refuzat ultimul semn de pietate pentru Nicolae Iorga.

Mai mult decît atît, ziarul „Cuvîntul“ — organul de presă al Gărzii de fier — care devenise oficiosul statului, a publicat după înmormîntare o listă a principalilor participanți la trista ceremonie, amenințîndu-i cu moartea.

Cenzura germană n-a permis nici un panegiric și nici un necrolog. S-ar cuveni adăugat că și atunci cînd a decedat la 17 martie 1941 Nicolae Tiulescu, cenzura germană a permis presei românești să insereze numai o notă biografică incoloră despre cel care fusese de două ori președintele Societății Națiunilor. Cît îl privește pe Ion Antonescu, el a interzis sub semnătură plecarea din țară a tuturor acelor care și-au declarat intenția de a participa, la Cannes, la funeraliile marelui dispărut.

Întunecate împrejurări intervenișeră în viața politică a țării. S-o mai spunem și azi, aici, acum, comemorînd pe marele savant.

Instruirea oribilelor asasinate de la Snagov și Strejnic, ca și aceea a masacrului de la Jilava a început abia în martie 1941, adică după patru

luni de la săvîrşirea lor. Colaborase la ele Garda de fier şi Gestapoul şi, atîta vreme cît guvernau legionarii, Ion Antonescu nu putea să ordone cercetările. Dacă membrii echipei Traian Boieru ar fi fost arestaţi imediat şi cercetaţi, adevărul coloborării hitleristo-legionare ar fi ieşit la iveală. De aceea, instrucţia a început abia după căderea legionarilor şi după ce asasinii fuseseră trecuţi în Germania de organele S.S. Dintre cei destinaţi să facă parte din echipa de ucigaşi, unul singur a fost prins : Ştefan Cojocaru, dar instanţa l-a achitat, negăsindu-l vinovat. Erau vremuri de tristă amintire în care orice putea fi posibil.

Iniţierea procesului după salvarea tuturor asasinilor a fost autorizată pentru a da iluzia satisfacţiei morale spiritului public românesc, nedumerit că nu se aplică nici o sancţiune.

Oricît de mare mascarada din timpul acelui proces şi din timpul altor înscenări dubioase asemenea lui, împrejurările asasinării marelui savant —împrejurări care, cum am văzut, ascund multiple complicităţi şi vinovăţii au acuzat şi acuză pe toţi făptaşii lor — de mult timp şi pe drept repudiaţi de istorie.

În urma doborîrii gigantului, copleşitoarea sa personalitate a rămas şi rămîne vie — mai întîi de toate — prin vigoarea zecilor de mii de pagini cîte-i numără inegalabila operă. Astfel, prin tot ceea ce a izbutit să făptuiască. Nicolae Iorga rămîne nemuritor. El este contemporan cu noi — prin marile idei pe care le-a zămislit — şi — prin valoarea aceloraşi idei — va fi pururi contemporan cu generaţiile care vor veni.

NICOLAE IORGA ŞI BOTOŞANII

I. D. MARIN

Registrul de stare civilă arată că Nicolae Iorga s-a născut în oraşul Botoşani, „în seara de 5 iunie 1871 pe la ora 12 noaptea", într-o casă închiriată de părinţii săi, „pe strada Copoului" — azi strada Dobrogeanu Gherea, în dreptul casei parohiale, de la biserica Sf. Spiridon. Tatăl său, Nicu Iorga, în vîrstă de 33 ani, se ocupa cu avocatura, iar mama sa, Zulnia Iorga, de 25 ani, era casnică [1]. Pentru N. Iorga, locul naşterii sale s-a păstrat destul de vag, numai cu ce a aflat din spusele altora. „Se pare că m-am născut undeva în „casele Cuza", pe care nu le-am văzut niciodată pe urmă şi care nu s-au înscris în mintea mea [2]. În anul următor, familia avocatului Iorga locuia tot cu chirie, dar în altă casă, „pe strada Drumului ferat, la nr. 549", aproape de gară. Aici i s-a născut al doilea fiu, Gheorghe, la 24 noiembrie 1872 [3]. Din cauza unei vieţi neregulate şi înclinată spre petreceri, „Nicu Iorga a murit de tînăr, în anul 1876, la 28 martie, ora 7 şi jumătate sara" avînd acum altă locuinţă închiriată, pe strada nouă, din cvartalul I [4].

Rămasă văduvă cu doi copii, fără o profesiune sigură şi fără avere, Zulnia Iorga a trebuit să-şi rezolve singură problemele, pe care viaţa i le-a impus. Fiind foarte strîmtorată de lipsuri, la 26 septembrie 1876 a cerut un ajutor, la Primăria oraşului Botoşani, arătîndu-şi sărăcia tristă şi apăsătoare : „Sînt văduvă cu doi copii şi lipsită de cele mai de pe urmă mijloace, chiar şi pentru zilnica hrană". Consiliul comunal i-a acordat un ajutor de 50 de lei mensual, cu începere de la 1 ianuarie 1877 [5]. Cu acest ajutor lunar, cu unele ajutoare primite cînd şi cînd de pe la unii şi alţii şi cu ce mai putea aduna din ocupaţia de croitoreasă, pe care a deprins-o de nevoie, ea şi-a crescut copiii în mod foarte calculat, fiind

---

1 *Arhivele Statului din Botoşani,* fondul *Primăria comunei Botoşani — Starea civilă, născuţi* în anul 1871, actul nr. 492.

2 N. Iorga, *O viaţă de om, aşa cum a fost,* Editura *Minerva,* ediţia a III-a 1976, p. 18.

3 Arhivele Statului din Botoşani, fondul *Primăria comunei Botoşani,* Născuţii din anul 1872, vol. V, actul 932.

4 Ibidem, Morţii din anul 1876, vol. II, actul 35.

5 Ibidem, *Fondul Primăria oraşului Botoşani,* dosarul 55/1876 : „Bugetul de venituri şi cheltuieli a casei comunale, pe anul 1876" — nepaginat.

mereu în căutarea unei căsuțe, a cărei chirie să coste cît mai puțin. Nicolae Iorga își amintea vag de o căsuță dintre Podul de Piatră și medeanul cu lemnele [6], apoi de o casă cu două odăițe, către bariera Suliței, proprietatea a două armence [7], de altă casă, din fața bisericii Sf. Ioan [8], pe cînd copilul N. Iorga avea 9 ani [9] și, în sfîrșit, de o jumătate de casă, luată cu chirie de la cucoana Marghioala Vizdogeasa, pe strada dintre Biserica nemțească și Bariera Curteștilor. Din vremea cînd a locuit în ultimele două case, aflate amîndouă în parohia bisericii Sf. Ioan, avocatul Nicu Iorga a dăruit bisericii Sf. Ioan o icoană ferecată în argint. Pe spatele icoanei se află pirogravat următorul text : „Această Icoană este îmbrăcată de mine, spre aducerea aminte a minunei ce au fost cu mine, la Boala grea ce am suferit, la anul 1868. Nicolae Iorga". Fața icoanei este ferecată în întregime, afară de capul sfîntului Ioan Botezătorul, care a rămas pictat. Pe partea dreaptă a sfîntului, este gravat „Neculai", iar pe partea stîngă, lîngă inima sfîntului, este gravat „Zoe Iorga". 1869". Icoana este trecută în inventarul bisericii, la nr. 68 și are dimensiunile 36 x 27 cm.

Copilul minune, N. Iorga, a crescut în aceste condiții modeste. La 6 ani, — deci înainte de școala primară — el știa să scrie și să citească. „Eu — mărturisește Iorga — n-am învățat a ceti și a scrie ; sînt lucruri care mi-au venit de la sine. Nu-mi aduc aminte de nici un ceas de pregătire „pedagogică", pentru a descoperi literele și a le îmbina în silabe, care pe urmă să-mi dea cuvîntul" [10]. Citea în limba franceză *Orientalele* lui Victor Hugo și *Fabulele* lui La Fontaine, ori ale lui Florian, pe care le traducea cu ușurință, spre mirarea acelora care erau de față. În limba română citea *Letopisețele* publicate de Kogălniceanu, în ediția a II-a. Se pare că anii de școală primară nu i-au adus prea multe noutăți, în bagajul său intelectual. După o boală care îl ținuse la pat toată iarna, la 25 aprilie 1878 a fost înscris în clasa I, la școala Marchian. După două luni de cursuri, a fost promovat în clasa a II-a, ca premiant. Premiant a fost și la promovarea claselor următoare. În toamna anului 1880, fiind bolnav învățătorul clasei, Ioan Băluțescu, elevul Iorga a ținut o lecție de istorie, colegilor săi din clasa a IV-a. În septembrie 1881 a fost înscris în clasa I, la liceul din Botoșani, care funcționa pe atunci în casa ocupată azi de Inspectoratul sanitar al județului, lîngă biserica Sf. Gheorghe. Și în clasele de liceu a fost tot premiant. Două aspecte care s-au observat la el în acea vreme, ni-l face și mai de admirat. Primul aspect privește învățarea limbilor străine. Dacă franceza o cunoștea din familie, apoi greaca, latina, italiana și germana le-a învățat singur, „prin citiri personale", fără a-i sta profesorii la îndemînă, iar cînd profesorii de la liceu greșeau, elevul Iorga îndrăznea să-i corecteze, în fața elevilor. Al doilea aspect : Deși, ca elev, era ocupat cu pregătirea lecțiilor și cu un mare număr de

6 N. Iorga, *O viață de om*, p. 21, 25, 41.
7 *Ibidem*, p. 41.
8 *Ibidem*, p. 42.
9 *Ibidem*, p. 25.
10 *Ibidem*, p. 11.

Din cele şapte mii de lei, strînşi de Iorga, printr-o listă de subscripţie, el a trimis la Botoşani 500 de lei, pentru a fi împărţit familiilor rămase, de pe urma ţăranilor împuşcaţi. Restul de bani l-a împărţit în acelaşi scop, la Galaţi, Vaslui, Iaşi, Vlaşca, Olt, Mehedinţi şi Dolj. Profesorul N. Răutu a confirmat primirea acelor 500 lei, subliniind şi faptul că „în atît de neagră sărăcie se găsesc unele din numitele familii, încît sumele ce li se vor da, vor fi ca un adevărat dar ceresc“ [14]. Iar cînd guvernul cel nou, instalat la conducerea ţării, a făcut din Iorga un mare vinovat pentru izbucnirea răscoalelor ţărăneşti şi l-a silit să stea închis în casă, Alexandru Callimachi i-a scris, printre altele, la 7 aprilie 1907 : „N-ar fi fost mai nimerit să mergi cu mine — cum am şi propus — la Stînceşti, în marginea codrului cîntat de Eminescu, unde se vede vechea casă a lui ?... Dar pentru ce aceste măsuri caraghioase, în contra d-tale ? Poporul a vrut să scrie şi el pagina sa de istorie, asupra acestei domnii şi, nefiind academică, se vede că s-a supărat vacarul pe sat. Cîteva rînduri, pentru a mă linişti. Al d-tale, Callimachi“ [15].

La 19 decembrie 1923, Asociaţia foştilor elevi ai liceului „Laurian“ a inaugurat, pe strada Ştefăniţă Vodă nr. 1, o casă de sfat şi citire, cu numele de *N. Iorga*. Pentru ziua de 12 iulie 1924, Iorga a fost invitat la Botoşani, ca să vorbească despre sine, ca fiu al Botoşanilor şi ca fost elev al liceului de aici. În scrisoarea de răspuns, către profesorul Iacobeanu, Iorga a motivat că „amintirile sînt grele de pus pe hîrtie, pentru un suflet discret“, mai ales că „am avut acolo — să spun drept puţine zile bune, dar multe foarte rele, de altmintrelea ca în mai toată copilăria mea“ [16]. Totuşi, Iorga a răspuns invitaţiei, însă a ţinut conferinţa despre „Literatura de azi“.

La 27 decembrie 1924 a fost inaugurată *Universitatea populară „N. Iorga“*, din Botoşani. Inaugurarea s-a făcut în sala teatrului „M. Eminescu“. Iorga a fost de faţă şi a ţinut în ziua aceea, 3 prelegeri, despre *„Istoria sufletului omenesc“*. Măcar o dată pe an, cam prin decembrie, Iorga venea la Botoşani şi ţinea o conferinţă, în cadrul Universităţii populare. La 12 decembrie 1926 a conferenţiat *„Despre trecutul botoşănean“* iar la 11 decembrie 1927, *Ce este un oraş ?*

*

Opera lui Iorga, prin dimensiunile sale şi prin diversitatea sa istorică, publicistică ,literară şi politică este uriaşă, de-a dreptul copleşitoare. Numai opera tipărită cuprinde — după socoteala lui Barbu Theodorescu, fostul său secretar — 1250 de cărţi şi 25.000 de articole, iar după altă socoteală, mai nouă, 1003 volume, 12755 articole şi 4963 recenzii [17]. O statistică întocmită de revista „Gîndirea“ privind activitatea lui Iorga, ara-

14 Idem, *Scrisori către N. Iorga*, II, Edit. Minerva, 1979, p. 421-422.
15 I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, X, Bucureşti, 1940, p. 120, 130.
16 Ştefan Cervatiuc, *Nicolae Iorga şi începuturile universităţii populare Botoşani*, în Hierasus-Anuar '78, Botoşani, 1980, p. 503-511.
17 St. Ştefănescu, *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 183-184.

tă, numai pentru anul 1928 : „A publicat 45 de volume, a ținut 8 cursuri universitare, în 370 de prelegeri, apoi 52 conferințe și nenumărate discursuri în întruniri publice și la Cameră ; a ținut 12 comunicări la Academie, a scris 500 de articole, în diferite ziare și reviste ; a condus efectiv 11 publicații periodice ; a vizitat 7 țări străine, vorbind în 5 limbi și a fost primit în audiență de 3 regi [18].

La 17 aprilie 1931, Iorga a fost numit Președinte al Consiliului de Miniștri. Peste aproape două luni, el a împlinit vîrsta de 60 de ani. Cu această ocazie, comisia interimară a orașului Botoșani, întrunită în ședință extraordinară, l-a declarat pe Iorga *cetățean de onoare al orașului,* expediindu-i și următoarea telegramă : „Spre cinstea și mîndria vechiului și frumosului oraș moldovean, Botoșani, proclamîndu-vă în semn de modest omagiu și de sinceră recunoștință *primul cetățean de onoare,* vă urăm multă sănătate și mulți ani. Tot atunci, comisia interimară a hotărît ca „pe viitor, strada Liceului se va numi strada „N. Iorga“ [19].

În seara de joi, 18 iunie 1931, Iorga a fost sărbătorit de botoșăneni, în sala teatrului „M. Eminescu“. Din partea oficialităților au participat : avocatul Mihai Ciutea, prefect al județului, avocatul Ioan Missir, președinte al comisiei interimare a orașului și generalul de brigadă Nicolae Toderiță, comandantul garnizoanei. Fanfara regimentului 37 infanterie a deschis festivitatea, cu un marș. Bătrînul profesor N. Răuțu și-a amintit, cu duioșie, de fostul său elev N. Iorga, care încă din anii de liceu „se ridica un luceafăr, ale căror raze, deie-i Dumnezeu zile, vor străluci mult și departe“. Apoi tot profesorul N. Răuțu i-a trecut în revistă „succesele universitare, cunoștințele bogate din cîmpul istoriei și al literaturii și darul său oratoric, cum rar s-a văzut“. Profesoara de franceză, Lucia Opresc u, a citit din opera poetică a lui Iorga, profesorul Tiberiu Crudu a prezentat cugetările lui Iorga, iar revizorul școlar Constantin Iordăchescu, l-a prezentat pe Iorga ca fost elev, la școala primară „Marchian“. Un cor, condus de Mihail Gr. Poslușnicu și cîțiva recitatori au completat programul festiv. Însă, pe vremea aceea, Iorga privea cu durere cum pe reliecve scumpe — nu numai pentru botoșăneni — se apăsa pecetea nepăsării, pînă la desființare. De șapte ani, casa copilăriei lui Eminescu de la Ipotești devenise o grămadă de moloz, iar casa copilăriei lui Iorga era amenințată de aceeași soartă. Încă de la 1 ianuarie 1922, se întreba Iorga : „Oare va veni odată vremea ca botoșănenii culți să înțeleagă de ce în Apus nu este un oraș cît de mic, unde să nu se poarte cu iubire grija trecutului local ?“ [20] Este locul să adaug și aici, ca să se știe, că dacă azi mai există biserica cea veche de la Ipotești, numai lui Iorga se datorește ! ; numai el s-a opus categoric, la o dărîmare, pentru care autoritățile dăduseră mai multe ordine.

---

18 „Gîndirea“ din iunie 1931 (număr omagial) de unde și ziarul botoșănean „Vestea“, anul V, nr. 144, de sîmbătă 20 iunie, 1931.

19 Ziarul „Vestea“, citat mai sus.

20 N. Iorga, *Trecut botoșănean,* în „Revista Moldovei“, anul I (1 ianuarie 1922), p. 1-2.

În dimineața de miercuri 29 iunie 1938, Iorga a sosit în gara Botoșani. După o scurtă vizită pe la bisericile cu trecut istoric, el s-a îndreptat spre Teatrul Eminescu, unde a deschis Congresul Ligii Culturale. Să desprindem cîteva rînduri, din amintirile poetului George Lesnea, sosit atunci la Botoșani, din dorința lui Iorga, care voia să-l cunoască. „Am ajuns în sala de conferință, cu mare întîrziere. Profesorul Iorga tocmai se întreținea de pe scenă, cu asistența. Era formidabil. Lascarov Moldoveanu m-a luat de mînă și m-a dus pe scenă. Iorga m-a întrebat : „Te numești George Lesnea ?“ — „Da“. M-a îmbrățișat și m-a sărutat. După terminarea conferinței, m-a luat într-o plimbare prin oraș : „Hai, să vezi casa unde am locuit !“ Cînd am ajuns acolo, am găsit un cizmar. Acela s-a ridicat, s-a șters pe mîini și i-a sărutat mîna lui Iorga...

La prînz, în parc, s-a organizat un banchet cu 1.000 de tacîmuri. S-a întîmplat să întîrzii puțin. Am mai găsit cîteva locuri libere, într-un colț. După cîteva minute, a venit un om, cu un aparat de fotografiat și ne-a întrebat : „Cine este domnul George Lesnea ?“. „Eu“. „Domnul profesor Iorga vă poftește la dumncalui“. Iorga păstrase două locuri, pentru noi. Soția mea s-a așezat în dreapta profesorului, eu în fața acestuia. Pe masă erau sticle de *Monopol*, pline cu vin alb. Iorga a spus : „Domnilor, vin roșu n-aveți ? Din cel din care beau numai voievozii“. Apoi am mîncat din aceeași găină, cu Iorga“ [21].

Către seară, Iorga a vizitat Ipotești, unde se executau construcții noi, în cinstea lui Eminescu, pentru care și Iorga contribuise bănește, încă din februarie 1937, prin lista de subscripție publică, deschisă de el, în ziarul „Neamul românesc“. A regretat mult dărîmarea casei, în care a copilărit Eminescu, dar — a zis el —, „vina este a cui a săvîrșit acest act de vandalism, din nenorocire prea obișnuit, într-o societate lipsită de pietate“. I-a plăcut stilul în care a fost construită biserica cea nouă — „biserica lui Eminescu“ —, însă l-a întristat starea de dărăpănare, în care ajunsese biserica cea veche.

Seara, tîrziu, Iorga s-a întors la Botoșani, unde încă nu începuse festivalul artistic-muzical, din sala teatrului Eminescu. Luînd cuvîntul el a spus cîteva cuvinte, despre *Cum nu trebuie înțeles Eminescu* și a cerut să i se studieze manuscrisele, ca să ni se dea adevăratul Eminescu. „S-a cam repezit în Călinescu“ — mărturisește George Lesnea, în aceleași amintiri fugare, pe care le-am menționat mai sus.

A doua zi, după festivitatea de premiere a elevilor fruntași, de la școlile primare și secundare din oraș, la ora 11, însoțit de o parte din congresiștii urcați în 20 de automobile, Iorga s-a îndreptat spre Coșula. Cine ar fi bănuit atunci, că aceasta va rămîne *ultima* vizită a lui Iorga, la Botoșani ? De aceea consider că nu vor părea de prisos două adrese oficiale, pentru acoperirea unor cheltuieli, legate de această vizită.

Cu adresa nr. 18962 din 7 iulie 1938, Chestura de poliție arăta prefectului că „pentru măsuri de ordine, în zilele de 29 și 30 iunie a.c. s-au

21 *„Luceafărul“*, anul XVIII, nr. 46, sîmbătă 15 noiembrie 1975, p. 3.

consumat 80 litri de benzină și 4 kg. ulei, plătindu-se și 1200 lei, pentru automobilul 29 BT, care în zilele arătate a transportat echipa de polițiști, ziua și noaptea, pe urma d-lui consilier regal N. Iorga, pentru supraveghere și măsuri de ordine, socotindu-se cîte 600 lei pe zi". Prefectul, colonel D. Craiu, a scris în rezoluție : „a) Benzina, din fondul respectiv, b) Mașina, din fondul Serbări" (sic !).

A doua adresă, din 11 iulie 1938, primită de la Primăria comunei Coșula, însoțea un borderou de cheltuieli făcute, „cu ocazia venirii d-lui prof. N. Iorga" : 4 kg. sîrmă subțire, pentru coroane, lei 112 ; 3 kg. cuie mari și mici, lei 66 ; 22 coale tricolor, lei 60 ; două căruțe pentru adus frunze de stejar, 90 lei ; 3 cutii pionieze, lei 20 ; 9 pui pentru masă — la spital, lei 200 ; 12 pui pentru masă — la școala Coșula, lei 240 ; 4 cutii sardele, lei 68 ; zece litri vin, lei 160 ; zece pîini albe, lei 80 ; 4 kg. brînză caș ,lei 80 ; Muzica : Subcentrul premilitari a organizat jocuri naționale, cu premilitarii, conduși de slt. rez. D. C. Ciupercă, comandantul subcentrului Coșula, lei 200. *Total lei 1376.*

Rezoluția prefectului : „Momentan nu avem fonduri" [22].

Casa în care a copilărit „primul cetățean de onoare al orașului Botoșani" chiar dacă se află pe strada *Neculai Iorga*, a fost lăsată să se dărîme literalmente. Iorga nu putea cerși, pentru ea, atenția cuvenită. Cînd Iorga a fost asasinat, în mod atît de odios (27 noiembrie 1940), drapelele de doliu de la 47 universități din lume s-au aplecat în bernă, pentru a saluta un savant român, cu renume mondial. Viața sa, luată ca exemplu, ne obligă să salutăm cu respect nașterea oricărui copil din lume, pentru că nu știm ce om mare poate deveni.

*

Să trecem în revistă colecțiile de documente botoșănene, cercetate și publicate de N. Iorga, precum și studiile sale de istorie botoșăneană. Începutul l-a făcut o telegramă, prin care Alexandru Callimachi, proprietarul moșiei Stînceşti, îl anunța pe Iorga, că-și ia asupra-și toate cheltuielile, pentru tipărirea celor două volume, din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821) [23]. „Pe binefăcătorul Alex. Callimachi — mărturisește Iorga — nu-l văzusem niciodată, cu el n-avusesem nici o relație, nici o atingere". Din ediția aceasta, Callimachi n-a reținut decît cîteva exemplare, pentru prieteni. Apoi, prin grija lui Iorga și cu cheltuiala tot a lui Alexandru Callimachi au fost tipărite, în anii 1902 și 1903, *Documentele privitoare la familia Callimachi* — două volume mari de peste 1600 de pagini, cu 2916 documente. Au fost tipărite separat 189 de documente, cu titlul : *„Documente relative mai ales la Botoșani și împrejurimi, din colecția D-lui Al. Callimachi* [24]. În legătură cu familia

22 *Arhivele Statului Botoșani*, fondul Prefectura județului Botoșani dosarul 117/1938, „Ordonanțe de plată din bugetul județului, pe anul 1938/1939", nepaginat.

23 Vezi mențiunea lui N. Iorga, în prefața sa la *Studii și documente*, vol. VII, București, 1904, p. 5 și în *O viață de om*, *op. cit.*, p. 301.

24 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V (1903), p. 209-230.

Callimachi, Iorga a mai scris *Cartea neamului Calmăș din Moldova, zis Callimachi* — 72 de pagini [25], cu cîteva completări ulterioare [26].

Altă achiziție, de 200 de documente, a făcut-o din colecția lui Grigore Goilav. Și din acestea a publicat separat 127 de documente, sub titlul *„Documente botoșănene"* [27]. Apoi 222 documente, din *„Documentele ramurii Canta, a Cantacuzinilor moldoveni"* [28], apoi o parte *Din condica Delenilor*, dată de Ghica-Deleni [29] și alte documente de la familia Cananău, fosta proprietară a moșiei Corni [30].

În anul 1905, Iorga a tipărit, la editura *Minerva*, o broșură de 32 de pagini, intitulată *„Inscripții botoșănene", cu o prefață despre istoria Botoșanilor*. Broșura are următoarea dedicație : „La toți ai mei care au trăit și au murit în Botoșani, orașul nașterii mele". Prefața, cu titlul *Cîteva cuvinte despre Botoșani*, ocupă în broșură 14 pagini, după care urmează inscripțiile copiate de la bisericile din orașul Botoșani și inscripția de la biserica curții din Stincești. Prefața aceasta cu cîteva mici adaosuri, a fost retipărită în volumul său. *Istoria românilor în chipuri și icoane* (Craiova, Edit. Ramuri, 1921), însă cu un titlul nou : *Un oraș românesc : Botoșanii*, ca să arate că nu era de acord cu pretenția lui Grigore Goilov, cum că toate orașele din partea de răsărit a Europei, ar fi fost întemeiate de armeni [31]. Ideile principale din acest studiu au fost folosite de Artur Gorovei, în *Monografia orașului Botoșani*, redactată de el, iar Tiberiu Crudu a trecut studiul în întregime, fără modificări, în volumul *Botoșanii în 1932 — schiță monografică*.

În luna octombrie, 1908, Iorga a găsit, în pod la mănăstirea Coșula, manuscrisul unei traduceri după *„Istorice ce (a) veche și de multe feluri a marelui învățătoriu Irodot* — de fapt copia făcută în 1816, de „Ion, ficiorul lui Tudurii Blănariulu denu Botoșani", după altă copie „vlet 7254 iulie 2" — deci din 1746, care și aceea a fost făcută după prima traducere a lui Herodot, în românește, de către Evstratie biv tretii logofăt, prin anii 1645—1646. Valoarea acestui manuscris nu este numai istorică, fiindcă cuprinde opera lui Herodot în întregime ; de foarte mare valoare este și pentru faptul că cei doi copiști (din 1746 și 1816) au păstrat întocmai forma traducerii din anul 1645 și n-au știrbit inestimabila bogăție a locuțiunilor noastre, care se vorbeau în Moldova, cu un secol înainte de vremea

---

25 Idem, *Cartea neamului Calmăș din Moldova, zis Callimachi*, Vălenii-de-Munte, 1910.

26 N. Iorga, *Scrisori private ale familiei Callimachi și Cananău*, în *Studii și documente*, vol. XXI (1911) ; N. Iorga, *Încă un act privitor la tatăl lui Ion Vodă Callimachi*, în „Revista Istorică" (1931), p. 299-300 ; N. Iorga, *La istoria Callimachilor*, în „Revista istorică", anul XVIII (1932) p. 215-216.

27 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII (1904), p. 102-121-151.

28 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII (1904), p. 175-265.

29 *Ibidem*, p. 359-368.

30 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 73-84.

31 Gr. Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, București, 1909, p. 7 — Extras din „Revista de Istorie, Arheologie și Filologie", vol. X (1909), fasciola de pe trim. al II-lea.

lui Neculce. De aceea și copiștii menționează că s-au ocupat de această carte, „pentru dulceața cuvintelor“ [32].

Urmează un studiu despre *Breasla blănarilor din Botoșani* [33], apoi *Însemnări de cronică* ale boierului botoșănean Ion Lupașcu, dintre anii 1788 și 1806 [34], apoi paginile de *Trecut botoșănean* [35] și două articole despre Mănăstirea Coșula [36].

Merită să fie măcar amintită aici scurta prefață, scrisă de N. Iorga, în anul 1937, cu creionul, pe o carte poștală, pusă pe genunchi, în timp ce automobilul îi staționa pe o stradă din București. Prefața a fost scrisă pentru admirabila carte, *Fata moartă*, a botoșăneanului Ioan Missir. Cartea a fost premiată, în același an, de Academia Română și de Societatea scriitorilor români. În primii șapte ani, ea a fost tipărită în cinci ediții, în ultimii treisprezece ani încă în două ediții și sigur că s-ar mai cere.

*

În anul 1926 a ieșit de sub tipar *Monografia orașului Botoșani*, scrisă de Artur Gorovei, cu cheltuiala Primăriei orașului Botoșani. În recenzia pe care Iorga a scris-o asupra acestei monografii [37], el nu și-a arătat vreo nemulțumire, dar la 11 decembrie 1927, cînd a conferențiat la Botoșani despre „Ce este un oraș ?“, a reproșat că pentru o treabă de istorie, edilii botoșăneni au angajat un folclorist. „Eu — a zis Iorga — nefiind un excelent folclorist ca amicul meu d. Artur Gorovei, n-am avut plăcerea de a fi rugat a scrie istoria Botoșanilor. Aștept momentul cînd, fiindcă nu mă ocup cu folclorul, m-ați însărcina cu studii folclorice“ [38].

În recenzia sa, Iorga a remarcat că „partea istorică a acestei „monografii“ este relativ puțin întinsă și ea va trebui reluată pe alt plan“. Fără a arăta cum trebuie să se prezinte monografia „pe alt plan“, el a dat în continuare o lungă listă de documente botoșănene, nefolosite de Artur Gorovei și aflate în volumele V, VI, VII și XIX, din colecția sa de *Studii și documente*, apoi alte documente aflate în colecția *Uricariul*, a lui Teodor Codrescu, în colecțiile lui Gh. Ghibănescu, în *Arhiva istorică* a lui B. P. Hașdeu și în colecția de documente de la Academia Română. Dar înainte de acea istorie a Botoșanilor „pusă pe alt plan“, Iorga voia să vadă un *Codice botoșănean*, care să cuprindă toate documentele acestui oraș, puse în ordine cronologică, unele chiar în fotocopie, însă codicele

---

32 N. Iorga, *Herodot*, Vălenii-de-Munte, 1909.
33 N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani, cu catastihul și actele ei și cu stampe*, Editura Socec, 1911, 34 de pagini.
34 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 53-60.
35 N. Iorga, *Trecut botoșănean*, în : „Revista Moldovei“, anul I, nr. 9 (1 ianuarie 1922), p. 1-2.
36 N. Iorga, *Mănăstirea Coșula*, în Buletinul Com. Mon. Ist. an XIX (1926), fascicola 48, p. 70-73.
37 N. Iorga, *O carte despre Botoșani*, în „Revista istorică“, Vălenii-de-Munte, iulie — septembrie 1926, p. 186-193.
38 N. Iorga, *Două conferințe istorice*, Vălenii-de-Munte, 1927, p. 4.

să fie întocmit de botoșănenii înșiși ! Încă din anul 1926, scria Iorga : „Acest *Codice* se așteaptă de prea multă vreme".

De atunci au mai trecut cincizeci și patru de ani, iar *Codicele* tot nu s-a făcut ! Ar trebui să apară careva cu inițiativa și cu o hotărîre susținută, pentru întocmirea acelui Codice, și numai după aceea să se poată scrie, temeinic și documentat, monografia orașului Botoșani. Iar fiindcă pînă acum Iorga a publicat cele mai multe documente botoșănene, *Codicele* și viitoarea *Monografie a orașului Botoșani* să fie închinate memoriei sale.

Botoșănenii culți și-ar putea arăta astfel sincera lor admirație față de marele Iorga, care a dovedit lumii întregi că „nasc și la Moldova oameni".

NICOLAE IORGA ŞI GALAŢII

ION ALDEA

Favorizat de o aleasă poziţie geografică — oraşul Galaţi, principală poartă la Dunăre a Moldovei — se proiectează pe imaginea de ansamblu a istoriei poporului român ca un complex de factori, cauze şi consecinţe, pe el interferindu-se fapte cu rezonanţă istorică, oameni, idei, resurse şi importante drumuri comerciale [1]. Învecinat cu Dobrogea şi Muntenia, „Galaţii se ridică în secolul al XIX-lea", ca un veritabil bastion a luptelor pentru unirea şi independenţa românilor. „Cînd de pe cele două maluri ale Milcovului — spunea Alex. Vlahuţă în a sa *„Românie pitorească"*, pornesc glasuri de fraţi să cînte : „Hai să dăm mînă cu mînă / Cei cu inima română", Galaţii ne dau pe Costache Negri, unul din cei mai înflăcăraţi apostoli ai Unirii, (...) şi (...) pe Alexandru Ioan Cuza [2], urmaţi an de an de alţi corifei ai ştiinţei şi culturii naţionale. Gîndind la aceasta, pe drept cuvînt Alex. Graur avea să afirme : „Constatăm pe bază de documente, că o bună parte din oamenii mari ai ţării, care au jucat roluri de frunte în istoria culturii noastre, au fost din Galaţi, sau au lucrat acolo" [3]. Între aceştia îl putem situa şi pe marele istoric Nicolae Iorga, care s-a legat de oraş, prin numeroasele sale prezenţe, simţindu-se la Galaţi, ca fiind „în adevăr în Moldova, în ţara cheltuielelor fără socoteală" [4]. Aşezarea de la Dunăre cu întregul ei edificiu social-economic şi cultural apărea marelui Iorga ca un revers al Moldovei „pe care a împodobit-o şi a sărăcit-o cea mai fină din aristocraţiile risipitoare ale orientului", de la care protipendada gălăţeană a preluat cu bună ştiinţă „vechiul obicei al luxului ales, iubirii pentru plăceri scumpe, poeziei unei vieţi uşoare, tîmbiţată cu stridentă de presa locală, atunci cînd însera la anunţurile din „lumea bună", balurile somptuoase urmate de concursuri de frumuseţe pe care acelaşi N. Iorga, nu scăpa prilejul — de cîte ori are ocazia — de a le pune în antiteză „cu murdăria locurilor unde munceşte din greu multă gloată săracă". [5]

1 Judeţul Galaţi pe scara timpului, Galaţi, 1972.
2 *Idem*, p. 79.
3 Dicţionar bibliografic „Cultura, ştiinţa şi arta în judeţul Galaţi, Galaţi, 1973, p. 5.
4 Nicolae Iorga, „România cum era pînă la 1918", vol. II, Ed. Minerva, Buc., 1972, p. 279
5 *Ibidem.*

De numele marelui istoric se leagă atestarea documentară a orașului dunărean.

Cercetînd numeroase izvoare, preluînd științific informații despre oraș de la M. Costin, D. Cantemir, Gh. Asachi, Vasile Pârvan, Bogdan Petriceicu Hașdeu, I. Nistor, Ion Bogdan, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga datează așezarea din sudul Moldovei „nu mai veche de secolul XV, cînd a existat la această cotitură a Dunării, ca debușeu sau tîrg de pescari sub numele de „Satul lui Gălaț, sau „Galac" cum îl numește cronicarul Miron Costin, iar pe vremea fiilor lui Alexandru cel Bun era prin acest ținut „morile Covurluiului". [6].

Îndreptîndu-și pașii și gîndurile spre Galați Nicolae Iorga nu urmărește numai un capriciu sentimental — ce-l îndemna deseori spre călătorii, prin cele mai îndepărtate și nepătrunse colțuri ale meleagurilor locuite de români, ci și un interes de a se documenta consemnînd cu exactitate și argumentare științifică, de erudit cercetător al trecutului istoric al neamului său, importante pagini de istorie a orașului din primele decenii ale secolului XX.

Dacă știrile vremii atestă Galații drept „un oraș fermecător", „perlă a Moldovei", „Amsterdamul și Veneția Mării Negre, însemnările lui N. Iorga au darul de a înlătura vălul ce acoperă cu un nimb aureolat tihna „lumii bune", realizarea imaginii unui Galați, unde, „în mare parte — spune istoricul —, farmecul ce se desface din el sau în care i se scaldă clădirile de eleganță îngrijită", poate fi în contrast cu realitatea înconjurătoare, „ziua, mai ales, așa o zi fără soare, cu cerul apăsător de cenușii". [7] Odată împrăștiată „o bună parte din cocheta iluzie" [8], creată de imaginea sa nocturnă, orașul respiră aerul de tăcută revoltă prin „băcăniile", cafenelele, cofetăriile, locurile unde se mănîncă și de unde se cumpără ale mîncării, tainițele în care lucrătorii obosiți își învăluie necazul vieții cu fumul țigărilor ieftine și aburii vinului prost". [9]

Imaginea continuă cu alte clișee sociale redate cu claritate de Nicolae Iorga în care antiteza surprinde deopotrivă bogăția și sărăcia, problemă pe care istoricul o vede necesară a fi „pusă din punct de vedere omenesc, muncitoresc în special... Iubim această muncitorime — care la Galați, arăta Iorga, trăiește printre „ruine, case părăsite, colțuri de buruiană murdară bălți cu apă clocită" [10], căci știm și noi ce e munca grea și dulce. O iubim pentru ce e azi ; o iubim pentru făgăduielile ei de viitor. O iubim pentru partea din viața acestui popor care trăiește în ea". [11] De aceea, la el paralelismul existenței sociale a celor două lumi din oraș : bogați și săraci, își află reflectarea atît în „aleea luminoasă", ce nu-și găsește, prin lungimea ca și prin egalitatea luxului ei de bun gust, pereche în nici un alt oraș din țară și în străzile cu imobilele „lumii bune"

6 Gh. N. Munteanu-Birlad, „Galații cu 35 vederi în text, harta ținutului și planul orașului", Galați, 1927, p. 25-28.
7 N. Iorga, *lucr. cit.*, p. 279
8 *Idem*, p. 281.
9 *Ibidem.*
10 *Idem*, p. 280.
11 „Neamul Românesc", nr. din 27 decembrie 1919.

de tipul celeia din desenele lui Laurens „o splendidă vedere a Străzii Mari din Vechiul Galați“ [12], cît și în imaginile dinspre port... pe străzi urîte... unde nu e vioiciune, nici veselie“, sau de pe străzile laterale ce se urcă de cele mai multe ori cotind și răspîndesc duhori scîrboase“. [13]

Universul citadin al urbei gălățene, conturat de Nicolae Iorga, este completat de aspectul sărăcăcios de construcție al prăvăliilor înghesuite în centrul orașului ,a căror arhitectură ecletică nu le coboară, „așa de trivial de jos ca maghernițile din strada Lăpușneanu a Iașului, sau acela din partea Căii Victoriei ce este în fața Ministerului de finanțe“ [14], însă continuarea lor ,pe o stradă... rău îngrădită de căruțe și prăvălioare ținute de români săraci“... [15], le transformă în niște inestetice „moșinoaie“, care în deal se răresc, dînd spre vîrful acestuia imaginea unei „cîmpii goale, acoperită de buruienele veștede“ [16] și vederea spre marea întindere de apă a Brateșului „de care — ține să sublinieze istoricul, legenda a legat numele lui Petru Vodă „pescarul“, [17] astăzi o apă „fără luntrii“, la malurile căreia „subt recele cer de plumb... în gropi — numai — femei foarte sărace, în polcuțe și rochii de cit, culegînd buruiene“, dă imaginea unei oarecare ocupații umane [18] . Imaginea se continuă prin „cocioabele... cu dușumea de lut și lampa de petrol“, unde locuitorii, din zi în zi tot mai sărăciți, sufocați de marea mizerie ce gîtuie parcă „bătrînul oraș, care și-a pierdut trecutul“, fără nici o speranță în prezent și neîncrezător în viitor“ [19], se pregătesc să dea riposta cuvenită relelor orînduieli gîndite și puse în aplicare de „lumea bună“, consecință firească a indiferenței unei societăți condusă de veroși afaceriști, dublați de o zguduitoare ingratitudine, nu numai față de actul creației materiale ci și de cel al trăirilor spirituale căreia i-au căzut victimă șase dintre scriitorii lui : C. Bour, V. Cosmin, Traian Anghelovici, Sterian Druga, Barbu Nemțeanu și Constantin Z. Buzdugan — autorul traducerii în limba română a „Internaționalei“ [20].

Imagini asemănătoare rezervă Iorga și restului localităților județului Galați, consemnate pe aceleași considerente de ordin social economic și edilitar alături de cele ale orașului de reședință.

12 Nicolae Iorga „Francezii vechi în Dobrogea și Moldova“, în „Neamul Românesc“, nr. 90, 23 octombrie 1926.
13 Nicolae Iorga, „România cum era pînă la 1918“, vol. II, Ed. Minerva, Buc., 1972, p. 280.
14 *Ibidem.*
15 *Idem*, 183.
16 *Ibidem.*
17 *Ibidem.*
18 *Ibidem.*
19 *Idem*, p. 282.
20 Universul, An XLVIII, nr. 323, 24 dec. 1930 ; A.S.B., fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară dos. 5, 1930, f. 173-174. Într-o telegramă din 7 decembrie 1930, expediată de C. Z. Buzdugan, „fost avocat al statului“ lui C. Dimitrescu — secretar particular al regelui, acesta arată „toleranța criminală a autorităților care „au sustras destinației fondurile pensiei, ajutor(ul social n.n.) întrebuințîndu-le contra legii..., cointeresări veroase, refuzînd ajutorarea avocaților bătrîni, invalizi, săraci. Invalid de ambii ochi, după o viață de muncă și cinste solicit intervenție, anchetă, deschiderea acțiunii publice, dreptate, anchetă parlamentară“.

Dovedind reale calităţi de fin observator cu remarcabil simţ al obiectivităţii într-o lume a contradicţiilor sociale puternice confruntată de cele mai multe ori cu realitatea însăşi, Nicolae Iorga îmbină sintetic, în conţinut şi stilizat în exprimare elementele de relief ale judeţului de formă geometrică cu laturi însumînd întinderi de apă ; Prut, Brateş, Dunăre, Siret ; — zonă deluroasă ale cărei linii largi se taie între ele în partea de răsărit străbătută „de crestături foarte adînci, brazde veşnice ale unei vechi arături sălbatice“ în timp ce în partea opusă, spre Siret, „lutul şi nisipul dealurilor“, fac imposibilă viaţa vreunei plante în afară de „mărunta iarbă negricioasă pe care o pasc oile“ [21]. Regiune cu umiditate redusă, cu „pămînturi aride şi sărate“, localizînd „porumbul slăbănog, ofilit şi îngălbenit pe alocuri, foile largi, foarte verzi ale tutunului, aşezat în cinci şiruri, cinepa stufoasă, cîte un pîlc de orz cu paiul scurt“ [22], nu reuşeşte nici pe departe să asigure necesarul minim pentru existenţa de zi cu zi a locuitorilor ei, a căror stare de spirit o află Nicolae Iorga, în drum spre mănăstirea Adam, de la „un funcţionar care se plînge de lefa prea mică, de legile prea puţin practice, de nevoia de a înşela şi de a minţi pentru a-şi păstra o situaţie şi de neputinţa de a trăi cu un venit aşa de mic“ [23]. În plus, surprinde în altă însemnare de a sa N. Iorga, „anilor de război judeţul Galaţi le-a dat tribut uman incalculabil constînd din victimele numeroaselor epidemii cu întregul cortegiu de consecinţe“. În comuna Tepul „copii se nasc fără unghi şi nu se pot dezvolta. Lipsa de hrană e generală. Ţăranii au vîndut şi puţinul ce-l mai aveau“ situaţie explicată cu prisosinţă de „pusteirea bolilor rele şi de mizeria populaţiei“ [24] greu încercată de-a lungul întregii sale existenţe sociale.

În sfîrşit o ultimă preocupare manifestată de N. Iorga pentru activitatea culturală a judeţului din sudul Moldovei. Pătrunzînd în esenţa realităţilor social economice ale oraşului istoricul surprinde adevărata medalie a situaţiei de multe ori improprie dezvoltării spirituale, libere a tuturor locuitorilor săi, viaţa artistico-culturală a urbei de la Dunăre în special şi a judeţului în general rămînînd de cele mai multe ori apanajul unei mărunte „adunături de înavuţiţi din aşa zisa lume bună“. Între aceştia se remarcă o minoritate de credincioşi de rit catolic, al căror lăcaş de cult este poate cel mai semnificativ monument de arhitectură, în oraşul căruia „îi lipsesc bisericile mari“ [25], putîndu-se afirma pe drept cuvînt „Galaţii sînt în adevăr, un centru al propagandei catolice“ [26], ziarele vremii vorbind adesea „de cuceririle de suflete şi cuceririle de averi şi de moştenitori săvîrşite de răpăreţele călugăriţe ale Maicii Domnului de pe Sion (Notre Dame de Sion)“ [27] Dar marea majo-

21 N. Iorga, „Drumuri şi oraşe din România“, Buc., Ed. Minerva, 1904, p. 210.
* Prezentul studiu are în vedere limitele de astăzi ale judeţului constituit din fostul judeţ Covurlui şi o parte din fostul judeţ Tecuci.
22 Nicolae Iorga, *lucr. cit.*, p. 208.
23 *Idem*, p. 209.
24 *Idem*, Memorii, vol. I-II, f.a., p. 218.
25 *Idem*, „Drumuri şi oraşe din România“, Buc., Ed. Minerva, 1940, p. 230.
26 *Idem*, *lucr. cit.*, p. 281-282.
27 *Ibidem*.

ritate a locuitorilor depășesc stadiul de a fi exponenții unui „popor care nu se cunoaște pe sine și nu-și cunoaște țara", lucru afirmat de multe ori în conferințele pe care N. Iorga le ține la Galați [28]. Vorbindu-le despre „Români și pămîntul românesc", în nenumărate rînduri le-a insuflat dorința de a lupta, de a fi liberi și nu supuși altora, de a face județul lor un veritabil bastion al luptei pentru unitatea deplină a românilor așa cum au gîndit-o revoluționarii în conciliabulele Mînjinii Unificatoare sau cum stă ea înscrisă în construcția bisericii fortăreață „Precista" — simbol al continuității și unității bimilenare a poporului român la Dunăre.

Plecînd de la aceste considerente de ordin general despre gălățeni și așezările lor, însemnările lui Nicolae Iorga consemnează „o oază de civilizație", pe care ar dori să o vadă extinsă de la Galați, în întreaga țară, „Într-un colț de Galați am văzut — spunea el— o gospodărie școlară cum nu se poate fi una mai frumoasă și mai îngrijită, admițînd chiar că și aiurea inteligența, bunăvoința și simțul pentru cultură și nevoile morale ale poporului ar fi putut da același rezultat ca la școala soților Pașa". De aceea găsește nimerit să facă în paginile „Neamului Românesc", o popularizare a celor găsite la Galați, dînd o imagine completă a realizării celor doi institutori de la Școala de băieți nr. 6, aflată într-o „clădire cu un salon, curățită, lustruită, împodobită, înflorită, o clădire în care cum ai călcat, te simți în altă lume, o ordinei și a frumuseței", chemată „pentru a face educația casnică a copiilor care frecventează așezămîntul" [29]. În acest loc al permanenței instruiri pentru viață, care, arată Nicolae Iorga, „se recomandă stăruitor, călduros, imperativ... băiețașul plecat de acasă, din cine știe ce murdară dezordine a sărăciei, din cine știe ce urît haos al neglijenței și vieții lui, din lipsă de aier, de lumină, din absența oricărei poezii simte de la cel dintîi pas în școală avantagiile, binecuvîntările sfintei lumini, nu ca un element de parvenire ci ca o creatoare neînsemnată a fericirii". [30] Privirii atente a eruditului cercetător nu-i scapă observația că „o mare și frumoasă odaie din față cuprinde Muzeul școlar", prin ale cărui exponate „poate oferi interes și altora decît micuților care sînt puși astfel în față, nu cu singurele rînduri moarte ale manualului, ci cu lucrurile însăși" [31].

Referindu-se la realizarea a ceea ce va sta la baza viitorului lăcaș cultural al Galațului de peste ani N. Iorga, consideră inițiativa lui Paul și Ecaterina Pașa drept „o minune a iubirii care singură e în stare a face asemenea lucruri". [32] Impresionat rămîne istoricul și de modul în care cei doi institutori de la școala din strada Străjescu, nr. 10, reușesc cu răbdare și total devotament să adune obiectele de muzeu „unele din ele deosebit de interesante", constînd din „animale împăiate anume pentru aceste colecții ; pe lîngă mineralele adunate — căci consemna el — se găsesc frumoase cusături din deosebite regiuni, documente, manuscripte

28 *Idem*, Drumuri și orașe din România, Buc., Ed. Minerva, 1940, p. V-VI.
29 N. Iorga „O oază de civilizație", Neamul Românesc, Am. XIV, nr. 237, 1920.
30 *Ibidem*.
31 *Ibidem*.
32 *Ibidem*.

— unul de la un vechi dascăl grec din sec. al XVIII-lea, cu însemnările acestuia —, cărți vechi și mai ales un mare număr de monede și de camee" [33].

Constatările lui Nicolae Iorga despre această preocupare a celor doi dascăli de școală de la Galați, sînt în măsură să contureze cu mai multă claritate calitatea lor de pionierat în ale muzeologiei gălățene, rezultatul depășind cu mult limitele unui muzeu școlar, lucru subliniat în continuare tot de N. Iorga : „războiul n-a trecut fără ca soții Pașa să-și facă recolta lor, care e desigur unică : se cuprind aici arme schije de bombe, elemente de uniformă, ziare, proclamații, ceea ce va familiariza atîtea generații... cu vremurile grele și mari care le-au înălțat și mărit țara." [34]

Încă din primele momente ale existenței muzeului, căruia i-a dedicat întreaga viață, devenind unica sa fericire, institutorul Paul Pașa avea să se adreseze la rîndul său marelui om de cultură a neamului — Nicolae Iorga, alegîndu-l ca membru de onoare al muzeului, cinstea necunoscută de aceasta prin telegrama pe care o expediază la Galați, în 21 ianuarie 1920 : „mulțumim pentru onoarea ce ne faceți. Primim cu plăcere. N. Iorga" [35]. Era un cîștig deosebit pentru inițiativa soților Pașa care „în interesul viitoarelor generații", găsea oportun „concursul moral al cugetătorilor, apreciatorilor și bunilor români", idee în care persistă și în cazul atragerii simpatiei lui Nicolae Iorga față de muzeul de la Galați, desemnîndu-l să facă parte „din comitetul micului nostru muzeu" [36], alături de I. G. Duca, dr. C. Anghelescu, dr. I. Simionescu, Simion Mehedinți, dr. Grigore Antipa și mulți alții, cum stă înscris în actul de recunoaștere a Muzeului Regional al Școlii nr. 6 de băieți din Galați, ca persoană morală de către Corpurile legiuitoare la 14 februarie 1923 [37].

Reconstituirea în parte a imaginii orașului și județului Galați, așa cum l-a recunoscut Iorga, constituie o contribuție la înțelegerea mai directă, la obiect a istoriei acestuia, a realității așezărilor din sud-estul țării, așa cum poate nimeni dintre marile personalități ale științei și culturii românești, nu a reușit să contureze. Marele istoric român, consemnînd date despre Galați, păstrează o deplină obiectivitate chiar dacă pe alocuri reprezintă un studiu de curiozitate dar de certă valoare științifică cu solide argumentări documentare.

NICOLAE IORGA ET LA VILLE DE GALATZ

Résumé

Par l'emploi des information d'archive, l'ouvrage essai de présenter quelques aspects se rapportant à la ville et au département (district) de Galatz, tels qu'ils sont présentés par le grand historien Nicolae Iorga. Dans les premières deux décennies du vingtième siècle.

33 *Ibidem.*
34 *Ibidem.*
35 Arhiva Muzeului județean de istorie Galați, fond. 1 „Paul și Ecaterina Pașa", Telegrama, nr. 249 din 21 ian. 1920.
36 *Idem,* Corespondență Paul Pașa către Nicolae Iorga, copie, nr. 148 din 30 octombrie 1919.
37 Monitorul Oficial nr. 256 din 27 februarie 1923.

Pl. 1 — Fig. 1 — Nicolae Iorga — fotografie din 1928 oferită Elizei Similache din Vălenii de Munte, soția lui Ion Similache fost subprefect de Covurlui.

Fig. 2 — Paul și Ecaterina Pașa — institutori, fondatori ai Muzeului de istorie Galați, 1913.

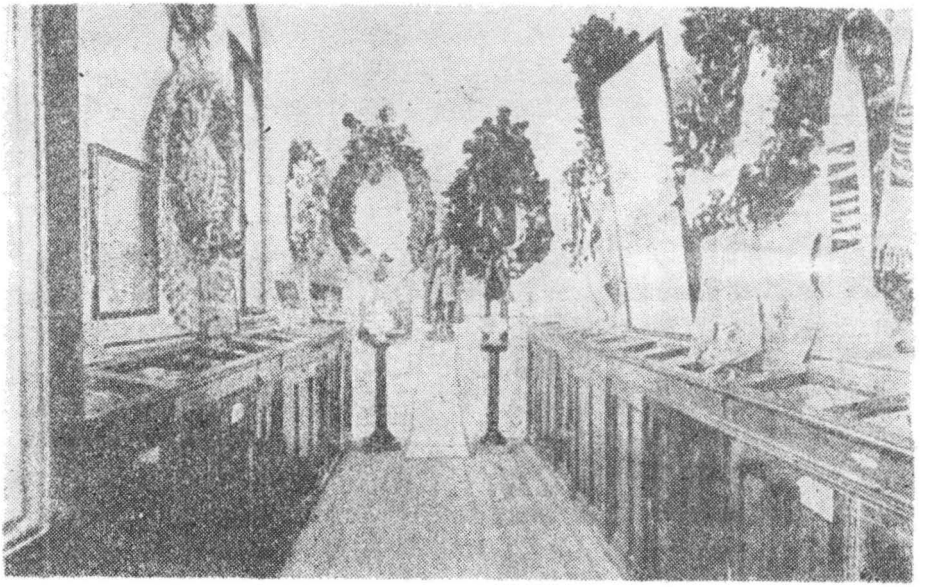

Pl. II. — Fig. 1 — Aspect din Muzeul şcolar al institùtorilor **Paul şi Ecaterina Paşa.**

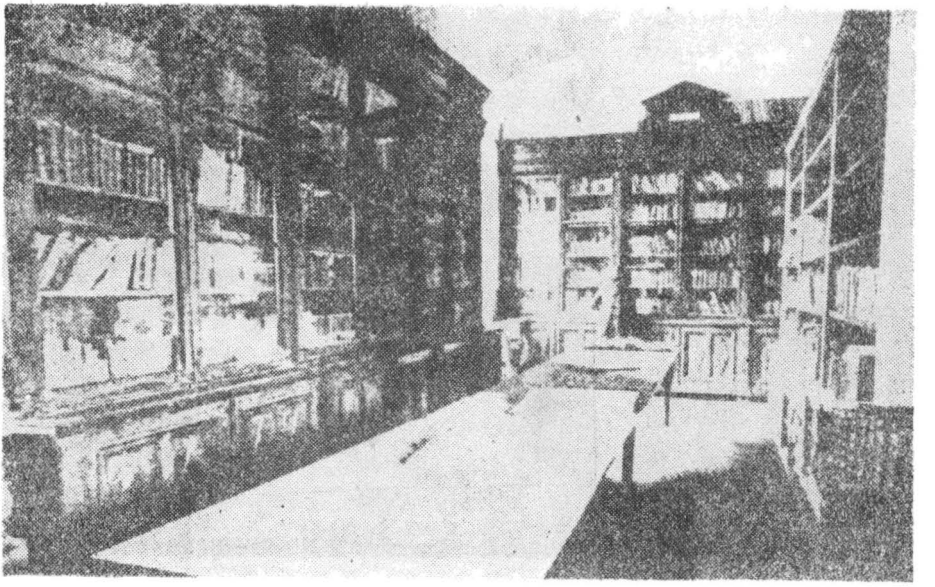

Fgi. 2 — Sală de lectură a Bibliotecii „V. A. Urechia".

Pl. III — Fig. 1 — Strada Domnească astăzi B-dul Republicii.

Fig. 2 — Strada Mavromol, astăzi strada Nicolae Bălcescu.

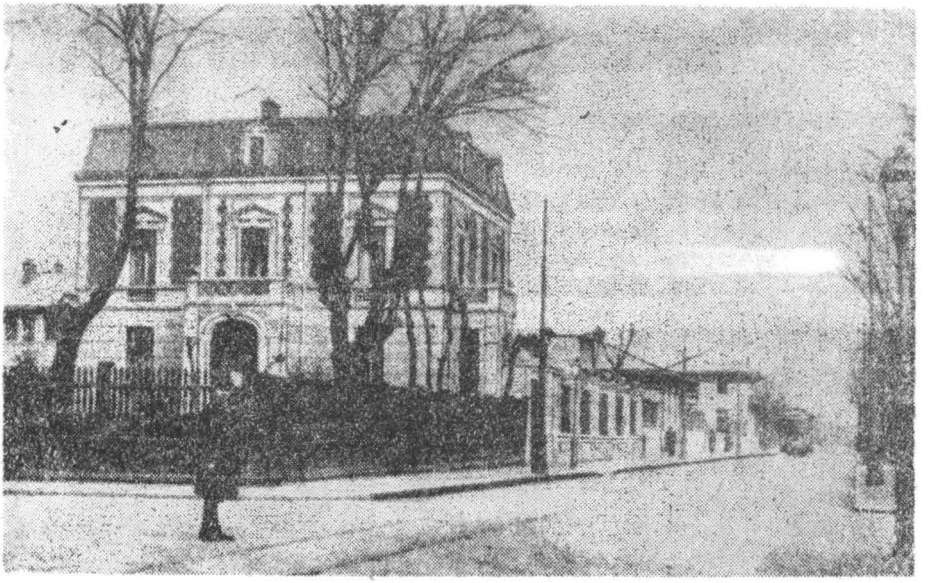

Fig. 3 — Strada Gării.

Pl. IV — Fig. 1 — Vedere generală a orașului Galați la începutul secolului XX.

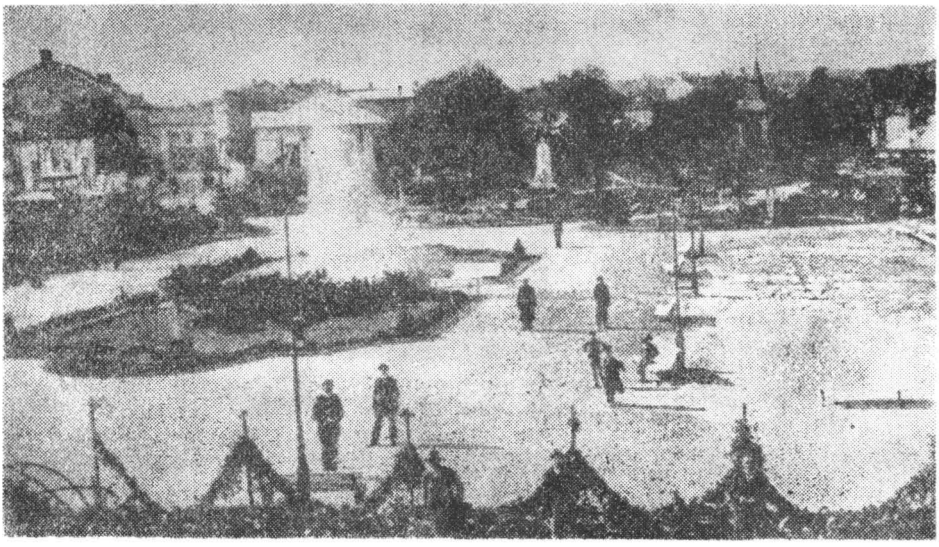

Fig. 2 — Parcul municipal al orașului Galați cu statuia lui Mihai Eminescu, dezvelită în 1911.

ITINERARII ISTORICE
DIN BOTOȘANI, PE ÎNTREG GLOBUL

FRASIN MUNTEANU-RÎMNIC

Moto : „Fiecare loc de pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca să o auzi, și trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelegi".

Trecut-au patruzeci de ani de la acea zi întunecată 28 noiembrie 1940. Uciderea mișelească a lui Nicolae Iorga e un capitol tragic al istoriei noastre.

Nicolae Iorga a fost una din cele mai luminoase figuri ale secolului în care trăim. Un geniu larg cuprinzător ; a îmbrățișat cele mai diverse și multiple domenii ale culturii umane. Un critic reputat îl înfățișa în anul 1911 : „O impetuoasă energie în mers. Și nu merge pe un singur drum pretutindeni, își trimite prelungirile. E o neîncetată suire triumfală".

Această energie în mers s-a făurit nu numai din cercetările și studiile, ci și din neobosita pasiune de a călători.

Întocmai acelor filozofi peripaterici ai Vechii Elade, ale căror discuții — din care țîșnea lumina — se petreceau numai umblînd mereu printre coloanele din grădinile lui Akademos.

Nicolae Iorga prin drumurile lui lărgește hotarele acestei grădini a spiritului uman.

Plecat la drum cu antenele științei, călătorea și în istorie și pe pămîntul celor care au făurit istoria.

Această forță izvora dintr-o memorie fenomenală și o pătrundere neobișnuită, dar și din experiența vieții reale, pe care el o considera capabilă să aducă istoriei un înțeles mai adînc. În fiecare drum, el căuta noi și active stimulente, acumulării de știință, de idei, de etică socială și națională ; verifica datele trecutului, găsea prodigios altele noi și mai afla dintre, alte temeiuri de dreptate istorică, de radiere a ideilor sale în umanitate.

Viața istoricului este ea însăși o istorie vie în desfășurarea ei. Nicolae Iorga se trăgea dintr-un neam cu vechi deprinderi cărturărești, strămunii lui au fost și ei călători.

La 4 ani și jumătate, copilul Nicolae Iorga călătorea cu mintea dincolo de pereții casei gîrboave, pătrundea în universul descoperit în primele lui cărți, și cu incursiuni în trecutul Moldovei. „Multe drumuri am făcut pe atunci și oameni mari au fost uneori acei care m-au îndreptat la dinsele..." — ne mărturisește mai tîrziu.

La vîrsta fragedă, Nicolae Iorga a călătorit în lume prin cărți și apoi a călătorit în viață, creînd cărți.

Într-o zi de aprilie înflorit, în 1890, proaspătului licențiat în Iași, i se deschid și porțile străinătății. Cunoștea limbile clasice, ca și cele mai

răspîndite limbi moderne. Ce armătură puternică pentru un călător, în largul lumii, la vîrsta de 18 ani. Pleacă în Italia... a ajuns într-o seară în lumea de umbre și șoapte a Veneției.

Pornește pe drumurile europene, cu oprire în centrele de puternică iradiere culturală.

Pe o ceață deasă de toamnă, sosește în Parisul veacului trecut, unde nu cunoaște decît studiul înverșunat. Diplomat al Școlii de Înalte Studii din Paris, trece la Leipzig, unde își ia un doctorat în litere și filozofie.

Nicolae Iorga revine în țară, unde s-au succedat două concursuri celebre, care i-au recunoscut meritele reale ale tînărului istoric; la 1 noiembrie 1894, ține prima lecție de deschidere la Universitatea din București. Profesorul avea vîrsta de 23 de ani.

În vechea Românie, Nicolae Iorga a fost unul dintre învățații care prin lungi și costisitoare călătorii a căutat să cunoască țărănimea noastră. Pe cîte drumuri anevoioase și în ce vremuri grele a intrat cu cuvîntul viu în colibele sărăcăcioase... „n-a fost povîrniș de deal, n-a fost colț de lume să nu fi pătruns". Captivantele și instructivele note de drum: „Sate și mănăstiri", Tîrguri și orașe, „Neamul Românesc din ardeal și Țara Ungurească". Volumele alternează cu masive tomuri de documente. „Istoria românilor prin călători străini", și „Românii în străinătate".

Călătoriile în străinătate ale lui Nicolae Iorga se succed an de an, pentru a ajunge la arhive, iar legăturile cu Apusul devin și mai puternice.

Nicolae Iorga călătorește, în 1901, la frații ardeleni și capătă noțiunea reală a Românilor înstrăinați.

În 1908, a făcut popasul roditor de la Vălenii-de-Munte, unde a găsit locul potrivit, nu pentru odihnă, ci pentru opera de creație, în campania din Bulgaria (1913) face o călătorie ostășească.

După biruitoarea operă de la Vălenii-de-Munte, Nicolae Iorga a făcut o călătorie în Moldova eroică, plecat pe drumul pribegiei noastre. În Iașul retragerii va fi unul care prin scrisul și graiul lui va crede nezdruncinat în victorie.

Între cele două războaie mondiale un mare număr de universități și academii îl cheamă printre membrii lor. Universitățile din Roma, Bratislava, Geneva îi decernează titlul de „Doctor Honoris Cauza"; este proclamat membru al academiilor: Roma, Napoli, Veneția, Stockholm, Lisabona, Cracovia, Atena, Nancy, Santiago de Chile ca și Institutele slave din Londra și Praga.

În 1929, face o călătorie peste ocean, primit în adevărat triumf în Statele Unite ale Americii. Primește titlul de „Doctor Honoris Cauza" al Universității din Paris. Călătoria lui Nicolae Iorga la Oxford este cea mai glorioasă, i se conferă titlul de „Doctor Honoris Causa".

În toate centrele de cultură mondială în care a ajuns, fie chemat de ardoarea omului de știință, fie pentru a fi încununat cu laurii izbînzii, Nicolae Iorga conferința despre *problemele de bază ale istoriei și culturii românești*. Odată revenit în țara lui, vorbea despre viața și activitatea țărilor pe care le cercetase. Fondul drumurilor în străinătate avea și valoarea unei diplomații active, unde ajungea Nicolae Iorga, era și misionarul, ambasodorul cultural al țării sale.

POEZIILE LUI NICOLAE IORGA

IOSIF E. NAGHIU

Despre Nicolae Iorga s-a creat, încă pe cînd era în viață, o biolegendă ce s-a răspîndit cu viteza luminii. Despre Nicolae Iorga s-au spus, se spun și se vor spune multe. Biolegendă circulă în țară și în lume. Este păstrată și îmbogățită și transmisă din generație. Biografia lui Nicolae Iorga este mai puțin cunoscută și a fost puțin studiată. Biolegenda, în totalitatea sa, este însă foarte admirativă. Vorbește de un titan care scria o carte în tren de la București la Paris, care dicta la doi, sau la trei secretari, care avea o memorie fenomenală. Va trece mult, pînă biografia va reuși să înlocuiască biolegenda. Chiar unii savanți au argumentat biolegenda. Eminentul Bizantinolog Charles Dehl spunea că Iorga nu e om, e semizeu, că are forță de muncă ce depășește un om... În același fel vorbeau și L. H. Grondjs, fost profesor la Universitatea din Utrecht și Mario Roques, fost profesor la Sorbona...

Biolegenda mai spune că a scris foarte mult și că a scris și poezii. Ambele afirmații sînt exacte, dar foarte mulți spun aceste lucruri fără să citească pe N. Iorga. Despre N. Iorga vorbesc foarte mulți, dar puțini îl citesc. Toată lumea știe că a scris poezii, dar există o prejudecată, că ar fi scris poezii fără importanță. Totuși să încercăm să ne apropiem de ele. Doctissimul N. Iorga spunea că pentru ca să poată scrie opere istorice ar vrea să aibă mai mult talent poetic. Poemele lui Homer ne ajută să cunoaștem mai bine războiul troian decît o bogată istoriografie.

Nicolae Iorga a scris aproape 50 de piese de teatru și a scris și a tradus și multe poezii. A tradus tot ce i s-a părut că interesează cultura noastră. De acest titan ne apropiem acum, cu gîndul curat, de a poposi o clipă în lumea de farmec plină a creațiilor sale poetice atît de numeroase. Din adolescență, pînă în anul trist al morții sale, a scris poezii. Le-a adunat și în volume, dar multe au rămas risipite prin reviste, almanahuri și alte publicații.

Bogata floră versicoloră a lui Nicolae Iorga este un mesaj din alte vremi al savantului care a iubit oamenii, a dorit ca lumea să progreseze, ca să nu mai fie războaie pe planeta noastră. Poeziile lui Nicolae Iorga au o tematică foarte bogată.

Volumul de poezii apărut în 1893 se deschide cu evocarea Veneției :

Gondola-neet se plimbă pe valurile verzi
În umbra de palate, sub razele de lună ;
În lumi fără de capăt îți pare că te pierzi.
Departe, uriașii de bronz pe turnuri, sună.

Despre poezia lirică a lui Nicolae Iorga există o teză de doctorat de Adrian Ribetti. După ce citează poezia *În Veneția*, docta cercetătoare italiană își exprimă convingerea că în creația lui Nicolae Iorga ar putea fi o influență a lui Mihai Eminescu. Despre Veneția a mai scris N. Iorga și versuri sălătărețe :

Aparține-i ?
Sub raza lunii
Revin străbunii ?
Răsună glasuri
Pe scară pasuri ?
S-aude-strade
Ciocnit de spade
Și serenade ?

Desele călătorii la Roma sînt evocate adesea în poeziile lui Nicolae Iorga. Străbătînd străzile Cetății Eterne, gîndul savantului se îndreaptă spre vremea în care legiunile romane au venit pe pămîntul Daciei.

S-au scurs de atunci două mii de ani
Și-aici sîntem venind ca pelerini.
Romani prin voia ta, dintre străini
Deși străini prin țară, între romani.

La Eminescu ne mai conduce o altă poezie a lui Nicolae Iorga *Egiptul*. Și Eminescu și Iorga contemplă Nilul. Eminescu contemplă frumusețile firii și face considerații sociale. Nicolae Iorga contemplă urmele lumii vechi, piramidele, sfinxul, mormintele regilor. În această lume, de străvechi monumente trece călare un felcah... Ca un șarpe lung, feeric, Nilul scînteie la stele /, întinzînd fără de capăt mlădierele-i inele.

Eminentul cunoscător al culturii greco-latine și al limbilor clasice, Nicolae Iorga, a cîntat lumea de farmec plină a antichității. La 18 ani Nicolae Iorga scria poezia *Cîntați pe Apollo :*

Frumos copil al celui ce trăsnetele aruncă
Părinte-al poeziei cu vers fermecător,
Cîntat-ai blînd din syrix, păscînd oile-n luncă
Divinule păstor.

Despre lumea veche, a mitologiei greco-latine scrie uneori versuri de factură modernă, ca de exemplu *Rugă pe cîmp antic :*

Zei răi, păgîni
Țin ceru-n mîini.
Vin din păduri

Pe arături
Nourii suri
Maică natură,
Rupe, te-ndură
Pînza cea sură.

Poeții tuturor veacurilor au preamărit pe Prometeu, pentru că a furat soarele ascuns de zei și l-a redat oamenilor. Prometeu a fost sacrificat iar vulturii din vîrfurile înălțimilor i-au sfîșiat pieptul. Prometeu a murit ca un erou, luptînd pentru umanitate, chiar împotriva zeilor.

Nicolae Iorga scrie despre Prometeu cu multă admirație :

Prometeu, Titan sălbatic, suferința ta senină
Luminoasă strălucește din anticele povești
Și pe stînca ta, în lanțuri, pradă vulturilor ești —
Mai măreț decît, sus, Zeus în splendoarea lui divină.

N. Iorga scrie despre multe figuri mitologice versuri remarcabile. Elogiază pe Amfitrite, zeitate marină, pe care o amintește Ovidiu în cosmogonia de la începutul Metamorfozelor.

Atunci blonda Amfitrită, peste-a apelor cărare
Lunecînd, se poartă dulce printre nimfele zglobii,
Ce cu sînul gol înoată pe întinderea de mare,
Ducînd scoica ei măruntă cu cordele aurii.

Dar N. Iorga a scris multe poezii despre natura mirifică a plaiurilor mioritice, reluînd motivul romantic al frumoaselor nopți cu lună, dar și cu o scenă erotică.

George Enescu în celebra *Poema română* prezintă în accentele sonore ale lui Orfeu, o zi într-un sat românesc. În liniștea rustică și patriarhală a satului se ivește o furtună. George Enescu a reușit să redea furtuna în toată frumusețea ei. Comentatorii muzicii lui George Enescu afirmă că în concepția folclorică furtuna este frumoasă. N. Iorga scrie despre furtună :

Se văd pe mal, departe, colibe de pescari.
Și-o pasăre pierdută cu țipetele-i rari,
Mai zvîrle-o notă tristă în vuietul furtunii
În plînsetul de valuri, în urletul genunii.

Ion Pillat a alcătuit o antologie a toamnei în poezia românească. A afirmat că toamna este foarte des cîntată de poeții noștri. N. Iorga a scris poezia *Seară de toamnă :*

Peste cîmpii goi tăcere.
Vîntul toamnei care bate
Printre crengile uscate,
Frunza moartă scuturînd,
Sună doar din cînd în cînd,
Ca un freamăt de durere.

Au un accent pesimist unele poezii în care N. Iorga meditează asupra unor probleme ale vieții :

De multe ori pe gînduri cad :
De ani, pare că-s mort,
Icoane fără de-nțeles
În minte mi le port.

Poezia filosofică a lui Nicolae Iorga are accente pesimiste și atunci cînd se desprinde ca o învățătură din rostul cosmic al omului :

Răsărit din negrul haos, osîndit la haos iară,
Cu cununi împodobește-ți cupa traiului amară :

Un sfat pe care îl dă tuturor poetul nostru :

Urînd tămîia ce se suie
De pe altarele banale,
Ridică-ți falnică statuie
Din marmura virtuții tale,

se găsește în poezia „Mîndria gîndului" ce începe cu versul :

Mîndria gîndului e sfîntă

Gîndul înseamnă nemurire, căci după ce moare omul, rămîne după el, doar gîndul pe care l-a avut.

O gînd al meu, o gînd al meu
Ce te-ai născut în suferință,
Trăi-vei și-n alte minți,
Atunci cînd nu voi mai fi eu.

Despre poet scrie adesea cu deosebită admirație. Poetul e nemuritor prin creația sa, dar are mult de suferit. Îi apare ca Orfeu născut din val de lacrimi.

Da, ești poet. Ce e mai mare
Pe acest meschin pămînt de tină.
E bucuria ta, lumină,
Din lacrimi faci mărgăritare.

Morții cîștigă nemurirea prin operele lor, prin care

În minți severe de adult,
În minți sfioase de fecioare,
Veți apărea o morți de mult,
În luminoasă întrupare.

Despre supraviețuirea poetului, a cărturarului, în vacurile ne vorbește N. Iorga în poezia „Continuitate".

Generații viitoare,
Tot mai sus și mai departe,
Căuta-vor zîmbitoare
Spre îngusta noastră carte.

Poeților și criticilor literari le dă un sfat :

Tăind al patimilor val,
Urmează calea ta de muncă,
Și piatra ce ți se aruncă
Privește-o ca un piedestal.

Despre nemurirea poetului scrie N. Iorga poezia *Nemurire :*

Tu vei muri : din țerna ta
Vor crește ierburile nalte,
Dar veacurile celelalte
Gîndirea ți-o vor repeta.

Poeziile patriotice de aleasă factură, de o reală valoare, le-a scris mai ales în frumoasele drame istorice, cu subiecte din istoria sbuciumată a țării noastre.

Despre Ardealul robit N. Iorga scria :

În munții robului Ardeal
Pare că spumegă izvorul
De ură, fagii de pe deal
Sibilici stau ca viitorul

Uneori poezia este folosită de Iorga ca armă de atac împotriva celor care îl atacau. Din acest punct de vedere este semnificativă poezia în care combate Noua școală istorică, formată după 1930 și care a combătut multe studii și articole ale lui N. Iorga.

N. Iorga se apără cu dîrzenie. Combate pe adversarii săi în versuri vehemente :

Școli nouă de istorie
În cercuri mari se-nvîrte-n soare
Măreața acvilei splendoare
Și în vîrtejul ei de-o clipă
Lumină duce pe aripă.
Dar jos, suită de gunoi
Găina de cel mai bun soi
Tot ciriia din gușa-i plină
Găsind că vulturu-i de vină :

O povestire despre un poet antic ne spune multe despre rolul poetului și a creației sale :

Pe piatra poetului antic.
Îl întrebară pe poet,
Cînd l-au chemat în altă lume
Ce să-i adauge la nume
Pe piatra-i ? Și-a răspuns încet :
„Acela care s-a sfîrșit
N-a fost nici mare, nici bogat ;
A fost un zeu cînd a creat,

Poeziile lui N. Iorga ne conduc prin trecutul îndepărtat, prin cele mai îndepărtate vremi... prin Elada, prin Egiptul Cleopatrei, prin Evul mediu. Ne evocă oameni și fapte din trecut. Istoricul foarte erudit, știe

să evoce cu măiestrie oameni și fapte. Dar N. Iorga știe tot așa de bine să dea sfaturi :

Numeroasele poezii risipite prin ziare, reviste, calendaruri, almanahuri, au fost adunate în volume încă pe cînd era în viață marele istoric și poligraf.

N. Iorga a publicat în 1921 volumul *Din opera poetică a lui N. Iorga* (Craiova). În 1927 a apărut volumul I, iar în 1940 a apărut volumul II din *Toate poeziile, N. Iorga,* o culegere bogată și totuși incompletă a poeziilor lui N. Iorga. În 1932. N. Iorga a publicat culegerea *Acum patruzeci de ani. Versuri uitate în săltar* (cu cîteva altele), București, 1932, p. 88. Aceste versuri de N. Iorga au fost scrise în tinerețe, dar autorul le-a publicat mult mai tîrziu... Nici unul din aceste volume nu cuprinde toate poeziile lui Nicolae Iorga. Cu multă generozitate a risipit poezii prin ziare, reviste, calendare, almanahuri și prin diverse studii și articole literare, în care vorbind despre poeți străini a și tradus versurile pe care a voit să le traducă. Rămîne o problemă de viitor editarea în volume a tuturor poeziilor originale și a traducerilor din lirica universală semnate de N. Iorga.

În revista „Cuget clar" V, 1940 nr. 3, N. Iorga a publicat *Cîntece pentru azi :*

Cetatea sufletului meu
Mai tare e ca orice zid
Oricît de aspru și de greu :
Din culmea lui eu vă desfid.
În el nădejdea-ntreagă-mi este
Și rîd de toată sila lor :
De pe neînchinate creste
Eu flutur steag biruitor.

(Analele Academiei Române. Desbaterile, Tomul LXI, 1940—1941, p. 35-36).

Poezia aceasta de luptă cu un adversar puternic este scrisă pe cînd N. Iorga avea foarte mulți adversari și era zi de zi atacat din motive politice.

Cînd s-a apropiat vremea în care N. Iorga presupunea că va fi omorît ,a scris o poezie duioasă, ce prefigura crima împotriva ilustrului savant, care avea atunci 69 de ani. Poezia a fost citită și mult comentată în anul 1940. A apărut și în limba franceză în expunerea academicianului Nicolae Bănescu, Nicolae Iorga — martyr de la liberté des peuples, în „Nicolas Iorga l'homme et l'oeuvre... București, Ed. de l'Academie de la Republique Socialiste Romaine, 1972, p. 391-404.

În 1978 a apărut la Craiova, în Editura Scrisul românesc o carte de N. Iorga *Ultimele.* Ediție și comentariu introductiv de Stelian Neagoe (227 p.). Volumul cuprinde articole și poezii de Nicolae Iorga, scrise în 1939—1940. Începe cu poezia *Război* și se termină cu *Glosse.*

Retrage-te-s singurătate
Și după toate cîte vezi,
Dacă-n iubire nu mai crezi
Să crezi în ceasul de dreptate.

AMINTIRI, AMINTIRI.....

IOAN D. APOSTU
— Feredeni —

Nu știu anul. Era însă vacanța de vară și eu prin clasa a treia sau a patra din cursul inferior a seminarului din Iași, deci prin 1936—1937, cînd s-a zvonit prin Hîrlău că marele istoric Nicolae Iorga va descinde în urbea noastră pentru a vizita ctitoria lui Ștefan cel Mare și ruinele curții domnești de aici.

Nu-l văzusem niciodată, dar necunoscut nu-mi era. Începusem să citesc literatură, eram îndrăgostit de poezie și aveam o plăcere diabolică să răsfoiesc revistele literare. Colegii mă aleseseră bibliotecarul clasei și, ca bibliotecar, știam cu precizie raftul, ba chiar și rîndul, unde se găsea fiecare carte. Trebuie să mărturisesc, fără a mă lăuda, că, la mișcarea literară a vremii, nu mă întrecea decît, poate, profesorul de literatură română

Cine fuseseră bibliotecari înaintea mea, nu știu nici astăzi. Biblioteca era însă foarte bine înzestrată. Avea în întregime literatura auxiliară fiecărui obiect și, mai ales, ani întregi din Convorbiri Literare, Viața Românească, Luceafărul, Familia, Revista Fundațiilor, Gîndirea, Gînd Românesc, Semănătorul, Cuget Clar, etc., ca să nu mai vorbesc de cele de la Iași ca Însemnări Ieșene, Cetatea Moldovei, etc. Le cunoșteam formatul, litera și chiar culoarea hîrtiei pe care erau tipărite.

Deasupra tuturor trona însă Ramurile de la Craiova. Aici l-am cunoscut pe Nicolae Iorga poetul. Numărul festiv al acestei reviste, unde fusese din 1915 pînă în 1927 director, și volumul editat de Scrisul Românes, au ajuns în mîinile mele în foarte scurt timp de nerecunoscut. Voiam să mă lămuresc pentru ce unii critici și istorici literari îi neagă complet talentul poetic, iar alții îl înăbușe în superlative. Nu cred să fi reușit. Mie personal nu mi-a plăcut. Poezia lui N. Iorga, alături de cea a lui Arghezi, Voiculescu, Pilat, Blaga sau Bacovia și chiar de cea a uitaților N. Milcu și Ștefan Bălcești, mi se părea simplistă, mecanică și rece. Dramele istorice, în comparație cu Alecsandri, Davila și Delavrancea, schematice și de suprafață. Totuși numai răsfoind Ramurile, Luceafărul, Cuget Clar, Neamul Românesc Literar, Neamul Românesc, Sămănătorul și multele altele la care Nicolae Iorga a colaborat permanent sau nu și întîlnind imensul material cu semnătura sa, a început să se contureze în mintea mea imaginea unei personalități umane, ci poate doar cu vre-un vîrf săl-

batec de munte, cu văi și creste inegale, cu poteci ușor de trecut, dar și cu prăpastii în care doarme infinitul. Materialul scăpat de sub călcîiul tiparului, se poate spune aproape fără exagerare, ar putea acoperi trei vieți de om, cu condiția ca acestea să scrie și atunci cînd dorm.

Poate că nu chiar în acest fel am judecat atunci. În embrion însă imaginea a existat.

Această personalitate, această Himalaie a spiritului uman, trebuia să vină la Hîrlău și a venit. A coborît dintr-un tren special însoțit de 10-15 persoane, cursanți, după auzite, ai Universității populare de la Vălenii de Munte. Printre ei și profesorul Tiberiu Crudu, pe care îl mai văzusem de vreo cîteva ori prin Iași. Peronul gării era plin de oameni, în special țărani din cartierul Munteni, care, în momentul coborîrii, și-au luat pălăriile de pe cap și au rămas într-o adîncă tăcere. Una dintre notabilitățile tîrgului, îmbrăcat în costum național, i-a oferit pîine și sare. Iorga a gustat din ea, a spus ceva rizînd, apoi, după ce a dat mîna cu cîțiva din cei prezenți, împreună cu însoțitorii, s-au urcat în cîteva birje hîrbuite și pe un drum plin de gropi și de praf, cum era atunci Șoseaua națională, a pornit spre biserica Sf. Gheorghe și ruinele de alături.

Am pornit și eu cît mai repede cu putință pe urmele birjelor și împreună cu mine aproape toți cei din gară. Cînd am ajuns acolo, Nicolae Iorga vizitase deja biserica și acum se găsea pe marginea băii domnești de alături și începuse să vorbească. Cîțiva stenografi înregistrau cu repeziciune tot ce spune. Cum era și firesc, la început, n-am dat atenție la cele ce spunea. Mă uitam la el și-l analizam. Un om înalt, aproape uriaș, cu barbă prelungă și mișcări scurte și nervoase. Glasul..., glasul mi-a displăcut. Subțire și sacadat, cu note ascuțite și un pic afectate, la un corp atît de voluminos, nu părea tocmai potrivit.

Am început să fiu mai atent. Luase în mînă cam trei sferturi dintr-o cărămidă, arunca din cînd în cînd priviri scurte spre ea și apoi da drumul la un torent de cuvinte. Îi stabilise cu cîteva minute mai înainte compoziția chimică, originea și tipul și acum o purta pe la toate curțile regale și domnești din răsăritul și apusul Europei, pe la băile din seraiurile sultanilor și pe unde i se părea că a mai întîlnit acest tip.

Impresia neplăcută de la început a dispărut. Nu că glasul lui ar fi devenit altul ; era acelaș, dar avea în el ceva care te făcea să intuiești fără să vrei, că el nu este altceva decît craterul prin care se scurge lava incandescentă a ideilor și simțămintelor unei personalități pătimașe. Frazele lungi și alambicate, cu paranteze la paranteze, greu de urmărit și de înțeles, erau totuși punctate din loc în loc cu concluzii scurte și clare. Cărămida din fața lui părea că are scrisă pe ea toată istoria cărămizilor din lume pe care acum vrăjitorul o citește și-i dă drumul șlefuită în lume.

Mirajul a dăinuit vre-o două ore și poate s-ar mai fi adăugat încă vre-o două, dacă un nor, profanator de istorie, n-ar fi venit să pună capăt dizertației. Cărămida a fost aruncată ca un lucru netrebnic și s-ar fi pierdut cu siguranță în neant, ca multe altele mai importante ca ea, dacă cel care scrie aceste rînduri, n-ar fi luat-o din curiozitate și pus-o

pe unul din rafturile bibliotecii, unde stă şi astăzi. Multă vreme am încercat să pricep ce a văzut Iorga în această cărămidă fărămicioasă şi banală din baia lui Ştefan cel Mare, ca s-o scoată mai cu moţ şi s-o arbitreze în lupta ei cu nobilele surate de la curtea lui Ludovic al XIVlea sau a lui Soliman Magnificul, dar nu mi-a fost cu putinţă. Cărămida n-a spus şi nu vrea să spună nimic, iar cuvintele lui Iorga s-au evaporat ca şi picăturile de apă din norul buclucaş din acea frumoasă zi de vară. Harnicii tahigrafi care înregistrau cu atîta ardoare, ori s-au jucat de-a stenografia, ori autorul cuvintelor a crezut că nu este cazul să mai adauge încă un titlu la zecele de mii de titluri deja existente. Cu toată căutarea mea, n-am găsit în periodicele vremii nici-o referinţă la vizita lui Nicolae Iorga la Hîrlău şi nici la cele ce a rostit el aici.

Totuşi, într-un fel, cărămida de pe rafturi bibliotecii mele n-a fost salvată în zadar. Ea m-a făcut să trec de la Iorga poetul şi dramaturgul, la Iorga istoricul prin excelenţă ; ipostază în care i-am rămas definitiv credincios. Urmărindu-i colecţiile de documente, studiile şi articolele istorice din volume şi reviste, ea m-a făcut să pricep că istoria nu este numai o adunătură de date, mai mult sau mai puţin exacte, ci crîmpeie de viaţă trăită şi încă trăită cu intensitate, mai ales atunci cînd ele se referă la acest petec de pămînt pe care noi îl numim „ţară". În această privinţă, imaginea despre Iorga devine hiperbolică. El nu este numai creştetul de munte înfipt în cer. Este şi un arbore gigantic, cu rădăcini care răscolesc pînă în pirosferă ţărîna patriei, pentru a-i extrage din măruntaie şi cele mai mici aşchii de trăire străbună şi în acelaşi timp cu o umbră odihnitoare pentru întreaga lume. Lumea l-a preţuit şi înţeles şi l-a făcut cetăţean al ei. Înainte de toate, a rămas însă tot român. De aceea şi volumele din marea lui sinteză Istoria Românilor, primesc denumiri semnificative : „strămoşii", „oamenii pămîntului", „ctitorii", „cavalerii", „vitejii", etc.

Identificat cu patria şi neamul, părea că şi patria şi neamul s-au identificat cu el. Dar, n-a fost aşa. În ziua de 27 noiembrie 1940, ne găseam la pregătirea premilitară. Din eter o voce cavernoasă anunţa că pe o mirişte de lîngă şoseaua Strejnicu — Ploieşti a fost găsit un cadavru mutilat. Era Nicolae Iorga. Cîţiva demenţi îmbîcsiţi de teorii străine de sufletul neamului, au ridicat în toiul nopţii pe acest titan al muncii, l-au schinguit şi în creierul unde încăpuse atîtea şi atîtea date, au trimis şi cîteva gloanţe scăldate în nemernicie omenească. Sînd sigur că atunci cînd sîngele lui s-a scurs printre bulgării de pămînt pentru a merge să se aşeze alături de sîngele acelora pe care i-a cîntat în versuri, le-a dat viaţă în teatru şi i-a modelat în granitul istorie, noaptea s-a făcut mai adîncă, luna mai palidă, pămîntul s-a înfiorat şi apele şi-au încetat şopotitul. Nu putea să se întîmple altfel, pentru că nici natura nu putea să rămînă nepăsătoare la apusul celui mai desăvîrşit exemplar al creaţiei sale.

Nici noi cei 30—40 de adolescenţi, n-am putut rămîne nepăsători. Ne-am privit îngroziţi, în tăcerea mormîntală am întrerupt programul şi în frunte cu instructorul, ne-am întors la şcoală. Toţi aveam sufletul înveşmîntat în doliu.

De atunci au trecut 40 de ani. Evenimente tragice au trecut peste țara noastră și peste fiecare din noi. Am crescut, ne-am maturizat și acum sîntem în pragul apusului. Și peste Iorga au trecut anii. Cei care l-au ucis, au vrut să ucidă și imaginea lui care se răsfrînge peste veacuri. N-au reușit și nu vor reuși niciodată ; din inima țării nu poți scoate Carpații, din inima națiunii nu-l poți scoate pe Iorga.

Și pentru mine Iorga a ajuns o permanență vie. Nu numai că nu mă pot strecura pe nici o cărare din hățișul culturii românești fără să mă întîlnesc cu el, ci și pentru că îl văd aievea ca pe șesul Bahluiului : înalt, aproape uriaș, cu barbă prelungă, cu mișcări scurte și nervoase și glas subțire și puțin afectat și sînt tentat să-i întind cărămida pentru a auzi și sfîrșitul istoriei ei.

Oare nu-i cu putință ?

UNELE ASPECTE PRIVIND FORMAREA POPORULUI ROMÂN ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

NICOLAE URSULESCU

Ca toți marii noștri istorici, care prin opera lor au contribuit la făurirea, apărarea și dezvoltarea edificiului și conștiinței naționale, și Nicolae Iorga a acordat o atenție deosebită problemei primordiale a istoriei noastre, aceea a originii etnosului românesc. Ocupînd un loc aparte în masiva creație a celui mai mare istoric al nostru, problema formării poporului român a revenit ca un leit-motiv în scrierile sale, care permit o mai bună punere în lumină a complicatului proces istoric.

Avînd în vedere existența mai multor lucrări dedicate modului în care Iorga a aprobat problematica procesului de formare a poporului român și a limbii sale [1], în studiul de față ne-am propus să urmărim doar cîteva aspecte legate mai curînd de clarificarea unor condiții care au determinat ca această temă să-l preocupe atît de mult pe marele istoric.

Cadrul general al abordării problemei de către Iorga. În perioada în care își începe rodnica activitate, la sfîrșitul secolului trecut, formarea poporului român, continuitatea sa pe teritoriul carpato-dunărean, nu erau doar probleme de dispută istorică, ci se legau strîns de viața politică curentă, de aspirațiile românilor de pretutindeni de a reîntregi hotarele vechii Dacii într-un stat național unitar, erau, așa cum spunea chiar istoricul, în 1903 : „Dacia viitorului nebun și a visului albastru, ca și a trecutului vechi de două mii de ani". [2]

Desigur, interesul stîrnit de răspunsurile date de magiștrii săi, A. D. Xenopol și D. Onciul, tendențioasei teorii a lui Roesler, ca și uria-

1 C. Daicoviciu, *Nicolae Iorga și autohtonii*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1227-1231 ; A. Oțetea, *Nicolae Iorga istoric al românilor*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1215-1225 ; E. Condurachi, *Nicolae Iorga și problema romanității orientale*, în : *Studii. Rev. Ist.* 1965, 18, 6, p. 1233-1239 ; Șt. Pascu, *Nicolae Iorga, istoric al evului mediu românesc*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1241-1259 ; Șt. Ștefănescu, *Nicolae Iorga — istoric al raporturilor agrare din țările române*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1313-1337 ; idem, *Romaniile" populare în concepția lui N. Iorga*, în : *Drobeta*, 1974, p. 71-76 ; V. Al. Georgescu, *N. Iorga și istoria dreptului românesc*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1339-1356 ; idem, *Unele probleme istorice ale dreptului roman și gîndirea lui Nicolae Iorga*, în : *Studii clasice*, VIII, 1966 ; *Nicolae Iorga, istoric al Bizanțului* (culegere de studii), Buc., 1971 ; *Nicolas Iorga. L'homme et l'oeuvre* (culegere de studii), Buc., 1972 ș.a.

2 *Oameni care au fost (A. T. Laurian*, 1903), în : N. Iorga, *Pagini alese*, Ed. pt. literatură, Buc., 1965, vol. 2, p. 8.

şul ecou al mişcării Memorandumului, au constituit evenimente care au reţinut de timpuriu atenţia tînărului Iorga şi l-au determinat să se preocupe, cu pregătirea solidă pe care şi-o făcuse, de problemele cruciale ale istoriei neamului. Integrîndu-se şi în primele rînduri ale luptei pentru desăvîrşirea unităţii statale (e suficient să amintim doar activitatea în cadrul „Ligii culturale"), Iorga nu putea decît să se îndrepte în chip normal spre cercetarea perioadei de formare a poporului român, ca bază pentru susţinerea cu temei a drepturilor sale politice în preajma primului război mondial.

Rezultatele cercetărilor sale nu au ajuns doar la cunoştinţa unui cerc restrîns de specialişti, ci, prin intermediul presei, al conferinţelor, au înflăcărat conştiinţa publicului larg românesc, pregătindu-l pentru o participare activă la realizarea şi apoi consolidarea şi apărarea Marii Uniri de la 1918. Conştient de faptul că un act istoric fundamental nu se poate realiza şi valida decît prin coordonarea eforturilor pe plan intern şi extern, marele istoric s-a preocupat continuu ca lucrările sale referitoare la vechimea şi permanenţa elementului românesc în diferitele teritorii ale Europei sud-estice să ajungă repede la cunoştinţa cercurilor politice şi culturale din străinătate, pentru a contracara opiniile tendenţioase sau duşmănoase şi pentru a cîştiga susţinători fideli ai cauzei româneşti. Acelaşi scop l-au avut şi numeroasele vizite întreprinse în străinătate, conferinţele susţinute acolo, ca şi coordonarea în acest sens a activităţii Şcolilor române de la Paris şi Roma.

Izvoarele problemei la Iorga. În abordarea vastei problematici a formării poporului român şi a limbii sale, Nicolae Iorga a utilizat izvoare extrem de variate. Bazîndu-se pe pregătirea sa de excepţie, Iorga a utilizat cu multă siguranţă în primul rînd scrierile autorilor antici, greci şi romani, ca şi pe cele de la începutul feudalismului (îndeosebi bizantine, slavone şi neo-latine), avînd marele merit de a găsi noi ştiri despre prezenţa romanică neîntreruptă în spaţiul sud-est european, precum şi de a da o nouă interpretare unor izvoare greşit sau insuficient interpretate. De multe ori judecăţile sale sînt necruţătoare [3] faţă de acei autori vechi care deformează realitatea, care scriu apologetic, socotindu-i lipsiţi de orice valoare pentru o reconstituire istorică ştiinţifică.

La fel de des apelează şi la izvoarele absolut contemporane evenimentelor, inscripţiile şi monedele [4], cărora le acordă un credit deosebit,

3 Astfel dintre autorii antici care se referă la părăsirea Daciei, pe Vopiscus îl consideră „absolut străin de situaţia din părţile răsăritene", avînd şi o expunere „extraordinar de anarhică şi dezorientată" (N. Iorga, *Revue hist. du S.-E. Européen*, 1924 ; idem, *Ist. rom.*, 1936, I, 2, p. 331), iar pe Iordanes — „compilatorul ignorant şi vulgar al lui Casiodor" *(Ist. rom.*, 1936, I, p. 338). Despre lucrarea lui Eutropius spune că „în ansamblul ei arată nedumerire şi nu poate servi de bază a unor concluzii sigure" (ibidem, p. 336).

4 Trebuie să remarcăm faptul că deşi izvoarele epigrafice şi numismatice provin adesea pe cale arheologică, totuşi Nicolae Iorga nu a acordat o atenţie prea mare izvoarelor arheologice propriu-zise, referitoare la această problemă. Explicaţia s-ar găsi în puţinătatea acestor izvoare în timpul său şi, poate, şi în formaţia sa, de istoric al izvorului scris.

deoarece provin chiar de la participanții direcți ai făuririi istoriei, nu de la repovestitorii ei. Aceste dovezi sînt urmărite nu numai pe teritoriul Daciei și al provinciilor învecinate, ci pe întreg teritoriul Imperiului roman, astfel că prin analogie istoricul poate de multe ori completa fapte care apar drept răzlețe sau insuficient cognoscibile, dacă s-ar fi avut în vedere doar un teritoriu limitat (de exemplu, cazul încetării circulației monetare sau al ridicării de monumente epigrafice în Dacia în deceniul al șaptelea al secolului al III-lea e.n. — fapte pe care le explică prin situația generală a imperiului).

Un loc important în reconstituirea istorică a perioadei de naștere a românilor îl ocupă la Iorga izvoarele lingvistice, toponimice și onomasiologice, care se supun unor legi obiective semasiologice, de apariție și evoluție. Bun cunoscător al regulilor lingvistice, ca și al studiilor de specialitate, Iorga a îmbinat în chip fericit materialul istoric cu cel oferit de limba vorbită sau arhaică, reușind să prezinte pe această bază, factorul romanic din sud-estul Europei în întreaga sa complexitate, în continua sa luptă pentru a se impune și apoi pentru a se menține în fața diferitelor elemente alogene.

În cunoașterea de la sursă a limbii vorbite și a toponomasticii poporului român de mare folos i-a fost lui Nicolae Iorga străbaterea, în repetate rînduri, a întregului teritoriu locuit de români. În felul acesta cunoașterea istorică la Nicolae Iorga nu este numai livrescă, ci are rădăcini adînci în realitatea conservată de memoria pămîntului românesc. Privind acest pămînt și pe locuitorii lui nu cu ochii drumețului grăbit, ci cu adînca înțelegere a specialistului și patriotului, Nicolae Iorga a dat naștere unor pagini memorabile în care prezentul este mereu proiectat asupra umbrei trecutului, al cărui relief e astfel pus în adevărata lui lumină. În cadrul datelor culese direct de pe teren, un loc aparte îl ocupă în sinteza istorică a lui Iorga elementele folclorice și etnografice, izvoare ce păstrează de asemenea imaginea vremurilor de constituire a neamului românesc.

În prezentarea, interpretarea și îmbinarea acestor izvoare, Nicolae Iorga nu uită nici un moment aportul înaintașilor sau contemporanilor la dezbaterea acestei probleme cruciale a istoriei românești. Dînd dovadă de un înalt spirit de obiectivitate, Iorga nu pornește de la judecăți apriorice sau globale asupra contribuțiilor aduse de alți specialiști. Chiar dacă nu e de acord cu teoria de ansamblu sau cu concluziile unui istoric, remarcă totuși cu perfectă obiectivitate cunoștințele și gîndirea acestuia, iar părțile pe care le consideră bine fundamentate și le însușește, înglobîndu-le în propria sa concepție ; așa procedează, de exemplu, cu Rösler [5], cu Pic, cu Húnfalvy, Alföldi ș.a. Se întîmplă și invers, în cazul unor istorici pe care îi prețuiește foarte mult, netrecîndu-le totuși sub tăcere aspectele cu care personal nu e de acord ; de exemplu, combaterea pretinsei extinderi a stăpînirii primului țarat bulgar la nordul Dunării [6],

5 Pe Rösler îl caracterizează astfel : „un cercetător așa de inteligent" *(Ist. rom.*, II, p. 256).

6 *Ist. rom.*, II, p. 312.

susținută de Onciul (memoriei căruia îi închină, de altfel, chiar monumentala sa sinteză de „Istoria românilor").

În final, în elaborarea studiilor, a sintezelor sale, toate aceste izvoare și referiri bibliografice, acest uriaș material faptic și livresc, e filtrat prin gîndirea sa creatoare, de adevărat geniu, izvorînd astfel concluzii noi, de-a dreptul surprinzătoare prin forța cu care reușesc să evoce veridic o perioadă însă socotită în vremea lui drept întunecată în istoria poporului român.

Etape și direcții ale abordării problemei de către Iorga. În tratarea temei se pot distinge momente (legate nu întîmplător de situația poporului român în arena internațională), cînd atenția marelui istoric se concentrează cu deosebită acuitate asupra problemei formării poporului român. Astfel o primă etapă s-ar plasa în perioada de dinaintea primului război mondial, cînd dorința românilor de pretutindeni era de a se uni într-un singur stat. Cu armele specifice istoricului, Iorga contribuie la această tendință generală, prezentînd istoria și viața românilor din diferite teritorii [7]. Totodată, la vîrsta de 34 de ani publică prima dintre sintezele sale de istorie românească, apărută în două volume, în 1905 [8], în prestigioasa colecție de istorie universală de la Gotha, îngrijită de Lamprecht. Încă din această etapă, Nicolae Iorga pune elementul tracic la baza procesului de etnogeneză a românilor, iar nașterea poporului român e înfățișată în cadrul general al vieții romanice nu numai din Dacia, ci din întreaga romanitate orietnală.

O a doua etapă se poate delimita în anii primului război mondial și în perioada imediat următoare, cînd problema creării și recunoașterii internaționale a României Mari era în directă legătură cu drepturile istorice ale românilor asupra teritoriilor în care formau populația majoritară. În afara numeroaselor articole publicate în presă, Iorga elaborează acum o serie de studii, atît în limba română, cît și în limbi de largă circulație, pe tema vechimii și continuității românilor în diferite părți ale Europei sud-estice, cum ar fi : „Istoria românilor din Ardeal și Ungaria" (1915—1916), „Carpații în luptele dintre români și unguri" (1915), „Românii în Dobrogea. Considerații istorice" (1917), „Conferințele bucovinene" (1919), „Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)" (1919), „Le rôle des Roumains dans la latinité" (1919), „Vechimea și originea elementului românesc în părțile Bihariei" (1921), „Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul românilor" (1921) ș.a. La sfîrșitul războiului mondial marele istoric elaborează și o a doua sinteză, apărută întîi în limba franceză : „Histoire des roumains et de leur civilisation" (1920—1922), tradusă apoi în engleză, italiană, germană și română. Problema romanității și a continuității e privită și din punctul de vedere al originii și vechimii creștinismului la români, în sinteza : „Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor".

7 *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, 1906, 2 vol. ; *Neamul românesc în Bucovina*, 1905 ; *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*, 1902 ; *Drumuri și orașe din România*, 1904 ; *Două tradiții istorice în Balcani, a Italiei și a românilor*, 1913.

8 *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*.

Cea de a treia etapă a abordării acestei probleme se poate plasa în anii întunecați ai creșterii pericolului fascist și ai ascuțirii mișcărilor revizioniste îndreptate împotriva României. Contra acestor flagele, care amenințau grav integritatea și suveranitatea patriei, istoricul, ajuns la vîrsta profundei înțelegeri a fenomenelor, s-a ridicat cu toată forța scrisului său și a puterii sale de convingere. Mergînd în continuare pe linia pregătirii atît a opiniei publice din țară, cît și a celei din străinătate, cu adevărurile istoriei românești, Nicolae Iorga prezintă acum, în sinteze cu adevărat demne de apogeul carierei sale, procesul istoric al devenirii multimilenare a poporului român în spațiul tragic, ajuns la o nouă identitate, ca urmare a profundului proces de romanizare. Este perioada în care, poate mai mult decît altădată, istoria procesului de formare a poporului român este privită într-o permanentă și strînsă conexiune cu tot ceea ce se întîmplă pe vastele întinderi ale Imperiului roman, apoi ale celui bizantin. Diferitelor evenimente din istoria spațiilor vecine li se caută imediat consecințele în teritoriul românesc din stînga Dunării, iar românii de aici nu mai sînt priviți doar ca un element pasiv care recepteză influențe alogene, ci ca un factor dinamic, păstrător al civilizației romane, care reușește el să influențeze modul de viață, organizarea social-statală și limba populațiilor migratoare care s-au sedentarizat în aria romanității orientale. În cadrul monumentalei sinteze de „Istoria românilor", din cele 10 volume, primele două sînt special închinate nașterii poporului român, iar al treilea continuă în mod firesc problematica, deoarece desăvîrșirea vieții statale românești este o prelungire a procesului din primul mileniu al erei noastre.

Marele istoric a subliniat și într-un mod, original, latitudinea poporului român. Scriind studii despre istoria și cultura celorlalte popoare neo-latine [9], sugernd paralele cu istoria românilor, Nicolae Iorga se referea implicit și la apartenența noastră la familia popoarelor romanice.

Nicolae Iorga, punînd în valoare rolul elementului autohton încă din perioada sintezelor dacice, urmărindu-l apoi în cadrul acelor atît de originale autonomii locale („Romaniile populare"), reușește să prezinte procesul de formare a poporului român nu ca simpla succesiune a popoarelor migratoare, ci ca o absorbție și o asimilare a acestora de către „oamenii pămîntului", care primiseră odată pentru totdeauna „sigiliul Romei".

Opera sa este a unui istoric-cetățean, puternic angrenat în viața politico-socială și culturală a țării, care și-a pus toată strădania și talentul

9 *Istoria poporului francez. O încercare de explicație*, 1919 ; *În Franța. Drumuri ale unui istoric*, 1921 ; *Histoire des relations entre la France et les roumains*, 1917 ; *Veneția în Marea Neagră*, 1914 ; *Cinci conferințe despre Veneția*, 1926 ; *L'Italia vista da un romeno*, 1919 ; *Cîteva zile prin Spania*, 1927 ; *Țara latină cea mai depărtată în Europa : Portugalia*, 1928 ; *O mică țară latină : Catalonia*, 1930 ; *Încă o formațiune romanică, Luxemburgul*, în : N. Iorga, *Scrieri istorice*, Buc., 1971, p. 223-230 ; *Cei mai mici frați ai noștri, romanii ladini*, în : *Sfaturi pe întuneric*, vol. II, Buc., 1940, p 313-321 ; *America și românii din America*, 1930.

în serviciul poporului său, ajutîndu-l, cu argumentele trecutului, să-şi făurească temelia prezentului. Argumentaţia ştiinţifică pe care a adus-o în dovedirea vechimii, autohtonismului şi continuităţii poporului român, în calitate de continuator al romanităţii orientale, este o dovadă elocventă în acest sens.

CERTAINS ASPECTS SUR LA FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN DANS L'OEUVRE DE NICOLAE IORGA

L'article souligne seulement quelques aspects généraux en ce qui concerne la place occupée par ce problème dans l'oeuvre si vaste du grand historien, ayant en vue l'existence deplusieurs études qui ont déjà abordé cet ensemble de problmes [1].

On fait d'abord une succinte analyse des conditions historiques dans lesquelles Iorga a abordé ce problème fondamental de l'histoire es Roumains, tout en soulignant le désir évident de tous les Roumains de se réunir dans un seul Etat. La réalisation de ce desideratum était possible de même par la démonstartion des droits historiques des Roumains sur le territoire où ils constituaient la population majortiaire — cette cause, Iorga l'a servie de ses connaissances multilatérales.

On essaie de préciser ensuîte les sources dont Iorga s'est servies pour traiter ce problème: les auteurs antiques : les inscriptions et les monnaies ; les preuves linguistiques et toponomastiques ; les observations directes sur la vie des Roumains à l'occasion des visites fréquentes dans leurs territoires (ci — inclus les données éthnographiques et folkloriques). Ces sources, N. Iorga les a fondues dans une synthèse créatrices avec des références de la bibliographie moderne.

On analyse ensuite les étapes et la manière dont Iorga a abordé le problème. On y trouve trois étapes, en liaison, parmi les autres, avec la situation du peuple roumain dans la vie poltiique internationale :

a) l'étape antérieure à la guerre mondiale (comme moyen de préparation de la Grande Union) ; [7–8]

b) les années de la I-ère guerre mondiale et l'étape prochaine suivant (les oeuvers de Iorga servent à reconaître la Grande Roumanie par les autres Etats européens) ;

c) l'étape de l'extension du danger fasciste et des opinions révisionistes contre la Roumanie, à la veille de la seconde guerre mondiale (les oeuvres de l'historien prouvent les droits inaliénables des Roumains sur leur territoire).

Dans ses écrits concernant la formation du peuple roumain, N. Iorga a eu pour de mobiliser l'opinion publique de l'intérieur, tout comme d'éclaircir celle de l'extérieur (ses principaux ouvrages ont été traduits en plusieurs langues de large circulation). De même, en écrivant des études sur l'histoire et la culture d'autres peuples néo-latins [9], il a exprimé implicitement à l'appartenance des Roumains à la famille des peuples romanes.

Dans l'oeuvre de Nicolas Iorga le processus de formation du peuple roumain apparaît comme l'histoire de ces autonomies locales (nomées par Iorga „Romanii" populaires) des „hommes de la terre", qui après avoir reçu le „sceau de Rome", assimilent lentement les différentes populations alogènes qu'elles ont contactées.

NICOLAE IORGA ŞI BOTOŞANII

GHEORGHE MEDIAN

Între oamenii de seamă pe care Botoşanii i-a dat ţării, istoricul Nicolae Iorga ocupă un loc distinct. Personalitate cu profilul renascentist, el a dominat vreme de cîteva decenii viaţa culturală românească, fiind în acelaşi timp martor şi participant activ la toate marile evenimente politice care s-au petrecut în România, începînd cu zbuciumatul an 1907 şi sfîrşind cu anii grei de luptă îndîrjită împotriva fascismului, care au procedat izbucnirea celui de al doilea război mondial.

Activitatea multilaterală desfăşurată de Nicolae Iorga a inspirat de-a lungul anilor multe condeie, care au încercat să reliefeze locul şi rolul marelui savant în viaţa culturală şi politică românească din prima jumătate a secolului nostru, contribuţia pe care acesta şi-a adus-o la dezvoltarea ştiinţei româneşti, la propăşirea culturală a ţării, la realizarea marilor idealuri ale poporului român, la mai buna cunoaştere a României în lume. Urmărind aspectele cele mai importante ale activităţii lui Nicolae Iorga, puţini cercetători s-au ocupat de un aspect nu lipsit de importanţă din punctul de vedere al unei mai profunde înţelegeri a personalităţii savantului şi anume la legăturile acestuia cu meleagurile natale. Nu ne propunem să ne ocupăm de cauzele care au generat această lacună, dar opinăm că în privinţa relaţiilor lui Nicolae Iorga cu Botoşanii, pentru mulţi cercetători par a fi suficiente datele oferite de acesta în lucrarea autobiografică „O viaţă de om", în care referirile la Botoşani sînt într-adevăr numeroase. Cu toate acestea, studierea atentă a lucrărilor savantului, a bogatei sale corespondenţe, a presei timpului şi a altor izvoare documentare ne relevă un bogat material faptic, ce dovedeşte că, în ciuda tuturor aparenţelor, Nicolae Iorga a păstrat permanente legături cu Botoşanii de-a lungul întregii sale vieţi. Cunoaşterea acestora poate da o imagine mai cuprinzătoare asupra personalităţii savantului, aducînd totodată date noi asupra unor evenimente, ce au angajat deopotrivă atît pe Nicolae Iorga cît şi Botoşanii.

Abordînd problema legăturilor lui Nicolae Iorga cu Botoşanii, se impune precizat faptul că, dat fiind împrejurările deosebite care au determinat plecarea acestuia de aici în anul 1886 [1], un timp destul de în-

1 Nicolae Iorga „O viaţă de om — aşa cum a fost", Editura N. Stroilă, Bucureşti, 1934, vol. I, p. 101.

delungat prezența sa în orașul copilăriei a fost rar semnalată. Licean și apoi student în Iași, doctorand în Germania și Franța, profesor la Universitatea din București, Nicolae Iorga vine în Botoșani la intervale mari de timp — odată în 1892, altă dată abia peste 11 ani în 1903 [2] — de fiecare dată însă pentru scurtă vreme. Cu toate acestea el a păstrat permanent o puternică afecțiune orașului copilăriei, fiecare întîlnire cu acesta creîndu-i o stare emoțională „asemănătoare cu frica de a găsi altfel pe cineva iubit, de care ai stat foarte multă vreme departe." [3]

La rîndul lor botoșănenii au nutrit o puternică admirație pentru Nicolae Iorga, a cărui evoluție pe calea afirmării au urmărit-o permanent cu justificată mîndrie. Cunoscut mai întîi în cercurile intelectuale ale orașului, numele istoricului a devenit cunoscut unor categorii tot mai largi de cetățeni ai orașului pe măsura afirmării sale în știință, publicistică, pe tărîm politic etc. Cu deosebire numele lui Nicolae Iorga devine popular după 1900, cînd acesta se afirmă ca unul dintre cei mai fermi apărători ai țărănimii, a cărei situație disperată începe să o cunoască tot mai bine. Pentru țărănime „această clasă... care prin brațele ei, prin gîndurile ei, prin apostolii desfăcuți din mijlocul ei, ni-a asigurat pînă azi dăinuirea pe pămîntul strămoșesc [4] — el cere lumină... acea lumină care-l pregătește pe țăran pentru un rol politic pe care, înaintea oricărei clase, el este chemat să-l aibă în această țară pe care el a întemeiat-o, el a apărat-o și el o susține astăzi cu birurile lui cele grele și cu brațul lui." [5] Sînt cuvinte care vor face ca numele lui Nicolae Iorga să pătrundă în conștiința maselor, ca cel mai mare apărător al celor obidiți de la sate, lucru constatat și în ținutul Botoșanilor.

Numele tînărului istoric devine și mai cunoscut după apariția în 1906 a publicației „Neamul Românesc" prin care acesta inițiază o susținută campanie îndreptată spre rezolvarea marilor probleme cu care era confruntată lumea satelor. Prin această publicație, de mare popularitate Nicolae Iorga va cere realizarea unor reforme menite să ducă la îmbunătățirea vieții țăranilor, încercînd totodată „să trezească... iubire pentru strivita temelie a neamului... și... să cheme pe toți, mai ales pe înstrăinații de sus și o intelectualitate asupra căreia băteau multe vînturi, la datoria națională." [6] În cazul în care nu se vor lua măsuri pentru grabnica îmbunătățire a vieții țăranilor, opina Nicolae Iorga — nu era exclusă posibilitatea izbucnirii unor „răscoale agrare" [7], cu grave consecințe asupra țării.

Previziunile sale au căpătat mai repede decît era de așteptat o dramatică concretizare, în februarie 1907 izbucnind primele flăcări ale răscoalelor în Flămînzii Botoșanilor. Semnalarea primelor victime din rîndul răsculaților, la 4 martie, la Botoșani, a avut asupra tînărului istoric

2 Nicolae Iorga „Drumuri și orașe din România", Editura Minerva, București, 1904, p. 174.
3 Ibidem
4 Ibidem
5 Ibidem
6 Nicolae Iorga „O viață de om — așa cum a fost", p. 156.
7 Neamul Românesc, an I, nr. 24 București, 1906, p. 385.

efectul unui adevărat șoc, reacția imediată constituind-o publicarea în paginile „Neamului Românesc" a acelui extraordinar articol intitulat „Dumnezeu să-i ierte", „...blestem contra unei întregi clase parazitare, care va deveni apoi răspîndit de mîini nevăzute, împreună cu „vrem pămînt" a lui Coșbuc, unul din strigătele unei teribile revolte care a cuprins țara de la un capăt la altul." [8] Invocînd iertarea divină pentru țăranii împușcați la Botoșani, Nicolae Iorga punea la stîlpul infamiei pe toți cei ce se făceau vinovați de acest asasinat „...ciocoimea obraznică, politicienii hîzi, cîrmuitorii neghiobi, urîndu-le să aibă în casele lor „...atîta belșug cît în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire cît a fost în viața celor ce s-au zvîrcolit de gloanțe și atîta cinste și demnitate cît li s-a lăsat celor ce au murit, iar pe urma lor să rămîie ca pe urma celor împușcați..." [9]

Virulența cuvintelor folosite de Nicolae Iorga era nu numai expresia indignării firești față de o asemenea monstruozitate, ci și a durerii că acest tragic eveniment s-a întîmplat în orașul de care-l legau atîtea amintiri din anii copilăriei sale. Copleșit de durere, el încearcă acum să vină în ajutorul victimelor răscoalei, sacrificînd pentru a face rost de banii necesari în acest scop zestrea soției sale. [10] Primii spre care s-a îndreptat gîndul lui Nicolae Iorga au fost botoșănenii și spre a cunoaște mai bine soarta familiilor celor împușcați cărora intenționa să le trimită ajutoare bănești, el îi scrie profesorului Nicolae Răutu, rugîndu-l să-i trimită date concrete despre cei împușcați și familiile acestora.

La 3 aprilie 1907, profesorul Răutu îi trimitea lui Nicolae Iorga datele solicitate, exprimîndu-și în același timp convingerea că „...Pentru toți urmașii sătenilor (împușcați), un ajutor ar fi un adevărat dar ceresc." [11] În urma primirii acestei scrisori, Nicolae Iorga expediază la Botoșani, pe adresa profesorului Răutu suma de 500 lei, rugîndu-l pe acesta să o împartă după cum va crede de cuviință familiilor îndoliate. La 8 aprilie Nicolae Răutu îi expedia o nouă scrisoare lui Nicolae Iorga confirmîndu-i primirea banilor, informîndu-l totodată că va trece la împărțirea acestora, după care îi va trimite actele justificative de împărțeală. [12] Zece zile mai tîrziu, la 18 aprilie, în localul Primăriei din Nicșeni, în prezența mai multor oficialități între care primarul comunei, protoiereul județului, medicul plasei tîrgului, șeful garnizoanei Botoșani, profesorul Răutu împarte celor șase văduve rămase de pe urma celor împușcați cei 500 de lei, dînd fiecăreia în funcție de greutățile materiale pe care le avea, cîte o sumă variind între 60 și 100 de lei. [13] Ulterior, profesorul Răutu îi expediază lui Nicolae Iorga procesul verbal încheiat cu ocazia împărțirii banilor, informîndu-l că s-au luat măsuri ca din banii primiți, văduvele „...să-și prindă nevoile mai mari de care suferă și mai ales pe

8 Nicolae Iorga, „O viață om — așa cum a fost", p. 157.
9 Nicolae Iorga „Dumnezeu să-i ierte", în Neamul Românesc, an I. nr. 8 martie, 1907.
10 Barbu Theodorescu, op. cit. p. 38.
11 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70, f. 111-112
12 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70 f. 12.
13 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 86, f. 165

celle de hrană, unele neavînd ce să mănînce, iar tot ce rămîne să depună la băncile populare de prin sate." [14]

Ajutorul personal pe care Nicolae Iorga l-a acordat celor rămaşi de pe urma ţăranilor împuşcaţi, nu a fost singura acţiune umanitară iniţiată de Nicolae Iorga în anul 1907. Tot el lansează prin intermediul Neamului Românesc o listă de subscripţie naţională în vederea creării unui fond de ajutorare materială a familiilor victimelor răscoalei. Apelul lansat de Nicolae Iorga a avut un puternic ecou în toată ţara, fiind recepţionat şi la Botoşani. Aici, încă din luna aprilie profesorul Nicolae Răutu intenţiona să deschidă o listă de subscripţie pentru ajutorarea victimelor răscoalei. Acţiunea nu s-a desfăşurat însă deloc uşor, „întrucît — scria profesorul Răutu lui Nicolae Iorga — foarte mulţi au fost influienţaţi şi intimidaţi de marii proprietari şi de arendaşi, care se arătau „foarte îndîrjiţi şi întărîtaţi". [15] Cu toate acestea, cîteva zeci de persoane, îndeosebi intelectuali, au subscris cu sume variind între 1 şi 20 de lei, reuşindu-se colectarea sumei de 210 lei şi 50 de bani, care a fost expediată pe adresa Neamului Românesc. În numărul din 16 august 1907, ziarul publică lista botoşănenilor care au contribuit la strîngerea sumei mai sus amintite, printre aceştia numărîndu-se profesorii N. Răutu, Victor Fleury, Nicolae Blebea, Constantin Gallin, Ariton Iacobeanu, preoţii Gheorghe Manoilescu şi Constantin Sbîrnea, avocatul Ioan Nicoleanu, pictorul Andronic Ţăranu şi alţii. [16]

Desigur, suma nu este mare, dar aşa cum sublinia profesorul Petre Irimescu în scrisoarea trimisă lui Nicolae Iorga odată cu banii, „în majoritatea cazurilor s-a contribuit cu inimă bună". [17] Cu aceleaşi sentimente şi cu aceiaşi dorinţă de „a ajuta multa şi muta mizerie endemică a neamului nostru lăsat pradă nepăsării şi lăcomiei altora" [18] au dat curs apelului lansat de Nicolae Iorga şi alţi locuitori ai judeţului. În acest sens menţionăm iniţiativa profesorului Ilie Ghibănescu din Dorohoi, care a strîns o sumă de bani de la „cîţiva profesori şi elevi ai liceului local, pentru alinarea unui pic din suferinţa nenorociţilor rămaşi pe drumuri în urma răscoalelor" [19], sumă pe care în octombrie îi expediază pe adresa Neamului Românesc.

Atitudinea adoptată de Nicolae Iorga faţă de evenimentele din primăvara anului 1907 au făcut ca numele său să devină cunoscut în cele mai largi cercuri ale societăţii româneşti. Acest lucru se constată şi la Botoşani, unde numele savantului este din ce în ce mai des amintit, de cei mai mulţi cu mîndria de a se şti concetăţenii acestuia dar şi de foarte mulţi cu speranţa că, în sfîrşit, a apărut omul care să-i apere pe cei mulţi şi necăjiţi. Aşa se explică numărul mare de scrisori ce-i sînt trimise începînd chiar cu anul 1907 şi continuînd în anii următori, prin care nu-

14 Ibidem, f. 160
15 Ibidem, f(160
16 Neamul Românesc, an II, nr. 50, 16 aug. 1907, p. 476.
17 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 78, f. 75.
18 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 81, f. 115.
19 Ibidem

merogi botoşăneni îşi exprimă admiraţia faţă de patriotismul de care dăduse dovadă în zilele răscoalei. Alături de felicitări în multe scrisori era adresată invitaţia de a reveni în ţinuturile natale, în mijlocul celor care îi purtau o mare recunoştinţă pentru tot ceea ce făcuse pentru ei, pentru ai lumina cu sfaturile sale în acele vremuri de grea cumpănă. [20]

Popularitatea cîştigată de Nicolae Iorga în primăvara anului 1907, va face ca aceasta să părăsească preocupările strict ştiinţifice şi culturale şi să-şi îndrepte atenţia spre o nouă sferă de activitate — cea politică. Astfel, el îşi depune candidatura în alegerile parlamentare desfăşurate în primăvara anului 1907, candidînd împreună cu profesorul universitar ieşean A. C. Cuza pe aceiaşi listă pentru Colegiul al doilea, la Iaşi. Bucurîndu-se de multe simpatii în rîndul alegătorilor din Iaşi, Nicolae Iorga iese învingător în faţa mai vîrstnicului său contracandidat, reuşind astfel că la numai 36 de ani să ajungă deputat în Parlamentul ţării.

Candidînd la Iaşi unde nu putea fi sigur de reuşită, Nicolae Iorga îşi depune în acelaşi timp candidatura şi la Botoşani, tot sub titulatura de independent, şi tot la Colegiul al doilea. În vederea depunerii candidaturii, el se adresează profesorului Nicolae Răutu, căruia îi trimite cererea de înscriere la Tribunalul Botoşani, rugîndu-l pe acesta să rezolve toate problemele privitoare la înscrierea oficială pe lista candidaţilor şi la campania electorală.

Cererea lui Nicolae Iorga l-a pus pe profesorul Răutu într-o situaţie foarte delicată. El era liberal şi a se ocupa de depunerea candidaturii şi susţinerea unui candidat neînregimentat în partidul său, îi putea aduce mari neplăceri. În acelaşi timp însă, simpatia şi admiraţia pentru fostul său elev îl determină pînă la urmă să dea curs rugăminţii lui Nicolae Iorga căruia la 5 mai 1907 îi trimite o scurtă scrisoare, în care îl asigură de tot concursul său, comunicîndu-i totodată că, pentru botoşăneni, candidatura sa „în vremurile de restrişte de acum ar fi unul din cele mai fericite momente, ca să se dea pe faţă puterea de viaţă, de conştiinţă şi de demnitate a elementului românesc de prin părţile noastre." De asemenea el îl asigura pe tînărul candidat că va face totul pentru a-i asigura reuşita, chiar dacă pentru aceasta ar merge pînă acolo încît şi-ar jertfi „propria personalitate politică în sînul partidului local", [21] dar are credinţa că totul va fi zadarnic. El îşi baza presupunerea pe investigaţiile făcute în rîndul alegătorilor botoşăneni, care l-au dus la concluzia că depunîndu-şi candidatura, Nicolae Iorga „ar avea un număr frumos de voturi, dar acestea nu i-ar putea asigura reuşită, mai ales că aici fiind un număr mic de alegători, administraţia putea uşor să influienţeze rezultatul alegerilor". [22] Avînd deci în vedere aceste considerente, el îl sfătuia pe Nicolae Iorga să mai reflecteze în problema depunerii candidaturii şi în cazul în care în cîteva zile nu-şi va schimba hotărîrea, el se angaja să găsească numărul de alegători trebuincioşi şi să depună la Tribunal cererea de în-

20 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 96, f. 139.
21 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 95, f. 111.
22 Ibidem

scriere, „oricare ar fi urgia ce mi-aș atrage asupră-mi din partea partidului din care fac parte." [23]

Neprimind în răstimp de o săptămînă răspunsul așteptat, la 12 mai profesorul Răutu îi trimite o nouă scrisoare lui Nicolae Iorga, prin care îi face cunoscut că „a luat măsuri ca să se găsească numărul de alegători cerut pentru prezentarea petițiunii la Tribunal." În ceea ce privește rugămintea lui Iorga de a i se organiza o întrunire publică în cadrul căreia să-și prezinte în fața alegătorilor botoșăneni programul său electoral, profesorul Răutu își exprima părerea că în acele momente ea nu era nimerită, întrucît nu avea cine să-l ajute să facă mobilizarea, iar lipsa unui public numeros „ar fi jignitor și dăunător pentru ideea atît de mare și de frumoasă pentru noi, a românismului." [24] Fără a ține cont de părerea profesorului Răutu, Nicolae Iorga vine la Botoșani, dar conform previziunilor, la întrunirea ținută la Teatrul Popovici a participat foarte puțină lume [25], putîndu-se anticipa astfel rezultatul alegerilor. În privința acestora, în cadrul primului tur de scrutin la Colegiul al doilea, pe primele locuri au ieșit liberalul Alexandru Smelț și conservatorul V. Isăcescu cu același număr de voturi, Nicolae Iorga ieșind al treilea, cu un număr de 179 de voturi.

Pentru desemnarea cîștigătorului alegerilor este organizat un nou tur de scrutin, și în perspectiva acestuia atît liberalii cît și conservatorii își întețesc campania de susținere a candidatului lor. Se punea în primul rînd problema atragerii celor 179 de alegători care în primul tur de scrutin votaseră pentru Nicolae Iorga și care puteau decide soarta alegerilor. În acest scop, conservatorii, prin avocatul Vladimir Sardin răspîndesc zvonul că Nicolae Iorga ar fi trimis acestuia o telegramă prin care roagă pe cei care votaseră pentru el, să-și dea votul candidatului conservator.

Spre a evita o asemenea situație, și a da cîștig de cauză candidatului liberal, profesorul Răutu îi scrie la 31 mai lui Nicolae Iorga, rugîndu-l să răspîndească zvonul lansat de conservatori, întrucît „...Interesul democrației române este ca la balotajul de la Colegiul al doilea de Cameră, să iasă ...Al. Smelț..." [26] Nemaifiind interesat în ceea ce se va întîmpla, Nicolae Iorga nu dă curs cererii profesorului Răutu, cu atît mai mult cu cît telegrama incriminată și care fusese afișată în mai multe locuri publice din oraș, nu se referea nici măcar aluziv la candidatul conservator. Textul acesteia era următorul : Sardin — Botoșani, „Mulțumesc prin Dumneata celor 179 de Botoșăneni cari au dovedit că știu să aleagă. Deputat al Iașilor, doresc ca voturile ce mi s-au dat să se întoarcă asupra unui deputat independent, cu iubire pentru neam și milă pentru țărani." [27] N. Iorga.

Înfrînt îl alegerile din Botoșani, Nicolae Iorga a avut satisfacția de a ieși învingător la Iași, intrînd în Camera deputaților ca deputat din par-

23 Ibidem
24 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 71, f. 237-240.
25 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70, f. 269.
26 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 71, f. 255.
27 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 73, f. 88.

tea acestui oraș. Succesul său a fost salutat cu bucurie de toți cei ce îi acordaseră votul la Botoșani, ca și de cei care i l-ar fi acordat dacă prin gestul lor nu și-ar fi periclitat existența [28] și care nutreau credința că tînărul parlamentar își va exercita mandatul în spiritul în care se afirmase, ca susținător al intereselor celor mulți.

Din mulțimea de felicitări care i-au fost adresate de botoșăneni după succesul de la Iași, am desprins-o pe cea expediată de Constantin Hasnaș, care asigurîndu-l că „n-a fost om în țara românească, care să nu tresară de bucurie la vestea izbînzii... îi declara : în fața josniciilor de acum, v-ați ridicat ca un urmaș vrednic al trecutei generații de idealiști și a-ți pătruns în arena de luptă în care iubirea D-voastră de binele mulțului popor românesc va căpăta întrupare în fapte : ați propovăduit pînă acum cuvîntul unei vremi noi și ați fost ascultat. Acum aveți și arena de luptă. Pentru izbînda acesteia vă trimit cele mai călduroase (felicitări)." [29]

La numai cîteva zile de la terminarea alegerilor, Nicolae Iorga vine din nou la Botoșani unde în sala Teatrului Popovici, în fața unui public numeros, scăpat de obsesia alegerilor, prezintă o foarte interesantă conferință cu subiectul „Moldova noastră și Bucovina", în vederea strîngerii de fonduri destinate Leagănului Sfînta Maria din Iași. [30] Era întîia dată cînd botoșănenii și-au putut da seama în mod concret de valoarea tînărului istoric, cu care în anii care vor urma vor stabili strînse și trainice legături. Mulți botoșăneni îi vor trimite colaborări pentru Neamul Românesc, îl vor sprijini într-o serie de acțiuni pe care le inițiază precum înființarea Societății pe acțiuni „Neamul Românesc" care-și propunea crearea unei tipografii pentru publicația cu același nume [31], înființarea unor biblioteci etc. Totodată Nicolae Iorga va fi insistent rugat să vină la Botoșani, ori de cîte ori un eveniment deosebit urma să se producă aici, așa cum au fost în 1908 înființarea Tipografiei „Moldova de sus" [32] și a Societății corale și filantropice „Unirea" Popăuți. [33]

Urmărindu-i atent activitatea parlamentară și luînd act de înflăcăratele discursuri în care Nicolae Iorga a luat apărarea țărănimii botoșănenii îi vor adresa rugămintea de a tipări discursurile și interpelările ce le va face în Parlament, fie în gazete, fie pe foi volante, spre a putea fi răspîndite în popor. [34] De asemenea, din Botoșani vor fi expediate pe adresa savantului, ajuns în Comitetul Central al Ligii Culturale numeroase cereri de înscriere în ligă, aici neexistînd la acea dată o secție a

28 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 96, f. 139.
29 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70, f. 269.
30 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol, 110, f. 68.
31 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 102. f. 155.
32 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 104, f. 168.
33 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 106, f. 49.
34 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 73. f. 311.
35 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 111, f. 78.

acesteia,[35] sau bani strînși din organizarea unor acțiuni culturale, destinați de asemenea Ligii Culturale.[36]

Desigur, multora dintre solicitările adresate Nicolae Iorga nu le-a putut da curs. Pe altele însă le-a sprijinit cu tot ce i-a stat în putință, aceasta contribuind la o mai puternică strîngere a legăturilor sale cu Botoșanii. Unele dintre acestea sînt cunoscute, altele așteaptă să fie relevate, pentru a putea prezenta într-o lucrare, unitară ceea ce de la început am numit, Iorga și Botoșanii.

36 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 101, f. 225.

NICOLAE IORGA : CHIPURI BOTOȘĂNENE

IONEL BEJENARU

Pentru marele nostru istoric Nicolae Iorga Botoșanii au fost „cel dintîi mediu", cum avea el însuși să-și definească orașul natal și al copilăriei. Filele memorialistice pe care i le consacră abundă în detalii, întregind o adevărată frescă istorică a locurilor. Ele încep reconstituirea de la vîrsta cînd „cît de pe încetul ajungea un copil de atunci să cunoască lúmea din jurul său", lume a locurilor de aici, a oamenilor de aici. Desprindem, între aceștia din urmă, pe „măruntul, vioiul Toderiță Boian (n.n. fost primar al Botoșanilor, preocupat de modernizarea orașului, scriitor și colecționar de artă), cu ochii vii de șoarec și musca supt bărbie, care, cu banii strînși de la fiecare proprietar a prefăcut Botoșanii băltoacelor, în care se înfundau trăsurile, în orașul bine pavat, cu trotuarele de asfalt care nu stătea în urmă decît doar Iașului" [1], pe „șeful liberal pașoptist Gh. Hasnaș, copie botoșăneană a lui C. A. Rosetti, cu păr lung, alb, de vechi revoluționar, cu barbișonul plin și cu ochii mari, roșii, înlăcrămați, supt care vîrsta făcuse pungi mari" [2], pe directorul Bălășescu de la Școala „Marchian", de care se leagă primii ani de școală al savantului, „un om frumos, încă tînăr, cu o barbă mică, cu fața plină, bună cu vorba care încerca uneori să fie aspră" [3], pe tatăl poeților Artur și Raul Stavri „om bun de toate glumele și bucuros de toate năzbîtiile" [4], pe bogatul Hermeziu, „rudă cu episcopul din vremea Unirii, un om micuț, blond, cu aparența bolnăvicioasă și tristă" [5], pe colonelul Pisoschi, fostul adjutant al lui vodă-Cuza„ răsărind arare cu marțialul lui barbișon alb pe terasă" [6], pe „buna doamnă Văsescu, statornica noastră ocrotitoare, văduva unui ministru al aceluiași Cuza și mama colonelului Gheorghe Văsescu, atașat militar la Paris și apoi, mult timp, deputat liberal în Dorohoi unde-și avea moșia Cotușca" [7]. Sînt doar cîteva din figurile vechii societăți botoșănene, „mult mai aleasă decît cele de astăzi" [8], cum avea să o definească

1 Iorga, N., „O viață de om așa cum a fost", Ed. Minerva, București, 1976, p. 28.
2 Ibidem, p. 18
3 Ibidem, p. 31
4 Ibidem, p. 33
5 Ibidem
6 Iibidem
7 Ibidem
8 Ibidem, p. 34

istoricul mai tîrziu. Şi totuşi cît de departe îi era această societate! „Căci n-am avut acolo un prieten, — scria Iorga— un om care să se lipească de mine, un tovarăş care să mă ia la jocuri despre care pînă la această vîrstă nici n-aveam vreo idee. Un imens pustiu se făcuse deodată în jurul meu. Şi singur mă duceam, şi mă regăseam singur, la întoarcerea acasă, pe cînd ceata de mici barbari se ducea, dincolo de unghiul din dreapta al străzii din faţă, să bată cu pietre, în tencuiala nesfîrşit găurită a casei Holban..." [9].

La Liceul „A. T. Laurian", în clasa a V-a, „cea dintîi cunoaştere a profesorilor a fost confuză", cîtorva dintre ei dedicîndu-le Iorga, mai tîrziu, admirabile portrete. În şirul lor îi găsim pe cei doi „purtători de bărbi care erau G. Costin Velea şi Ionescu" [10], pe profesorul de ştiinţe naturale Savinescu, „fire de autoritate, al cărui glas, întovărăşit şi de unele manifestaţii mai drastice, în care piciorul nervos avea un rol, umplea de zgomot culoarele înguste ale închisorii noastre" [11], pe cuconul Costache Severin, „un gospodar gras şi gros, puţin bărbos, cu bunii ochi albaştri, aplecaţi spre somn cînd elevul ştia bine lecţia învăţată pe de rost", obrăzniciile capitulînd „înaintea acestei bunăvoinţi somnoroase, incapabilă de a porunci şi de pedepsi" [12], pe profesorul de latină Tokarski, „om de mare cultură", „interesantă figură de revoluţionar, de refugiat polon", căruia „nu i se făceau obrăznicii mari" [13], pe profesorul de franceză Mettey, „domnu' Meteiu", emigrat din vremea lui Cuza Vodă, pe profesorul de română G. Gr. Băleanu, care „nu era numai dascălul care avea interes pentru elevii săi, care făcea tot ce era cu putinţă ca să-i înveţe, nu numai a scrie cu o ortografie oarecum proprie, pe care a expus-o în *Convorbiri literare* — singurul dintre învăţătorii noştri al cărui nume a apărut în vreo revistă —, călăuzul care mi-a vădit existenţa unei literaturi româneşti, alta decît a cărţilor de şcoală" [14] şi, mai notează Iorga : „Acasă, trăgeam la maşina de înmulţit, din însărcinarea lui Băleanu, *Panegiricul lui Ştefan cel Mare*, pe care, primă încercare de comerţ, îl vindeam colegilor" [15]. Şirul dascălilor de la „Laurian" evocaţi de Nicolae Iorga continuă cu profesorul de fizică şi chimie Lupaşcu, care „avea aparate pentru materia sa, dar se ferea să le atingă", declarînd că „sînt periculoase" şi căruia experienţele nu-i reuşeau niciodată" [16], cu profesorul de geografie Velea, „un om frumos şi mîndru, de o dîrză autoritate, de o eleganţă voită şi exagerată, purtîndu-şi sus bărbia, dînd sonorităţi artificiale ale glasului", „un asiduu cetitor, nici un manual nu se potrivea cu intenţiile sale" [17], cu profesorul de matematică Ionescu, „foarte îngrijit şi el, dar fără pretenţie aparentă, cu părul lung, mătăsos, cu barba

9 Ibidem, p. 34-35
10 Ibidem, p. 57
11 Ibidem
12 Ibidem, pp. 57-58
13 Ibidem, p. 58
14-15 Ibidem, pp. 60-61
16 Ibidem, p. 65
17 Ibidem, p. 67

pătrată de cea mai îngrijită potrivire și asiduă pieptănare, slab de boala care-l rodea și-i măcina sufletul, rece pînă la intimidare, cu privirea inexpresivă și obosită“ [18]. „Cu Ionescu — notează N. Iorga —, respectul era absolut : ajungea o singură privire severă ca să-l amintească și să-l impuie... Față de mine care am început cu dînsul a nu înțelege matematica (...) răceala lui era și mai glacială“ [19]. Evoca profesorul Ionescu îi dă prilejul lui Iorga să-și amintească colegul de clasă, Sanielevici (n.n. viitorul mare matematician Simion Sanielevici) care era „mîngîierea profesorului și se putea prevedea viitorul științific care-l aștepta“ [20], redîndu-ni-l cu „figură prelungă, palidă fină, cu părul creț și ochii de nobilă privire“ [21] și cu care-și disputa lupta — „prin matematica lui, neinteligentă mie“ [22] pentru locul întîi în clasă. Pe profesorul de caligrafie și desen Mărgineanu, cu o plasticitate ascunsă în cuvinte puține, dar expresive, Iorga ni-l înfățișează ca „om de pace, cu toată dîrza-i mustață roșie aplecat a război“ [23]. Victor Fleury, profesorul de muzică, „de loc francez, de o vagă origine polonă“, „omul frumos ca un coafor, pudrat, cu mustața mică sucită, cu ochii visători, de femeie romantică“ [24] era, în ore sau în afara lor, un animator al interesului elevilor pentru teatru. De altfel „oara lui era un prilej de conversație la care luau parte mai ales cei mari, mai purtați prin lume și mai „stricați“, cu Criste Manea în frunte, dintre elevi“ [25].

Cît despre colegii de clasă, din anii de școală, consemnările lui Iorga sînt ori răzlețe, ori nu există. Motivul ? : Între colegi, erau aceia care nu existau pentru inimă. Întîmplarea te punea pe aceeași bancă și atît. Niciodată nu ne-am povestit nimic, n-am avut ceva să ne spunem. Nici pentru un act de revoltă, pînă mult mai tîrziu nu era cu putință să ne înțelegem. Ne simțeam fiecare din altă lume“ [26].

În șirul evocărilor dascălilor săi, cu linii precise, definitoare portrete, prind contur de asemenea profesorul de filozofie Giurgea, avocatul Licu, ale cărui cursuri de italiană le urmau doar cîțiva dintre elevi, directorul și profesorul de limba română Marcian, ardelean de origine, care „dădea o înaltă demnitate, pe care n-o mai întîlnisem la nimeni, catedrei“ [27], pe pașnicul profesor de germană Nicolescu, „tot un ardelean poate, avînd“ placiditatea, aproape mecanică, de mișcări și gesturi a lui Marcian“, pe Ioan Georgian, „spirit revoluționar, om cu neobișnuite scînteieri, dar și cu o ereditate...“, cel care preda Istoria Orientului și care-l va determina pe Iorga să-l prețuiască în mod deosebit. Cum de o apreciere statornică avea să se bucure profesorul Nicolae Răutu, cu disponibilități date de „lărgi-

18 Ibidem
19 Ibidem, p. 68
20 Ibidem
21 Ibidem, p. 63
22 Ibidem
23 Ibidem, p. 68
24 Ibidem, p. 69
25 Ibidem
26 Ibidem, p. 70
27 Ibidem, p. 87

mea de orizont a unor studii universitare făcute la Iaşi, pînă la capăt", de o „nesfîrşită bunătate de inimă" şi căruia Iorga avea totodată să-i adauge o vie recunoştinţă. „E cel dintîi om mai în vrîstă care mi-a arătat înţelegere şi iubire. Mai tîrziu, cînd acea nedreptate m-a depărtat de oraşul naşterii mele, el mi-a păstrat, în ciuda majorităţii colegilor săi, care, mă sacrificaseră aşa de uşor, acest sentiment şi, în casa lui Argenti, acum dispărut, unde trăia cu prietenul său, eram primit într-o intimitate care mă onora şi mă îndemna" [29].

Aici, la Botoşani, a venit într-o zi şi acel strigăt de bucurie al mamei „S-a luat Plevna!", pe doi din cei care au luat-o, un ofiţer şi un soldat, „cu un aşa de mărinimos sacrificiu al tinereţii lor" ni-i evocă Iorga, el care le-a căutat tovărăşia, le-a fost în preajmă, a vrut să-i asculte „În cerdacul de fier al caselor lui Vasile Pîrgaru stă într-un jeţ, cu cîrjile pe care le va purta apoi supţioară cu anii (...), cu imenşi ochi calzi, căpitanul rănit Dimitrescu ; ...Zile întregi, nemişcat, ofiţerul priveşte în zare unde-i mijesc poate încă scenele de sînge de unde a venit. Mai tîrziu, cînd din greu îşi poate mişca din loc piciorul străbătut de glonţ, el povesteşte ziua de zbucium sălbatec, lovitura pe care a simţit-o numai ca o iubire surdă, ceasurile de torturată aşteptare însetată în valea sămănată de morţi" [30] ; „Servitoarea noastră, bălaia Lisaveta, are şi ea lîngă dînsa un luptător al războiului care abia s-a isprăvit. Uneori uriaşul ţăran e în odaia învăţăturii noastre şi ne povesteşte, simplu, ca şi cum n-ar fi vorba de dînsul şi de o clipă ca aceea, de asalturile de la Grivita, de obrazul răţezat de schijă, de noroiul moale cu care ai noştri îşi acoperea din goană rănile şi tot nu mureau" [31]. Nu fără temei, nota Nicolae Iorga : „Aceşti doi profesori cu carnea sfîrtecată fac mai multă geografie şi spun mai multă istorie decît toţi dascălii de la şcoală împreună" [32].

Mai tîrziu, în „Oameni cari au fost", Nicolae Iorga va stărui şi asupra altor chipuri botoşănene .Între ele, M. Eminescu, dr. Isak, Ştefan Luchian, Eugen Cocută, Alexandru Callimachi, I. G. Miclescu, Gheorghe Văsescu, Corneliu Botez, Vasile Bogrea, N. Leon.

Fiu al acestor locuri, marele istoric Nicolae Iorga le-a dedicat bogate file de istorie, admirabile descrieri, le-a portretizat oamenii de seamă, le-a inclus într-o gîndire şi operă atotcuprinzătoare, prilej, la rîndu-ne, în a-l omagia continuu, generaţie de generaţie.

28 Ibidem, p. 89
29 Ibidem, p. 51-52
30 Ibidem
31 Ibidem, p. 52
32 Ibidem

PERMANENȚA LUI NICOLAE IORGA ÎN BIBLIOTECILE ARHIVELOR STATULUI

EL DIMA

Marele istoric român, savant și gînditor, Nicolae Iorga, este legat de arhivele din țară și străinătate prin căutările de o viață a izvoarelor, pentru scrierea istoriei zbuciumate a țării și a poporului român. Omul, care a evocat trecutul, pentru a consolida prezentul, generator al viitorului, este legat de bibliotecile Arhivelor Statului, prin prezența lucrărilor sale, concretizată în volume de documente, istoria istoriei patriei și a celor învecinate nouă, din cele mai vechi timpuri, istoria multor timpuri și popoare care au influențat într-un fel sau altul starea de lucruri de pe meleagurile noastre.

Nu există domeniu de activitate în care Iorga să nu-și fi spus cuvîntul și cuvîntul lui se baza pe documente, dar cel mai greu a cîntărit cuvîntul lui Iorga în istorie, în istoria țării pentru care a scormonit arhivele lumii în căutarea adevărului curat, necunoscut atunci, fie din neștiință, fie din ascunderea lui de către acei care doreau să tulbure sufletul poporului și să-i piardă granițele cucerite cu sîngele ce i-au scăldat pămîntul.

În nici o altă bibliotecă nu se adună atîta istorie ca într-o bibliotecă de arhivă pentru că documentele ce se află în arhive, trebuiesc descifrate, comentate, interpretate și publicate și toate acestea nu se fac decît după ce se cunoaște tot ce s-a scris, comentat, interpretat pînă aci.

Bibliotecile Arhivelor Statului, atîtea la număr cîte județe are țara, s-au născut din necesitate adunării, păstrării, conservării și valorificării documentelor iar Arhivele, ca vechi lăcașuri de cultură, au pus la temelia existenței lor bibliotecile documentare, ca un temeinic punct de sprijin în scrierea istoriei.

S-au adunat în bibliotecile Arhivelor, cărțile istoriei multor țări și popoare pentru că așa cum spunea Iorga „Fiecare popor are sufletul său, format în sute și mii de ani, din firea pămîntului, din freamătul codrilor, din flacăra albă a primăverii, din raza soarelui, din ceața toamnelor și gerul iernilor, din toate frămîntările, suferințele, silința, gloria, din nesfîrșit de multe amintiri îngrămădite, pe urma morților care astfel n-au

murit întregi, ci din adîncul zăcerii lor sprijină răsfățarea la lumină a urmașilor ce au venit din ei și trăiesc după dînșii. Acest suflet e prețul, mare sau mic al fiecărui popor" [1].

Publicații din biblioteca Manu, Hasdeu și Sacerdoțeanu la București, Asachi, Teodor Codrescu și Xenopol la Iași, Honterus la Brașov, Zimmerman la Sibiu și a celor contemporani nouă au întregit fondul de aur al bibliotecilor de arhive pentru ca așa cum amintea omul care a înveșnicit amintirea poporului care l-a născut „acei care vor veni după cei de mîine de cîte ori s-ar apropia de una din cărțile acestea, să se gîndească la cine le-a strîns, să se gîndească la sufletul cu care au fost strînse, la iubirea cu care au fost citite" [2].

Printre acestea se află manuale vechi care alături de tratatele noi, vin să apropie pe savant studentului și împreună să adîncească sau să descopere taine noi ale științei istorice.

Fie în cărțile ce se păstrează în bibliotecile noastre, fie în periodicele în care s-au dezbătut probleme ce au preocupat pe istoricii lumii, prezența lui Iorga este permanentă și permanența lui constă în consultările ceas de ceas de tineri și vîrsnici, studenți, profesori, cercetători, a operei marelui savant român.

Istoria poporului român, istoria literaturii române, istoria învățămîntului românesc, istoria științelor, a oamenilor și locurilor nu-și găsesc odihna în depozitele noastre, bogăția și adevărul lor vor lumina gîndurile multor înfometați de cultură care se hrănesc din noianul de date și informații pe care le-a adunat Iorga într-o viață plină de om.

Luînd ființă cu aproape 150 de ani în urmă, în întreaga rețea de biblioteci a arhivelor s-a adunat un bogat fond de Românica, tot ce s-a scris în lume despre această țară și acest popor și strînse cu adîncă dragoste de patrie pentru scrierea istoriei ei de la Iorga, Hasdeu, Onciul, Moisil, Sacerdoțeanu și ajunse la noi ca o dovadă a credinței lor în scris și carte, a credinței lor că arhivele constituie loc sigur de păstrare și folosire a acestei avuții naționale.

Acestea păstrează pe filele lor fie numele celor care le-au scris și le-au dăruit direct arhivelor, fie numele altor personalități care le-au primit de la autori și ei le-au dăruit arhivelor, fie însemnările acestora în legătură cu diferite evenimente ce s-au petrecut la noi sau în alte părți și privesc anumite persoane sau locuri istorice românești.

Incunabule, cărți vechi românești, cărți vechi ce se referă la istoria României sau istoria universală, anuare școlare, calendare, almanahuri cu

1 N. Iorga, Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, vol. II, Buc., 1908, p. 31.

2 Neamul românesc, 27 dec. 1919.

exlibrisuri și note, au devenit cu trecerea timpului, documente de incontestabilă valoare istorică.

La Direcția generală a Arhivelor Statului din București se păstrează biblioteca profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, în fondurile căreia își găsesc un bine meritat loc autografele marelui Iorga.

Un frumos omagiu îi transmite Nicolae Iorga, domniei sale domnului Bogdan Petriceicu Hasdeu, la a cărui „Revistă nouă" colabora în tinerețe, prin intermediul lucrării sale „Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului" și publicată la București în anul 1896, frumos exemplar ce se află în biblioteca direcției din București.

În aceeași bibliotecă se află lucrarea „Despre utilitatea generală a studiilor istorice, lecție ținută la începutul cursurilor de istorie din anul 1894—1895 de Neculai Iorga și dăruită de autor în semn de dragoste și deosebită stimă filologului și istoricului român B. P. Hasdeu despre care va spune mai tîrziu [3]: „A fost un om genial, a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic, pătrunzător, ascuțit; a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere noi și, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor și cînd nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jicnirea crudă a mîndriei celei mai legitime a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite".

Din Castelul Iulia Hasdeu de la Cîmpina, au intrat în biblioteca Arhivelor, nu numai cărți de istorie ci și cărți de literatură, precum ar fi volumul „Schițe din literatura română, apărut la Iași în Editura Librăriei Frații Șaraga, ce poartă la fel autograful lui Iorga, a celui care a purtat atîta grijă literaturii române, restituind generațiilor prezente și viitoare opere ce ar fi fost altfel supuse uitării.

Tot în biblioteca direcției se păstrează un autograf transmis prezentului de existența lucrării „Istoria românilor și a civilizației lor", apărută la București în anul 1929 și dăruit de Iorga, domniei sale, domnului Herz „cu amintiri de la Sămănătorul".

Este explicabilă existența în biblioteca profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, astăzi parte din trupul bibliotecii Arhivelor Statului a unui număr impresionant de cărți de istorie și științele documentare ale istoriei concepute de Iorga pe baza documentelor din arhivele noastre și arhivele altor țări adunate în Colecția „Studii și documente", „Documente

3 N. Iorga, Oameni cari au fost, vol. I, Buc., 1934, p. 211.

privitoare la istoria românilor", adăugate monumentalei opere a lui Hurmuzache și alții, „Acte și fragmente cu privire la istoria românilor", „Cărți domnești, zapise și răvașe", „Documente interne, cercetări și regeste documentare", „Cîteva manuscripte și documente din țară și din străinătate relative la istoria românilor", colecții de documente referitoare la istoria altor țări și popoare cu care țara noastră a avut legături culturale, economice, comerciale de-a lungul existenței sale purtată prin ani pînă astăzi.

Așa cum spune profesorul Aurelian Sacerdoțeanu despre profesorul său în ale istoriei taine „Cartea a fost prietenul său cel mai bun o viață întreagă și în ea a avut tot timpul cea mai mare încredințare. Era pusă de el la temelia oricărei culturi necesară atît poporului cît și statului" [4]

Amîndoi, iubitori de carte și biblioteci, profesorul și elevul și-au împrumutat adesea și și-au dăruit de multe ori din cărțile lor, cărți care astăzi se află în slujba culturii la îndemîna celor ce vor să-și adape mintea din izvorul lor nesecat de învățăminte, sub ocrotirea statului, păzitorul statornic și drept al tuturor bunurilor de preț, create pentru a sluji poporul din care s-au născut și cel care a inspirat mintea iscoditoare a oamenilor mari.

Prieten al tipografilor, bibliotecarilor, arhivarilor și anticarilor, Iorga a știut ce trebuie să tipărească, unde trebuie să trimită cărțile lui, ce trebuie să cumpere pentru biblioteca personală și bibliotecile create pentru cei mulți, a știut cum trebuie să astîmpere setea de frumos și cultură.

El a dat poporului cărți bune și frumoase, preocupîndu-se nu numai de conținutul lor cît și de aspectul lor grafic.

Ilustrația cărții românești, cu totul special miniatura l-a preocupat în mod deosebit, încadrînd-o ca valoare artistică, în istoria artei universale.

Miniaturile ce împodobesc manuscrisele românești, au fost reproduse de Iorga, multe în culori, în cunoscuta sa lucrare „Les arts mineur en Roumanie", una din cele mai frumoase cărți ce s-au imprimat la noi între cele două războaie mondiale și-și are pe drept locul în multe din bibliotecile noastre documentare.

Primite în dar, preluate odată cu documentele, cumpărate de la anticariate și persoane particulare, cărțile care au intrat în bibliotecile noastre, de o deosebită importanță pentru cultura națională, multe din ele, prin proveniența lor, sînt adevărate rarități bibliofile.

---

4 A. Sacerdoțeanu : N. orga, despre carte și biblioteci — Studii și cercetări de bibliologie, XIII, 1974, p. 9.

Provenite din donații de la cei care și-au legat existența de această instituție de cultură, de la forurile desființate, cum ar fi Școala de arhivistică la care Iorga era profesor, cumpărate de la instituții de stat sau de la cei care au avut de înfruntat vitregiile vremurilor, bibliotecile Arhivelor Statului și-au făcut un merit al ființei lor din strîngerea de pretutindeni a lucrărilor lui Iorga, continuînd și astăzi să-și aprovizioneze filialele cu scrieri ale istoricului ce au apărut în editurile române și străine, scrieri ce au făcut legămînt cu documentele păstrate în acest vechi lăcaș de cultură, creat cu aproape un secol și jumătate în urmă. Nu este mai puțin adevărat, că, pentru a aduna toate acestea, arhivelor le-a trebuit timp ,timp în care s-au schimbat orînduiri sociale, concepții, oameni.

Unele din aceste biblioteci, cum au fost atîtea altele în istoria neamului, au suferit urgia vremurilor, nu le-au ocolit războaiele, cutremurele, inundațiile, de aceea cei de astăzi cît și cei care vor veni după noi, au datoria sfîntă de a întregi ceea ce s-a pierdut și de a nu uita că o bibliotecă de arhivă nu-și poate trăi viața fără opera lui Iorga în totalitatea ei.

Cu cîtă nesățioasă patimă, spunea Iorga în Neamul românesc din 1924, referindu-se la sfintele sale cărți, „cu cîtă nesățioasă patimă, v-am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii noastre, din împrăștierea atîtor furtuni și catastrofe...".

Au lucrat în arhive ca bibliotecari și arhiviști, studenți ai marelui profesor cărora le-a transmis dragostea pentru carte, așa cum le-a transmis dragostea pentru istorie și țară, iar aceștia prin pasiunea lor de a aduna tot ce-i este util istoriei au îmbogățit bibliotecile noastre, ajungînd astăzi să satisfacă cererea de carte a zecilor de mii de cercetători ce frecventează sălile noastre de studiu în căutare de documente și odată cu acestea și de carte.

De la un capăt la altul al țării, cărțile lui Iorga, prin bibliotecile Arhivelor fac cunoscut celor ce le consultă, adevărul despre istorie.

O bună perioadă de timp, unele din bibliotecile noastre au profitat de legea depozitului legal, aceasta demonstrează faptul că publicații ca : Revista istorică, Neamul românesc, Buletinul Secției istorice a Academiei Române, Buletinul Comisiunii monumentelor istorice (1923—1940), Buletinul Comisiei istorice a României (1924—1928), Revue historique du sud-est européen (1924—1940), Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, publicații conduse de Nicolae Iorga, să se găsească în colecții complete în fondurile noastre completînd prin cercetarea lor sursele de informații necesare editării de către Arhive a volumelor de documente, îndrumătoare, ghiduri și cataloage, bogată bază de cunoaștere a istoriografiei românești.

Iorga a cercetat arhivele care „gemeau de materiale aproape necunoscute ; erau acolo actele publice, contemporane cu faptul pe care-l constatau, registrele de socoteli, scînteietoare de mărunta viață vie, scrisorile private care dădeau faptul în atmosfera lui de idei și resentimente, în stilul și haina trupului ; între zidurile lor stăteau ascunse ca într-o criptă, trecutul mort, cel autentic“ [5].

În urmărirea acestor mărturii de viață trecută, N. Iorga trece dintr-o arhivă într-alta, peste tot locul unde hazardul a dus urme românești ce așteptau mîna și mintea istoricului și patriotului pentru a le comunica celor de astăzi.

Opera lui Iorga, monument al culturii naționale este o permanență vie a bibliotecilor noastre și ea se va transmite urmașilor noștri ca o comoară ce se lasă drept moștenire pentru a nu se pierde nimic din ființa ei. Avem viu în minte elogiul adresat de Iorga cărților, un elogiu cum rar vom găsi la un alt scriitor „O, sfintele mele cărți, mai bune și mai rele, pe care soarta prielnică, mi le-a scos înainte, cît vă datoresc că sînt om, că sînt om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s-a întrerupt niciodată cultura, și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau cîștigată, cu cîtă nesfîrșită iubire, cu cîtă nesățioasă patimă v-am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii noastre, din împrăștierea atîtor furtuni și catastrofe casnice, pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni și de oriunde, în casa mea, deseori mutată, pînă la permanența unui dar prietenesc, peste marginile morții cui v-a scris, a celui mare și nobil sfînt, martir totdeauna, care e idealul uman“ [6].

Idei și convingeri valabile și astăzi, au străbătut întreaga operă a istoricului ,el le-a transmis prin tot ce s-a păstrat în bibliotecă și arhive, generației de astăzi iar noi avem obligația păstrării lor și transmiterii generației de mîine.

Bibliotecile Arhivelor Statului sînt păstrătoare ale operei marelui Iorga, sînt biblioteci istorice cu multe unicate ce vor sluji cercetătorilor pentru elucidarea unor probleme controversate ale istoriei și cunoașterea ființei noastre ce și-a purtat prin veacuri binele și răul, păstrîndu-și și apărîndu-și cu mîndrie limba și neamul pentru a da socoteală de ele fiilor săi în veacurile viitoare.

Astăzi cînd Arhivele depun eforturi deosebite pentru publicarea izvoarelor istoriei României și realizarea în condiții științifice moderne a

5 N. Iorga, Frumusețea în scrierea istoriei, 1898, p. 30.

6 N. Iorga, Cîteva cuvinte de mulțumire, Neamul românesc, 24 dec. 1919.

inițiativelor lui Iorga, gîndul nostru se îndreaptă, cu respectul cuvenit spre marele istoric care a înțeles să dezgroape trecutul pentru că așa cum spunea M. Kogălniceanu, „un popor lipsit de trecut nu poate avea viitor".

PERMANENCE DE NICOLAE IORGA DANS LES BIBLIOTHEQUES DES ARCHIVES D'ETAT

(Résumé)

Dans les bibliothèques documentaires des Archives d'Etat on a réuni le long des années un immence volume d'ouvrages à caractère historique. Parmi lesquele une place d'honneur est occupée par l'oeuvre de Nicolae Iorga.

Beacoup d'oeuvres de Nicolae Iorga gardés dans les bibliothèques à profil historique des Archives d'Etat portent l'autographe ou les notes du grand savant et penseur, et ainsi ils sont devenus de vrais documents d'incontestable valeur pour la connaissance de la personnalité de l'homme qué toute une vie a étudié les sources de l'histoire du pays et du peuple roumain.

A la Direction générale des Archives d'Etat de Bucarest, on garde dans la bibliothèques documentaire, la bibliotèque du professeur Aurelian Sacerdoteanu, qui comprend la collection presque complète de l'oeuvre d'Iorga : l'histoire du peuple roumain, l'histoire de la littérature roumaine, l'histoire de l'enseignement roumain, l'histoire des sciences, des gens et des lieux, conçues par le grand historien sur la base des documents rassemblés dans les archives du monde entier, et contenant un trésor de données et d'informations, et qui servent aujourd'hui plus que jamais à la connaissance des différents événements de l'histoire et du peuple roumain.

D'un bout à l'autre du pays, les ouvrages d'Iorga, par l'intermédiaire des bibliothèques des Archives d'Etat, font connaître à ceux intéressés la vérité sur l'histoire.

L'existance dans les bibliothéques des Archives d'Etat, dans les collections complètes, des revues : Neamul românesc (Le Peuple Roumain), Revista istorică (Revue historique) Buletinul Comisiunii monumentelor istorice (Bulletin de la Commission pour les monuments historiques), Buletinul Comisiei istorice a României (Bulletin de la commission historiue de Roumanie), Revue historique du sud-est européen, Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, revus dirigées par N. Iorga, assure l'élargissement des sources d'information nécessaires à l'édition par les Archives des volumes de documents, des guides, des catallogues, des instruments de connaissance de l'historiographie roumaine.

L'oeuvre de N. Iorga, monument de la culture nationale est une permanence active dans les bibliothèques des archives et elle sera transmise aux générations futures pour ne rien perdre de son contenu.

N. IORGA ŞI ELABORAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921

ION AGRIGOROAIEI

Savantul patriot Nicolae Iorga a avut, vreme îndelungată, un rol activ în viaţa politică a ţării, militantismul său izvorînd din înalta misiune socială şi morală pe care considera că o are de îndeplinit faţă de poporul său. A depus o muncă uriaşă, multilaterală (publică, ştiinţifică, culturală etc.) pentru realizarea idealului naţional, a acţionat în direcţia elaborării reformelor democratice, s-a ridicat cu hotărîre împotriva organizaţiilor de dreapta şi prohitleriste, a combătut vehement acţiunile agresive ale statelor fasciste. Pentru ilustrul om de cultură, a participa la marile probleme ale epocii, a lua atitudine activă faţă de ele era o îndatorire civică elementară.

N. Iorga a criticat multe din tarele societăţi în care a trăit, a manifestat grijă pentru cei mulţi, a luptat pentru îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii. Critica — de multe ori necruţătoare — se circumscrie în concepţia sa referitoare la rolul determinant al factorului moral în transformarea societăţii. Nu elementele materiale, scria N. Iorga, „sînt acelea prin care, *în rîndul întîi* (sublinierea ns. — I.A.), societatea e mînată înainte şi prefăcute, ci cele de ordine morală..." Poziţia lui N. Iorga — s-a precizat — e mai lesne de definit *per a contrario*. „De fapt, Iorga nu a arătat niciodată cum s-ar fi înfăţişat acea societatea regenerată, pe care o dorea cu atîta pasiune şi o aştepta cu atîta încredere. O putem doar caracteriza prin negaţie : fără o proprietate storcînd venituri imense din sudoarea ţăranului, fără trusturi, monopoluri şi invazia capitalului străin, fără politicieni veroşi etc., etc., sau prin valori morale : oameni cinstiţi, harnici, devotaţi binelui public etc., etc. Lipsesc, însă, elementele unei definiţii pozitive, de raporturi sociale şi poiltice" [1]. N. Iorga era un ne-

1 M. Berza, *Studiu introductiv* la vol. N Ioga, *Pagini alese, vol. I*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965, p. XVII. Atitudinea sa de ataşament deosebit pentru masele asuprite şi de respingere a nedreptăţilor cu care era confruntată societatea românească, de înlăturare a celor vinovaţi de gravele abuzuri din viaţa statului, a primit o concretizare remarcabilă în pamfletul politic, în acel blestem de o forţă nemaiîntîlnită, Dumnezeu să-i ierte !, publicat în „Neamul românesc" (8 martie 1907), imediat după dezlănţuirea reprimării celor răsculaţi : „Dumnezeu să-i ierte pe cei patru ţărani români împuşcaţi în oraşul românesc Botoşani de oastea românească în ziua de 5 martie 1907. Să-i ierte Dumnezeu pentru cîtă muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite

mulțumit al orînduirii în care trăia, dar nu era adeptul soluțiilor radicale ; el dorea o clasă dominantă mai generoasă, mai înțelegătoare față de nevoile maselor, o societate mai dreaptă, bazată pe solidaritatea tuturor claselor [2].

Această poziție generală (numai schițată aici), în care factorul moral-cultural juca rolul principal, nu l-a împiedicat și nici nu putea să-l împiedice, pe istoricul și omul politic să se pronunțe, la sfîrșitul primului război mondial, pentru realizarea reformelor democratice, a celei agrare în special. Precizarea se impune deoarece, chiar în unele studii apărute în ultima vreme, se afirmă că N. Iorga a privit cu reticență reforme de importanță vitală pentru evoluția României. Nici ca istoric, nici ca militant neobosit pentru realizarea unității naționale, nici ca șef al unui partid politic (toate partidele politice s-au pronunțat imediat după război pentru reforme democratice, cu deosebire în ce privește măsura lor), N. Iorga nu putea adopta o asemenea poziție. El nu excludea reformele ci le dorea împletite strîns cu o educație corespunzătoare a poporului pe baze tradiționaliste [3]. Așa cum foarte bine s-a observat, la N. Iorga măsurile de înnoire sînt văzute ca o legare de tradiție. Acțiunea de punere în valoare a tradițiilor a avut, fără îndoială, numeroase părți pozitive, dar ea poate duce, uneori, la utopie retrospectivă, împiedicînd concentrarea eforturilor în vederea soluțiilor reale, legate de viitor și nu de trecut [4].

Numai că cei care apreciază astăzi că N. Iorga a privit cu „reticență" reformele sau chiar că i-a fost „teamă de reforme" pierd din vedere cîteva chestiuni foarte importante. În primul rînd, în problema reformei agrare, ca și în alte probleme, nu exista pentru el un trecut *imediat* pozitiv. Acest trecut imediat este reprezentat de „stricătorii pămîntului", de „risipitorii gospodăriilor", de „ciocoimea obraznică și proastă", de „hîzii politicieni" etc. ; toți acești „netrebnici și făcători de rele" trebuie grabnic înlăturați.

Nu s-a observat, apoi, că vîltoarea vieții politice, în acțiunile sale, N. Iorga și-a depășit, de multe ori, propriile teze teoretice, după cum multe din aprecierile sale, din componentele concepției sale social-politice au fost, vor fi formulate în alte condiții politice concrete. Este aici

---

au dus, pentru cîtă înșelare au suferit, pentru cîtă jignire au durat, să-i ierte pentru viața lor de suferințe [...] Și să nu ierte Dumnezeu pe *străinul fără inimă* care a stors vlaga o sută de ani și astăzi vrea și sîngele, pe *stricătorii pămîntului*, pe *risipitorii gospodăriilor*, pe *ticăloșitorii oamenilor*, pe *pîngăritorii femeilor*, să nu ierte Dumnezeu pe *ciocoimea obraznică și proastă*, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi apăra și măcar cruța pe cei de o lege și de neam cu dînșii, pe *hîzii politicieni*, mîncați de pofte sau vînduți înaintea cărora, cufundați în orgii bugetare, fumegă acum acest sînge nevinovat. În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu *pe netrebnicii și făcătorii de rele*... „(sublinierile n. s. — I.A.). Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Editura tineretului, București, 1968, p. 202.

2 M. Berza, *op. cit.*, p. XVI-XVII : vezi și I. Agrigoroaiei, *Nicolae Iorga și situația României la sfîrșitul primului război mondial*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 223 și urm.

3 Nicolae Iorga, Doctrina naționalistă, în Doctrinele partidelor politice, București, sa., p. 40

4 M. Berza, *op. cit.*, p. XVII.

o anumită contradicție, între militantismul manifestat în perioada elaborării reformei agrare și poziția, *adoptată mai tîrziu*, față de unele consecințe ale reformei agrare, cînd N. Iorga și partidul său se găseau în altă situație, în viața politică a țării [5]. Se impune, deci, a preciza activitatea sa hotărîtă, lipsită de teamă și reticență, pentru reforma agrară (atestată de poziția adoptată în perioada legiferării ei) și a nu absolutiza *aprecierile sale ulterioare*, ce vizau numai anumite consecințe ale reformei, unele aprecieri juste, altele deformate, fie de optica de partid și a momentului politic respectiv, fie de concepția sa generală referitoare la transformarea societății.

În vara anului 1917, în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în Parlamentul de la Iași în problema reformelor, a modificării Constituției [6], N. Iorga a rostit un discurs în care forma, de o rară frumusețe, îmbrăca idei profunde, de o mare valoare. Era subliniată necesitatea reformelor izvorîtă din condițiile interne, necesitatea de a rupe cu acel trecut care se opune dezvoltării societății românești. „Nu e bine — se adresa el deputaților — să lăsăm a se crede că am fost o națiune, de la un capăt la altul al existenței sale istorice, plină de nedreptate, de apărare, de lipsă, de frăție ; o națiune întunecată, fără virtuți sufletești, care, de cîte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi și întindem mîini rugătoare către aceste fulgere. Nu : fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele însești care s-au frămîntat din viața noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însuși adîncul pătruns de ploi și acoperit de zăpezi ale acestui pămînt [...] Cred că nu este unul singur care să aibă curajul de a spune aici, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenția de a păstra, și în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonorează dezvoltarea istorică a acestui neam pe acest pămînt" [7]. Elaborarea reformelor era privită în strînsă legătură cu rezistența de pe front, cu noua și hotărîtoarea fază în care intrase lupta de eliberare națională. „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutătoare pentru dînsa : chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare [...] Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste

5 Astfel, în dezbaterea legislației de reformă agrară, N Iorga a cerut lărgirea ei și a atacat poziția adoptată de Partidul conservator-progresist (și de alte partide politice), pentru ca, peste cîțiva ani, să-și exprime regretul loviturа puternică dată acestui partid prin reforma agrară .vezi și I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 232-233).

6 Mircea Iosa, *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*, în „Studii. Revistă de istorie", nr. 4, 1971, p. 691, și urm. ; Eufrosina Popescu, *Dezbaterea reformelor constituționale în parlamentul din Iași, Modificarea Constituției din 1917*, în „Analele Universității București. Istorie", nr. 1, 1972, p. 74 și urm. ; Ion Agrigoroaiei, *Problema reformelor agrară și electorală din România între anii 1916 și 1918*, în „Cercetări istorice", VI, Iași, 1975, p. 179 și urm.

7 „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților" (în continuare D.A.D.), ședința din 9 iunie 1917, în „Monitorul oficial" (în continuare M. O.), nr. 55 din 5 aprilie 1918, p. 594 și urm.

hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit". Modificarea Constituției „ce facem noi — răsunau ca un îndemn cuvintele sale străbătute de un cald patriotism și dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge brîul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe". Marele istoric insista în mod deosebit asupra pregătirii și consolidării actului național prin introducerea reformelor în Constituție. Astfel, „România se pune la nivelul cerințelor neapărate ce se pregătesc în inimile fraților noștri (transilvăneni — n. ns., I. A.) și încearcă a se face vrednică, nu numai de cucerirea Ardealului de la dușman, dar și de păstrarea Ardealului față de conștiința populară, mîndră, curată și viteză a acestor frați".

În decembrie 1918, în strînsă legătură cu desăvîrșirea unității de stat, au fost elaborate cele două decrete-legi de expropriere [8], care precizau și lărgeau prevederile introduse în 1917, în Constituție ; se prevedea, între altele, exproprierea în întregime a pămînturilor cultivabile ale statului și instituțiilor, ale absenteiștilor ș.a., precum și exproprierea a 2 milioane de ha din proprietățile cultivabile ale particularilor care depășeau 100 ha.

În condiții asupra cărora nu ne oprim aici, rezultatul primelor alegeri desfășurate pe baza votului universal a însemnat, într-un anumit sens, un succes al democrației. Guvernul generalului Arthur Văitoianu (guvern-paravan al liberalilor) nu a reușit — și faptul este rarisim în istoria noastră parlamentară — să asigure victoria partidului respectiv, în acest caz a Partidului național liberal. S-a format, la 5 decembrie 1919, un guvern al Blocului parlamentar, bloc care reunea : Partidul național român, Partidul țărănesc, Partidul naționalist-democrat, gruparea lui I. Nistor și gruparea lui Halippa și Inculeț. Așa cum s-a observat, în cadrul acestor partide predominau elementele legate de interesele burgheziei mici și mijlocii, ale intelectualității democratice [9]. Semnificativă, din acest punct de vedere, este și alegerea președinților celor două Camere, primele adunări ale României întregite și, totodată, primele alese pe baza votului universal : președinte al Senatului a fost ales prof. Paul Bujor, țărănist cu pronunțată orientare de stînga, iar președinte al Adunării Deputaților — Nicolae Iorga (în locul lui Vaida-Voevod, numit prim-ministru).

---

8 I. Agrigoroaiei, I. Saizu, *Formarea statului național unitar român și reformele democratice din primii ani postbelici*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași. Istorie", t. XXIV, 1978, p. 69-76.

9 Mircea Mușat, *Pratidele politice și alegerile parlamentare din 1919, Guvernarea Blocului parlamentar (noiembrie 1919 — martie 1920)*, în „Analele de istorie", nr. 1, 1974, p. 51-64 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*, ed. a II-a, completată, Editura politică, București, 1976, p. 158 și urm ; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României, Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, Editura Litera, București 1975, p. 31 și urm. ; Gh. Buzatu, Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului *parlamentar". 1919—1920)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași", t. XIII, 1976, p. 133-136.

În perioada imediat următoare primului război mondial, adoptarea reformelor a constituit — pe plan politic — preocuparea de căpetenie a lui N. Iorga. Cu prilejul alegerii ca președinte al Adunării Deputaților, el declara, în ședința din 9 decembrie 1919 : „Țara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe care, cu o admirabilă resemnare care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale“ [10].

Trebuie să precizăm că, la sfîrșitul primului război mondial, în condițiile desăvîrșirii unității de stat, ale avîntului revoluționar din țara noastră care a cuprins mase largi populare și, în primul rînd, clasa muncitoare, în contextul marilor transformări național-revoluționare din Europa, partidele politice au înțeles necesitatea introducerii în programul lor a reformelor democratice și de a lărgi, în măsură diferită, promisiunile făcute în preajma și în timpul războiului. La sfîrșitul anului 1918 și începutul anului 1919, programul Partidului naționalist-democrat prevedea reducerea marii proprietăți pînă la 100 ha, dar în ansamblu el era în urma programului Partidului țărănesc [11], considerat cel mai de stînga în cadrul forțelor politice burgheze. În perioada imediat următoare — așa cum arătăm în continuare — se produce o deplasare a lui N. Iorga, ajungînd a se situa, cu excepția unor chestiuni de formulare, pe aceeași poziție cu Partidul țărănesc în ce privește conținutul reformei agrare.

Printre măsurile guvernului Blocului parlamentar, care au stîrnit protestul vehement al opoziției, a fost și proiectul de lege agrară, prezentat de ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache. La 6 martie 1920, proiectul a trecut prin Consiliul de Miniștri, iar la 12 martie a fost depus în corpurile legiuitoare, din inițiativa parlamentară, după ce regele (sfătuit de unele elemente ale opoziției) refuzase să-și dea acordul și să-i primească în audiență pe miniștrii I. Mihalache și dr. N. Lupu. Proiectul era semnat de 177 de senatori și deputați din partidele ce formau Blocul parlamentar, inclusiv partidul condus de N. Iorga [12]. Acest proiect de lege fusse întocmit în decurs de cîteva săptămîni, la minister, de o comisie de specialiști în agronomie iar I. Mihalache și Gr. Iunian, la insistențele lui N. Iorga, s-au grăbit să-i dea forma definitivă [13].

Proiectul de lege agrară din 12 martie 1920, cu cele mai largi prevederi față de celelalte proiecte discutate sau adoptate în acea perioadă (cu excepția programului agarar al Partidului socialist), conținea expro-

10 D.A.D., ședința din 9 decembrie, în M.O., nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69.
11 D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R. S. România, București, 1975, p. 66.
12 Vezi broșura *Proiectul legii de împroprietărirea țăranilor, întocmit de țăranul I. Mihalache, fost ministru al agriculturii*, București, 1920 și „Dezabaterile parlamentare, Senatul“ (în continuare D.S.), ședința din 6 iulie 1920, în M.O., nr. 14 din 16 iulie 1920 .
13 D.S., ședința din 17 iulie 1920, în M.O., nr. 19 din 25 iulie 1920, p. 300 ; Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidului național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, 1963, p. 58.

prierea pământului cultivabil al tuturor proprietăților particulare, „în toată întinderea ce trece peste 100 ha" (cu unele excepții ce admiteau proprietăți de 250—500 ha pentru fermele „cu investiții importante"), exproprierea pe proprietar și nu pe proprietăți, exproprierea totală a proprietăților (nu numai a terenului cultivabil) de mînă moartă, ale absenteiștilor, persoanelor publice și private, a moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii 10 ani etc. Se preciza că împroprietărirea trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănești de minimum 3—5 ha [14].

A doua zi după depunerea în parlament a acestui proiect de lege, guvernul Blocului parlamentar a fost nevoit să demisioneze (13 martie 1920), locul său fiind luat de un guvern condus de generalul Al. Averescu. Trecute în opoziție, partidele Blocului parlamentar s-au organizat, cu unele mici deosebiri, într-o nouă alianță politică, Federația democrației național-sociale, în frunte cu N. Iorga. În camerele legiuitoare constituite în urma unor noi alegeri, reprezentanții partidelor din Federație au constituit „opoziția națională", „opoziția unită" sau „opoziția federalistă". Activitatea acestei opoziții era coordonată de un comitet din care făceau parte N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, V. Madgearu, Pan. Halippa ș. a. [15]

În cadrul guvernului Al. Averescu din 1920—1921 și a grupării Partidului poporului din parlament, s-au manifestat unele poziții deosebite în ce privește proporțiile reformei, conținutul legislației de reformă agrară. În dezbaterile din Cameră pe marginea *Proiectului de lege pentru reforma agrară din Muntenia, Maldova și Dobrogea* din 1921, N. Iorga aprecia că guvernul aduce trei concepții în ce privește chestia rurală : 1. Concepția primului ministru, care a promis pămînt soldaților și dorește ca o mare parte din țărani să primească pămînt ; 2. Concepția reacționară a lui C. Argetoianu, care se exprimase cu dispreț la adresa țărănimii, votase împotriva modificării Constituției în 1917 și manifesta o „filosofie de feudal" ; 3. Concepția ministrului C. Garoflid [16] (situată între primele două) de a se împroprietări numai o parte a țărănimii, cei considerați „apți", ceilalți trebuind să devină salariați agricoli [17]. N. Iorga combătea „clasica concepție conservatoare" a lui C. Garoflid, încer-

14 *Proiectul legii de împroprietărirea țăranilor...* ; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativa parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București, „Istorie", nr. 2, 1969, p. 87-97.

15 Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

16 În guvernul Al. Averescu, C. Garoflid deținea postul de ministru de stat însărcinat cu elaborarea reformei agrare ; era, de asemenea, președintele Comitetului agrar. Făcuse parte din Partidul conservator condus de Al. Marghiloman. În februarie și, apoi, în iunie 1918, a fost numit ministru în guvernul Al. Averescu și, respectiv, în guvernul Al, Morghiloman. La 7 februarie 1918, N. Iorga nota : „Noul ministru de agricultură, C. Garoflid, om tînăr, mare proprietar, funcționar de carieră, doctor în științele economice din Germania, autor al unei lucrări folositoare despre chestia rurală și dușman al reformei". *Memorii*, vol. I, p. 274-275).

17 D.A.D., ședința din 6 iunie 1921, în M.O., nr, 110, din 25 iunie 1921, p. 2798-2799.

carea acestuia de a menține, prin unele cedări, marea proprietate în favoarea „boierimii de astăzi", ridicată prin abuzuri : „Cînd e să se întîmple o prefacere, acei care sînt interesați ca această prefacere să nu se întîmple, în loc să se prezinte ca adversari meniți a fi zdrobiți ai acestei prefaceri, se prefac în prietenii acestei transformări, pentru a-i falsifica spiritul (aplauze), aflînd, prin competența lor specială, o formă tehnică așa de dibaci pregătită, încît trebuie o coaliție de specialiști ca să răzbată prin aparențe la scopul real ce se urmărește (aplauze)" [18]. N. Iorga avea în vedere și ideile expuse de C. Garoflid în memoriul marilor agricultori, prezentat regelui la începutul lui martie 1920, cu puțin timp înaintea căderii guvernului Vaida-Voevod, în care își expunea concepția favorabilă marii poprietăți [19].

Față de proiectul de reformă agrară adus de guvern în 1921 și sprijinit în parlament de anumite partide și grupări politice (Partidul poporului, Partidul conservator-democrat, Partidul conservator-progresist, Partidul liberal ș. a.) s-a manifestat, practic, numai o opoziție de stînga, ce dorea o reformă mai largă, opoziție cu două ramificații : a partidelor și grupărilor din „opoziția unită" — de pe platforma democratismului burghez și a Partidului socialist, care preconiza o reformă agrară radicală, ca o etapă în realizarea unor transformări revoluționare viitoare.

De pe această poziție, „opoziția unită" a readus în discuție și a cerut adoptarea proiectului I. Mihalache [20]. Intervențiile deputaților și senatorilor „opoziției unite" au fost deosebit de energice, iar guvernul și majoritatea parlamentară au utilizat diferite mijloace, unele chiar dure, pentru a-i intimida : chemarea la ordine, excluderea de la dezbateri, nepublicarea la timp a unor dezbateri parlamentare etc. [21]. Astfel, în ședința Camerei din 19 iulie 1920, N. Iorga citea o declarație de protest împotriva atitudinii „cu totul inadmisibile" pe care o are președintele Camerei față de opoziție, „tratînd cu chemări la ordine" orice manifestare care ar atinge „liniștea adunării" [22].

La discuția proiectului de lege pentru reformă agrară din 1921, senatori și deputați ai „opoziției unite" au venit cu amendamente în vederea realizării unei reforme mai largi. Astfel, N. Iorga l-a susținut pe I. Mihalache, care a cerut, din nou, exproprierea totală a proprietăților de mînă moartă, a persoanelor publice sau private, a moșiilor arendate

18 Ibidem, p. 2800.

19 *Ibidem*. Deputatul țărănist cu vederi democratice, Grigore Iunian, adăuga în ședința Camerei din ziua următoare, că Garoflid — purtător de cuvînt al marii proprietăți, a alcătuit acel memoriu „ca protestare cum înțelegea Partidul țărănesc, prin proiectul Mihalache, să rezolve această chestiune (*Ibidem*, ședința din 7 iunie 1921, în M.O., nr. 111 din 26 iunie 1921, p. 2810).

20 În ședința din 5 iulie 1920 a Adunării Deputaților și în ședința din 6 iulie 1920 a Senatului, I. Mihalache și, respectiv, Paul Bujor au depus, din inițiativă parlamentară, un proiect de lege agrară identic cu cel din 12 martie 1920. Dezbaterea în parlament, din primăvara și vara anului 1921, s-a purtat numai pe marginea proiectului de lege adus de C. Garoflid.

21 Arhivele statului București, Fond Parlament, dosar 1852/1919, f. 269.

22 *Ibidem*, dosar 1908/1920, f. 100

în ultimii 10 ani, a proprietăților absenteiștilor etc. „Opoziția unită" a propus un amendament pentru exproprierea întregului pămînt cultivabil al proprietăților particulare ce trec peste 100 ha, cu excepția fermelor model. Ca și în alte cazuri, amendamentele au fost respinse, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse [23].

În aceste condiții, „opoziția unită" și-a intensificat activitatea propagandistică, insistînd asupra atitudinii adoptate față de legiferarea reformei. Astfel, la 11 aprilie 1921, șeful postului de jandarmi din Călinești-Muscel înainta Ministerului de Interne copia manifestului Comitetului „opoziției unite", răspîndit în rîndul populației. Manifestul, semnat de N. Iorga, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, dr. N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, Virgil Madgearu, Pan. Halippa ș.a., protesta împotriva guvernului Averescu care, o vreme, a amînat reformele și, apoi, a adus o lege „ce caută să lase cît mai mult pămînt proprietarilor", stabilind și un preț prea mare. Se protesta împotriva excluderii, de la lucrările Camerei, a unor deputați din opoziție [24].

În mod deosebit, în dezbaterile parlamentare, N. Iorga s-a referit la problema subsolului [25], plecînd de la situația creată în 1917, cînd fuseseră exceptate de la expropriere 12.000 ha terenuri petrolifere — una din condițiile puse de conservatori pentru a accepta reformele și a vota modificarea Constituției. S-a ajuns în 1917, aprecia acum N. Iorga, la un „text insuficient", după ce, în comisia creată pentru pregătirea proiectului de lege, s-a întîmpinat rezistențe serioase din partea unor conservatori [26]. În 1917, preciza N. Iorga, situația concretă ceruse acest compromis, dar între timp tabloul politic s-a schimbat ; cu toate acestea, guvernul, ministrul Garoflid au prevăzut în proiectul de lege pentru reforma agrară două regimuri pentru subsol, o parte trecînd în proprietatea statului, o parte rămînînd proprietarilor. Împreună cu Paul Bujor (în Senat), Virgil Madgearu ș.a. (în Adunarea Deputaților), N. Iorga a cerut cu hotărîre ca întregul subsol să treacă în proprietatea statului : „Să știți că este contra interesului economic al țării acesteia ca subsolul acestei țări să rămînă în mîna proprietarilor și este pentru interesul economic al acestei țări ca el să treacă în stăpînirea statului". S-ar evita, astfel, subordonarea extracției de petrol față de capitalul străin, cu consecințe negative asupra dezvoltării economiei naționale : „Dar la noi, a lăsa în seama proprietarilor subsolul, aceasta înseamnă a-l trece, mîine, în condițiuni dezastruoase pentru țară, în mîinile străinilor, care așteaptă numai momentul lor ca să profite de aceasta" [27].

---

23 D.A.D., ședința din 27 iunie 1921, în M.O., nr. 128 din 12 ianuarie 1922, p. 3282 și urm. și M.O., nr. 129 din 13 ianuarie 1922, p. 3303 ; D.S., ședința din 25 martie 1921, în M.O., nr. 55 din 7 aprilie 1921, p. 991.

24 Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

25 D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M.O., nr. 129 din 22 ianuarie 1922, p. 3355 și ședința din 7 iulie 1921, în M.O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3589.

26 Vezi și N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, p. 505-506.

27 D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M.O., nr, 129 din 22 iunie 1922, p. 3356.

Savantul-patriot manifesta o grijă deosebită pentru bogățiile țării, spre a le feri de exploatarea nerațională și cu profituri uriașe din partea capitalului străin. Și cu alt prilej, N. Iorga cerea o politică de valorificare superioară, deoarece „ne arătăm numai bogățiile și nu avem un program pentru exploatarea acestor bogății" ; recomanda o atenție deosebită față de capitalurile străine, deoarece ele „vin cu acei care le-au adunat, și acei care le-au adunat au pretenții, și într-o bună dimineață o să fim tratați ca burii din Transvaal" [28]. În ce privește direcții viitoare de dezvoltare economică, N. Iorga se pronunța pentru crearea unei agriculturi moderne pe alte baze decît pînă atunci. „Marea agricultură, de pildă — preciza el în 1921 — nu înseamnă stăpînirea de către un singur individ a unei mari întinderi de pămînt pe care o cultivă cu mijloace primitive marea proprietate, *ci înseamnă sistemul, totalitatea mijloacelor prin care se poate căpăta o producție modernă*" [29].

În dezbaterile din Cameră, N. Iorga s-a pronunțat, în termeni generali, pentru o socializare a pămîntului, care să rezolve echitabil repartiția produselor : „Noi înțelegem socializarea în acel sens că munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăți, pentru că ceea ce rezultă din această muncă să fie împărțit potrivit cu dreptatea" [30]. Evident, în condițiile menținerii societății de atunci, o asemenea soluție ce izvora din concepția sa de „solidaritate națională" era utopică ; reținem, însă, grija deosebită pentru muncitorii ogoarelor, pentru o organizare mai democratică a muncii și a repartiției produselor sale.

În ședința Adunării Deputaților, din seara zilei de 7 iulie 1921, într-o atmosferă „încărcată", dezbaterile prelungindu-se după miezul nopții, s-a trecut la votarea *Legii pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea ;* din 295 votanți, 217 au votat pentru și 78 contra [31]. Cu mici excepții, au votat contra deputații „opoziției unite" și deputații socialiști care, de pe anumite poziții precizate mai sus, au cerut lărgirea conținutului democratic al reformei agrare. Dezbaterile și confruntările din parlament pe marginea proiectului de lege — plasate în epocă, în condițiile profundelor schimbări și frămîntări prin care trecea societatea românească — își au semnificația lor, deosebită. Opoziția a constituit un permanent factor de presiune și chiar dacă rezultatele nu

28 Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 352.

29 N. Iorga, *Schimbarea de direcție și caracter a comerțului în secolul al XIX-lea*, 1921 (apud Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 351).

30 D.A.D., ședința din 1 iulie 1920, în M.O., nr. 12 din 16 iulie 1920, p. 174.

31 D.A.D., ședința din 7 iulie 1921, în M.O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3594 La 11 iulie 1921, Senatul a votat legea, cu 117 voturi pentru și 17 contra. Legea a fost promulgată la 14 iulie 1921 și publicată în M.O., nr 82 din 17 iulie 1921.

au fost și nu puteau fi spectaculoase, atunci cînd guvernul dispunea de o mare majoritate în parlament (în unele chestiuni, guvernul a fost nevoit totuși să cedeze), s-au stăvilit unele tendințe de a reduce suprafața expropriată, de a mări prețul pămîntului expropriat etc.

S-a manifestat în parlament un puternic curent democratic care a insistat — de pe poziții nu întotdeauna identice [32] — în direcția adoptării unei reforme cît mai largi. În acest curent, N. Iorga a jucat un rol activ, prin intervenții energice, prin discursuri în care apăra cu hotărîre interesele țărănimii și se pronunța pentru ridicarea ei spirituală și materială.

Deosebit de semnificativă pentru orientarea democratică a savantului-patriot este și despărțirea politică de A. C. Cuza (cu care înființase Partidul naționalist-democrat în 1910), intervenită în timpul războiului și adîncită acum. Imediat după război, A. C. Cuza a evoluat spre dreapta, patronînd organizații extremiste, naționaliste ; N. Iorga a înțeles că marele act național din 1918 trebuie consolidat printr-o operă de reforme democratice, morale și materiale, prin atragerea la o viață comună a naționalităților conlocuitoare și nu printr-o activitate de învrăjbire naționalistă [33]. În 1921, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la nașterea marelui istoric, se observa foarte bine : „Cei care după Unire l-au acuzat pe d-l Iorga de părăsirea doctrinei, de schimbarea concepției, au crezut că naționalismul este o haină care trebuie să se potrivească omului la toate vîrstele și că trebuie să rămînă ca un deziderat moral, în afară de vreme" [34]. În mai multe rînduri, în Senat, prof. Paul Bujor a demascat, chiar

32 În cadrul dezbaterilor referitoare la reforma agrară a intervenit, la un moment dat, un dezacord între N. Iorga și I. Mihalache, într-o problemă mai mult de principiu decît de însemnătate practică. Proiectul legii prezentat de I. Mihalache prevedea exproprierea „pentru utilitate socială și de stat", față de expresia „de utilitate națională" din proiectul guvernului. N. Iorga a ținut să reamintească că, în 1917, la modificarea Constituției, a susținut termenul de „utilitate națională" și consideră că el trebuie menținut în legea din 1921. (N. Iorga, *Memorii* , vol. III, p. 167 ; D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M.O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3012-3013). Justificînd menținerea formulei de „utilitate națională" și lăsînd să se înțeleagă că expresia țărănistă are iz socialist, N. Iorga declara : „Eu sînt pentru socializarea societății prin iubire, prin frăție, prin conlucrarea tuturor, prin luptă, cît să nu rupă societatea pentru totdeauna" D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M.O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3013). Se știe că Partidul țărănesc a preluat unele expresii socialiste, dar le-a golit de conținutul lor revoluționar. La N. Iorga — așa cum s-a precizat — transformarea societății în direcție burghezo-democratică trebuie realizată fără soluții radicale, factorii morali și de solidaritate națională urmînd să joace un rol determinant.

33 Vezi M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 302 ; Ion Agrigoroaiei, *Împotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919—1920)*, în „Cercetări istorice", VIII, Iași, 1977, p. 420-421.

34 *Omagiu lui Nicolae Iorga*, București, s.a., p. 120.

de la primele manifestări, caracterul reacționar al cuzismului, în contrast cu atitudinea democratică a lui N. Iorga. Adresîndu-se lui A. C. Cuza, Paul Bujor declara : „D-voastră, totdeauna, ați fost contra evidenței, nu ați știut niciodată să fiți în nota timpului, ceea ce v-a deosebit de d. Iorga [...] Ați rămas în urmă“ [35]. Despărțirea politică a lui N. Iorga de A. C. Cuza reprezintă încă o expresie a poziției sale profund democratice ce anunța viitoarea atitudine hotărît antihitleristă, atitudine ce i-a adus, acum 40 de ani, răzbunarea celor mai negre forțe ale reacțiunii și obscurantismului.

Nicolae Iorga s-a aflat în primele rînduri ale luptei pentru unitate națională ; imediat după Unire, a acționat cu energie în direcția realizării unei opere constructive în interior, printr-o politică activă în exterior. Ca președinte al Adunării Deputaților, al primei Adunări a Deputaților din România întregită, în calitate de conducător al unui partid care a făcut parte din formațiuni, coaliții, cu caracter democratic (în 1919—1920, Blocul parlamentar ; în 1920—1921, „opoziția unită“), în parlament și în afara lui, Nicolae Iorga a desfășurat o activitate permanentă pentru elaborarea unor reforme democratice, a reformei agrare în special. Marele istoric și cetățean s-a aflat în miezul evenimentelor din acei ani, a luat poziție activă față de ele, așa cum a făcut-o de-a lungul întregii sale vieți, pildă de devotament pentru înaltele idealuri ale poporului din care s-a ridicat. Se scria, astfel, încă o pagină consistentă și luminoasă din activitatea multilaterală a unuia dintre cei mai străluciți exponenți ai spiritualității românești, fiu al meleagurilor botoșănene, creatoare de genii.

„Odată cu tine mor încă o dată toți morții tăi“, a spus N. Iorga. Noi vom muri, după noi se vor naște și vor muri alții și alții, dar cît va exista neamul românesc, N. Iorga nu va muri. Este una din excepțiile propriei sale cugetări, deoarece permanența unui neam se susține nu numai prin realizările materiale ci și prin permanența vie a marilor valori spirituale.

N. IORGA ET L'ÉLABORATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921

Résumé

N. Iorga, l'un des promoteurs de l'déal national du peuple roumain, s'appliqua énergiquement, après l'union de 1918, à consolider ce grand acte national, par une politique constructive à l'intérieur, ainsi que par une politique active à extérieur.

35 D.S., ședința din 26 iunie 1920, în M.O., nr. 5 din 1 iulie 1920, p. 44.

N. Iorga et le Parti national démocrate — dont il était le dirigeant — jouèrent de 1919 è 1921 un rôle actif au sein du courant démocratique qui se manifestait à l'intérieur du Parlement et en dehors, et qui militait pour une réforme agraire plus large que celle préconisée par le gouvernement Al. Averescu. Le savant et homme politique patriote manifesta — à cette occasion également — une préoccupation particulière pour le redressement cultural et moral de la paysannerie.

Bun de tipar : 24.I.983.
Format 16/70×100.

Tiparul executat sub cd. 5061/982, la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ
BACĂU, str. Eliberării nr. 63.